واتە

5

کۆوارەکا رەوشەنبیری گشتییە
کانوونا یەکێ ٢٠١٠

کۆوارا واتە
ب هەڤبەشی ناڤبەرا
دەزگەهێ شەفەق ل کەرکووکێ و
دەزگەهێ ئاراس ل هەولێرێ
دەردکەڤیت

پێگەهێ ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەهێ ئینتەرنێتێ www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 00964 (0) 66 224 49 35

واتە بۆ ئەوانە یێن
دخوازن واتەیەکێ بدەنە ژیانێ

خودانێ ئیمتیازێ: بەدران ئەحمەد حەبیب
راوێژکار: ئەحمەد تاقانە
سەرنڤیسەر: یوسف لەتیف
جێگرێ سەرنڤیسەر: سەباح ئیسماعیل
رێڤەبەرێ نڤیسینا چاپا بەهدینی: هەڵگورد نهێلی
نەخشاندن: ئاراس ئەکرەم

تەڤایا بابەتێن ڤێ ژمارا گۆڤارا واتە ژ لایێ هەڵگورد نهێلیڤە
ژ سۆرانی بۆ بەهدینی هاتینە وەرگێڕان

واتە
کۆوارەکا زاراڤێن سەردەمییە

بەدران ئەحمەد حەبیب

کۆوارا واتە کۆوارەکە گرنگیێ ددەتە پرس و زاراڤێن سەردەمییانە، مە وەک دەستەیا نڤیسەرێن کۆوارێ، هندەک ناڤۆنیشان ل خوارێ نڤیسینە کو دشێین بێژین کێمەکن ژ گەلەکا، دشێین ب دەهانێن دی رێز بکەین. د ڤێ ژمارێدا داخوازێ ژ وەرگێر و نڤیسەرێن کورد دکەین لدور وان تایتلان بابەتان بۆ مە بابەتان بەرهەڤ بکەن یان بنڤیسن یان وەربگێرن. مەرجە و پێدڤییە بابەتێن وان فرەڕامان و ئاست بلند بن بۆ وێ چەندێ جهێ خۆ لسەر لاپەرێن (واتە)دا بکەن.

ئارمانجا مە ئەوە (واتە) ببیتە کۆوارەکا پێشەنگ و کێم وێنە ل کوردستانێ.

ئەو پرسێن ئەم دێ لسەر ڕاوەستین ئەڤەنە:

چەمکێ دیموکراسی، گڵۆبالیزم، تۆلەرانس و پێوەندیێن ئولان، پێوەندی یان ململانێیێن د ناڤبەرا نەتەوەیاندا، مافێن مرۆڤی، مافێن زارۆکان، زۆرداریکرن ل ژنێ، ئاستەنگ و تەنگژێن ئابووری، ململانێیێن سیاسی ل رۆهەلاتا ناڤین د ناڤبەرا عەرەب و جوهییاندا، ململانێیا ئیران و ئیسرائیلێ، گۆهرینێن ل تورکیا و گرنگیدانا وی وڵاتی ب پرسێن ئیسلامی و عەرەبی، کێشەیا کوردان ل هەرچوار پارچەیان. کێشەیێن نەتەوەیێن دن یێن بندەست. پارتێن سیاسی یێن رۆهەڵاتا ناڤین. چەمکێ ئیسلاما سیاسی. تەڤگەرا ئیسلامی یا تۆندڕەو، سەرنجدان ب کەلەپوورێ کوردی. شرۆڤەکرنا مێژوویا کوردستانێ و دەڤەرێ ب چاڤێن سەردەمیانە، ئەدەبێ هەڤسەردەمێ دنیایێ. کێشەیێن نڤیسەران و ئافراندنا بابەتێن رەوشەنبیرێن بەرنیاسێن سەردەمی. کورد و ئەدەبێ بیانی. زانست و تەکنۆلۆجیا. شۆڕەشا تەکنیکی. هەلکێشانا رۆلێ ئەمەریکا پشتی یازدەی ئەیلوولا ٢٠٠١ێ و وێڤە. تیرۆر و رەنگڤەدانا گوهرینێن سیاسی ل دنیایێ. مافێن تاکی. ئۆپۆزسیۆن و ئەرک و مافێن وان. دیموکراسی ل کوردستانێ. هەرفاندنا رژێما عیراقێ ژلایێ

ئەمەریکاڤە و دەستهەلاتا ئەمەریکا ل عیراقێ پشتی وی دەمی. ململانێ یێن سیاسی ل عیراقێ. دیموکراسی ل عیراقێ. شەڕێ تایفی ل عیراقێ. پرسا مادێ ١٤٠، کەرکووک و چارەنڤیسێ وێ. پێکڤە ژیان ل کەرکووکێ. بێکاری و هەژاری د جڤاکێ کوردستانێدا، گەندەلی و ئەگەرێن وێ و شێوازێ چارەسەرکرنێ. ئازادیا میدیایێ. ڕایا گشتی ل کوردستانێ و عیراقێ. بیرۆگراسی و کارگێری. شێوازێ کارگێرانا سەردەمیانە و ڕەنگڤەدانا پێشکەفتنا تەکنیکی د کارگێرییێدا. ژینگە و ب سەدان تایتلێن دی. هوین دشێن لدور وان بابەت و چەمکان بابەتان بۆ مە وەربگێرن ژ زمانێن ئەوروپایی. یان زمانێن دەوروپشتێن مە.

بێگۆمان ڕێیا دویر ژ پێنگاڤێن بچووک دەست پێ دکەت. ئەم نەشێین د ژمارا ئێکێ و دووێ و سییێدا ل تەڤایا وان ئارمانجا بدەین یێن مە دڤێن. لێ وەکی دبێژن "دنیا بهیڤییا دهێتە خوارن". هیڤییا مە ئەوە ئەو پرسێن سەردەمییانە یێن بەری نوکە مە ئاماژە پێدای ل هزر و نێرینێن جۆداڤە "بکەڤنە بەر مەدارا شرۆڤەیان" هەیاکو ئەمژی ژ ڤێ دنیایا پێشکەفتی و بکارکەفتیدا تشتەکی بزانین و بشێین ڕێیێ د ژیانا ڤی سەردەمیدا ببینین.

کۆوارا واتە گرنگییێ ددەتە وان پرسان کو پێدڤییە بخوینێ کورد ئاگەهدار بیت ژێ پێزانینان لدور وەربگریت. ئەو پرسژی ئێکجار زۆرن. گرنگییا مرۆڤی دڤی سەردەمیدا گەلەک پێشڤەچوویە و ئەگەر لژێر سەردێر و تایتلێن سەربخۆدا بهێنە نڤیسین ڕەنگە ئەو سەردێر و تایتل بگەهنە ب سەدان. بۆ وێ چەندێ کو پێنگاڤ ب پێنگاڤ ژیان برێڤەبچیت پێدڤییە مرۆڤێ خواندەڤان دڤی سەردەمیدا لدور هەموو چەمک و واتایانڤە پێزانینێن سەرەمیانە هەبن.

ب کورتی پێدڤییە ئینسایکۆپیدیایی بیت و گرنگییێ ب هژمارەکا زۆر یا بابەتان بدەت.

ژبەر ڤێ چەندێ نابیت لدەف تە یا سەیر بیت د کۆوارەکا وەکی ڤێ کۆوارا مەدا بابەتێن جۆداجۆدا بەرچاڤ بکەڤن. ئەو بابەت ب رواڵەتڤە ژێک دوورن. دەڤەرێن گەلەک دویر و جودا یێن دنیایێ ڤەدگرن بۆ نموونە بابەتەک دبیت لدور کۆمکۆژییا ئەرمەنان ل داوی ژیێ عوسمانیاندا ل چەرخێ نوزدێ لدەف بابەتەکی بیت لدور سێکس فرۆتنێ ل کوبا. ئەڤە د رواڵەتیدا دویرن ژ هەڤدوو و تشتەک نینە وان کوم بکەتەڤە لێ د راستییێدا وەسا نینە. ئەڤە دبیت پێکڤە و د ئێک جهدا بکەڤنە بەردەستێ خواندەڤانێ کورد. ب دەهان سەدان بابەتێن دی یێن بڤی ئاوایی، لڤی سەردەمی بوینە ئەرک بسەر خویندەڤانیدا کو پێزانینان لدور وەربگریت تاکو بشێت لدوماهییێ وەک مرۆڤەکێ سەردەمی، دنیابینینەکا ڕێک و ڕەوان هەبیت.

دڤێ هژمارێدا ئەڤ بابەتێن هاتینە وەشاندن پێدڤینە بۆ خواندەڤانی، هیڤییە کەس وەسا تێنەگەهیت ئەڤە کارەکێ هەرەمەکییە وەکی تێشتا گاڤانی. نەخێر، بەرنامەیێ کارێ مە ئەڤەیە وەک دبینن و بەری دەرکەفتنا ئێکەم ژمارەژی مە نامەیەک ئاراستەی ڕەوشەنبیرێن بەرنیاس کر مە ئارمانجا خۆ تێدا روون کرییە.

دمینیتیڤە سیاسەتا کۆوارێ، ل ڤێرە من دڤێت روونکرنەکێ پێشکێش بکەم، وەک دبینن پرانییا بابەتان ژ زمانێن دی هاتینە وەرگێران بۆ سەر کوردی. هەر ئێک ژ زمانەکی و ل ولاتەکی. هزروبیرێن ژ هەڤ دوورن، لێ دبیت جهێ هەموویان د هێلەکا پاندا ببیت. ئەڤەژی سیاسەتەکە ڤی سەردەمی سەپاندییە نە بتنێ لسەر دەزگەهێن رەوشەنبیری و بەلاڤکرییاندا لێ هەیاکو خواندەڤانژی دبیت لیبرالانە تشتان بخوینیت و لیبرالانە گوتوبێژ بکەن. دروستکرنا مرۆڤێ مێشک ڤەکری و زمان هەراش و رەخنەگر ژ وێ چەندێ دبیت بابەتێن جوداجودا ژ روانگەهێن جوداڤە بۆ بهێنە ئاراستە کرن. پێدڤییە خواندەڤان دەرگەهـ و پەنجەرێن مێشکێ خۆ بۆ هەموو باکوزیرکەکێ ڤەکەت.

ب کورتی و کورمانجی، ئەم دخوازین خواندەڤانێ کورد بابەتێن سەردەمیانە بخوینیت و سەردەمیانە تەماشەی دەوروبەرێن خۆ بکەت و سەردەمیانە بریارێ بدەت و سەردەریێ بکەت. ئەڤە ئارمانجا دەستپێک و ناڤەرۆکا واتەیە. هیڤیدارین ژ هەڤدورییا بابەتێن مە نەبیتە ئەگەری سەرنجراکێشانا وە کو کارێن مە هەرەمەکینە و هەر چاوا بۆ مە هاتبیت مە ئێخستییە سەر ئێک و هەتا کۆوارێ قەبارەیەکێ مەزن هەبیت و بێخینە ناڤ بازێران. دەزگەهێ ئاراس پێدڤی ب ڤان جۆرێن ڤەخواندنا نینە. هیچ بابەتەکژی ب درێژی و مەزنیێ ناهێتە پیڤان. بها د پەند و ناڤەرۆک و رێبازێدایە. بابەتێن ڤێ کۆوارێ بەری بێنە وەرگێران و نڤیسین و وەشاندن هاتینە گوتوبێژکرن کو پرانییا وان ژلایێ کارمەندێن ئاژانسا کوردستان بۆ دەنگوباسان (ئاکانیوز) هاتینە وەرگێران و بەرهەڤ کرن، سەرنج لدور وان هاتینە پێککوهرین. هەتا گەهشتینە وێ چەندێ ئەرێ ئەو بابەت بۆ خواندەڤانێ ئەڤرۆ یێ کوردستانێ یێ پێدڤییە یان نە.

ب هیڤینە ژ ڤێ هژمارێ و وێڤە، وەرگێر و نڤیسەر هەڤکاریا مە بکەن و کۆوارا واتە بکەنە کۆوارا خوە. دەولەمەند بکەن و بەرەف پێشڤە ببەن هەیاکو دکەڤیتە سەر رێیا راست و درۆستا خوە.

ئێدی دا ب رێیا واتە واتەیەکا باشتر ب ژیانا خوە بدەین.

کۆمارا کوردان ل مەهابادێ

ئارکیبۆلد بولۆک رووزڤێلت

ئارکیبۆلد بولۆک رووزڤێلتێ بچووک (١٩١٨–١٩٩٠) کورێ ئارکیبۆلد بولۆک رووزڤێلتێ مەزن و نەڤیێ سەرۆکێ ئەمەریکا تیۆدۆر رووزڤێلتە. ئارکی سەرباز و ئەدیب و زمانزان بوو لدور رۆهەلاتا ناڤین هەروەها ئەفسەرەکێ "سی ئای ئەی" بوو ل گەلەک جهان ژ واناژی عێراق و ئێرانێ کارکرییە. هەروەها ئەوی وەکو بەرپرسێ نڤیسینگەها "سی ئای ئەی" ل مەدرید و ئیستەنبۆڵ و لەندەن کار کرییە. ئارکی ب لایێ کێمیڤە ب ٢٠ زمانان ئاخفتییە یانژی شیایە وان زمانان بخوینیت.

ئارکی د شەرێ دووێ یێ دنیایێدا بویە ئەفسەرێ هەواڵگری. لدەمێ چوونا سەربازێن ئەمەریکا بۆ باکورێ ئەفریقیا ل سالا ١٩٤٢ دگەل سەربازان بوو، پشترا بوو پاشکۆیێ سەربازی ل عێراق و ئیرانێ.

سالا ١٩٤٤ل بەغدا و پاشی ل ١٩٤٦ ل تەهران وەک ئەفسەرێ "سی ئای ئەی" کار کرییە و گەریانەک د ناڤ کۆمارا مەهاباد دا کرییە و ئاگەهداری دوماهی دەمێ هەرفینا کۆمارێ بوویە، د وێنەیەکیدا پێکڤە دگەل قازی محەمەد دەردکەڤیت.

سالا ١٩٨٨ یاداشتنامەک بناڤێ "بۆ حەسرەتا زانینێ: بیرەوەریێن ئەفسەرەکێ هەوالگێری" بەلاڤ دکەت کو تێدا گەلەک ب تۆندی یێ گرێدایی بوو ب سویندا خۆ بۆ پاراستنا نهێنیێن "سی ئای ئەی" کو بتنێ ناڤێ وی ولاتیژی ئاشکرا نەکر کو تێدا کار کربوو.

خەونا نەتەوەپەروەرێن کورد ب سەربخۆیێڤە، بشێوەیەکێ بچویککری ل ئیرانێ د ناڤبەرا

....

(*) وەرگێران ژ ئینگلیزی: عەوف عەبدورەحمان

قازی محەمەد د گەل کەسایەتیێن مهابادێ و ئەفسەرنێن کۆمارێ

کانوونا ئێکێ/دیسێمبەرا ١٩٤٥ێ و کانوونا ئێکێ یا ١٩٤٦ هاتەڤە، بنیاتێ کۆمارا بچویک یا کوردی و مێژوویا کورت و پری بویەر و هەرفینا وێ یا ژ نیشکێڤە چیرۆکەکە زێدەتر رەوشا هەڤچەرخ یا رۆهەلاتا ناڤین خویادکەت، هەروەها ئەو چەمکێن دژی هەڤدوو یێن ئیپیریالیستی و سیوشیالیست و سوارچاکێن سەدەیێن ناڤەراست و نەتەوەپەروەری یانژی ئایدیال ئەو هەمی ئالوزییا وێنەیێ کوردی نیشان ددەن، مللەتەکێ بڤی شێوەی هیچ دەمەکی هەڤ نەگرتییە د ناڤبەرا پێنج ولاتاندا هاتینە دابەشکرن کو هیچ ئێک ژ وان پێخوش نینە داخوازیێن کوردان بەرقەرا بکەت.

ل ئەیلوولا ١٩٤١، هێزێن بەریتانیایی و سۆڤیەتییان هێرش کرە سەر ئاخا ئیرانێ و ئەو بنیات هەرفاند کو رەزا شاهێ پەهلەوی دروست کربوو، پشتی کو سەربازێن وی بەلاڤ بووین، چەکێن خۆ فرۆتن یانژی دانە دەستێ وان خێلێ (عەشیرەت–هۆز)ێن هێشتا د چیایێن رووتێن ئیرانێدا بوون و گرێ دایی نەریت و شێوازێ خۆ بوون د ژیانێدا، سەرباری وێ چەندێ کو شاهی گەلەک بزاڤ کربوون بسەر واندا زالێ ببیت، ئەو خێلێن کوردی ببوونە کەلەمەک لدەڤەرێن چیایی یێن سەر سنوورێ دگەل عیراق و تورکیا هەر ل ماکۆ ل بن سیبەرا چیایێ ئاراراتڤە حەتا دگەهیتە قەسری شیرین لسەر رێیا ناڤبەرا کرمانشان و بەغدا ل باشووری بخۆڤە گرتبوو.

ژلایێ باکۆریڤە، کوردان خو وەسا دیتەڤە کو ب هێزا سەربازییا سۆڤیەتی هاتینە دوورپێچ کرن، ل رەزائییە و شاپوور و خۆێ و ماکۆ، ب نەبوونا دەستهەلاتەکا کارێگەر یا ئیرانێ، سۆڤیەتییان پێوەندییەکا راستەوخۆ دگەل وان خێلان دا گرێدا /جەلالی ل باکوری و شکاک ل چیایێن رۆئاڤایێ شاپوور و هەرکی ل رۆئاڤایێ رەزائییە/.

ژلایێ سوڤییەتیانڤە رێ ب سەرکردەیێن خێلاًن هاتە دان کو ئەو بخۆ کاروبارێن خۆ برێڤە ببەن ل هەمبەر وێ چەندێ داخواز ژێ کرن تەناهیێ بپارێزن و خویکێ بدەنە سوپایێ سۆر /د ئاراستەیا باشوورێ کوردان‌دا نێزیکی رێیا کرماشان و بەغدا/ کو ئێک بوو ژ شادەمارێن گەهاندنا پێدڤیێن د ناڤبەرا هەڤپەیمانێن رۆئاڤا و ئێکەتییا سۆڤیەتی /هێزێن بەریتانیایی ئارامییا خێلان/ راگرت.

ئەو دەڤەرا بەرفرەهـ یا د ناڤبەرا هێزێن بەریتانیایی و هێزێن سۆڤیەتدا د وێ ڤالاهییا ئیرانییێن رەڤییایی لێ چوین، کورد شیان ئۆتۆنۆمییا خۆ بدەستڤە بینن، لدەستپێکی هەردوو مەڵبەندێن نەسەقامگێرییێ مەریوان و چیایێ هەورەمان بوون، کو ل وێرێ مەحمودخانی کانی سێنان دەسهەلاتەکا نەجێگیر دامەزراند، ل بانە ژی حەمەرەشید خان، کو دەمەکێ زۆر بوو ل عیراقێ هاتبوو دەرکرن و میرنشینەک دروست کربوو کو سەقز و سەردەست ڤەدگرت، بۆ دەمەکی ژبال ئیرانیڤە دان ب وان هەردوو سەرکردەیێ خێلەکی هاتبوو دان، ب هاتنا پایزا ١٩٤٥ هەموو کوردستانا باشوور ب هێلا سەقز، بانە، سەردەشت ڤە دووبارە ب تەمامی کەفتنە ژێر دەسهەلاتا حکومەتێ، ب ڤێ چەندێژی ڤالاهی هاتە بچویککرن و بتنێ ئەو دەڤەر مان کو د ناڤبەرا وان هەردوو هێلاندا بوون و دەڤەرێن سۆڤیەتی ل رەزائییە بوون ل وێ دەڤەرێ بتنێ باژێرەک هەبوو کو ژ هەژی باسکرنێ بیت ئەوژی باژێرێ مەهاباد بوو کو بەری وی وەختی ب "ساوجیلاغ" دهاتە ناسین و چەند میلەکان ل دەریاچەیا ورمێ یا دویر بوو.

دروستکرنا کۆمەڵێ

لڤی باژێرێ مەهابادێ دا بوو، کو هەڤپەیمانی ژێ گەریابوون دوماهی بزاڤا نەتەوەی یا کوردی لێ ژ دایک بوویە، ١٦ ئاب/ئۆگەستس یا سالا ١٩٤٣ێ هژمارەکا لاوێن کورد کو پرانییا وان بازرگانێن بچویک و هنەک فەرمانبەرێن باژێری بوون، کۆمەلا "ژیانەوەی کوردستان" دامەزراند، ب مەرەما پاراستنا نهێنییا کاری هژمارا ئەندامێن وێ حزبا نوی لژێر سەد کەسان دا بوو، ئەو حزب بسەر چەندین خانە و کۆمبوونێن نیڤ حەفتییانە کو ب هیچ شێوەیەکی دووجاران لسەر ئێک ل هەمان جهی نەدهاتە ساز کرن برێڤە دچوو، پێرەوێ کۆمەڵێ یێ نەتەوە پەرستانەبوو و پێدڤی بوو ئەندامێن وێ ب تنێ ژ وان کوردان پێک بهێن کو هەردوو سەروەرێن وان کوردن، بتنی دایکەکا ئاسووری ژ وی بنەمای دەرئینا /ئەڤە ئاماژەیەکە بۆ بنەمایێ خورتبوونا پێوەندیێن کوردان و ئاسوورییان/.

ئەو کۆمەڵە ب لەز بەرفرەهـ دبوو، نە بتنێ ل ئیرانێ بگرە ل وڵاتێن دنژی، چونکی کوردان وەها دزانی ئەو گرووپا نوی ژ حزبێن دی یێن نەریتی یێن نەتەوەی چالاکترە، نڤیسنگەهێن کۆمەلێ ل باژێرێن عیراقی وەک مووسل، کەرکووک، هەولێر، سلێمانی، رەواندز و شەقلاوە هاتنە ڤەکرن، هەیاکو نڤیسینگەها وان ل تورکیاژی یا چالاک بوو کو یا پرێ چالاکیێن نەتەوەی یێن کوردان بوو

و ل وێرێ چالاکیێن کوردان مینا تاوانان بوون و سزایێ وێژی مرن بوو، سەرکردەیێن خێلەکیێن دەروبەرێن مەهاباد نوێنەرێن خۆ د هنارتن و هەڤکاریێن خۆ بەرچاڤ دکرن، بەرسڤ بۆ وان خێلانژی ئەو بوو کو ئەو د وی دەمیدا پێدڤی نینە و دبیت کو ل داهاتی بهێنە گازی کرن، گومان تێدا نەبوو کو هەردوو زلهێزێن /بەرتیانیا و سۆڤیەت/ گرنگی ب دەڤەرێ ددا، نووچەیێن لدور کۆمەلێ گوهـ لێ دبوون، بەریتانیا ژبەر هەبوونا بیرێن پێترولێ ل کەرکووکێ لدەڤەرێن کوردی گەلەک ب هویری چاڤدێرییا رەوشێ دکر، هنەک جاران راوێژکارێ وان سیاسی ل مووسل خوە نێزیکی مەهاباد دکر، د دەمەکیدا پێوەندیدارێن وێ ل رەواندز و کەرکووک و هەولێر و سلێمانیێ هەبوون، چونکی ئەگەر بەریتانیا پشتەڤانییا کوردان کربا ل وی دەمی دا بیتە جهێ نەرازیبوونا عەرەبان، ژبەر وێ چەندێ خوە ژ گوهداریا بانگەواز و گوتنێن کوردان ڤەدزی.

خۆڤەدزینا سۆڤیەت

ئەو پرس بۆ سۆڤیەت ب شێوەیەکێ دن بوو، بەری هەموو تشتەکی ئاشکرابوو کو ئەو بەرهەڤ نەبوون کارەکێ کارێگەر د ناڤا کوردستانێدا بکەن، سەرباری وێ چەندێ ل سالا ١٩٤٢ جارەکێ لسەر داخوازا ئاغایێن کوردان ئەو کار کر، ل بوهارا هەمان سالێ لدەمێ کوردان هێرش کرییە سەر چەند گوندێن رۆئاڤایێ دەریاچەیا ورمێ، سۆڤیەتییان هەیاکو سوپایێ ئیرانێ و جەندەرمە بو وێ دەڤەرێ رەوانە کرن /سەرباری وێ چەندێ ئەگەری دووبارە چالاکبوونا وان ئێخستە ژێر کارتێکرنا دەستێوەرادانا بەردەوام/، لێ ب روونی ئەگەرێ وێ رەوشێ بۆ سۆڤیەتیان ئاشکرا بوو، ل سالا ١٩٤٤ ئازەربایجان و کوردستان پڕ ببوو ژ کارمەندێن سیاسی و کرێگرتیێن سۆڤیەتی کو پرانییا وان ژ موسلیمانێن ئازەربایجانا سۆڤیەتی بوون، کو ل کوردستانێ دەوروبەرێن کونسۆلگەها سۆڤیەتی ل رەزائییە کوم ببوون، بلایێ کێمیڤە گرێدایی بوون ب وی کوردیڤە یێ کو ئێک بوو ژ سەد هزار کوردێن سوڤییەتی کو ب کابتن جاڤەرۆف دهاتە ناسین و ب ئازادی د ناڤ خێل و گوندێن دەڤەرێن کوردی هاتنوچوون دکر.

مێژوویا چالاک یا سۆڤیەتی بۆ وی سەردەمی ڤەدگەریت کو دوو کەسێن چالاکێن ئەوان بناڤێن "عەبدۆلایۆڤ" و "حاجیۆڤ" دەرکەفتن، ئێکەم جار بمەرەما کرینا هەسپان بۆ سوپایێ سوور هاتبوون، ئەڤەژی دیدارەکا سەرپێ بوو کو بۆ ئێکەم جار ب بزاڤا نەتەوەییا کوردی گەهاند، چیرۆک یا بڤی ئاوای یە، عەبدۆلایۆڤ ل دوکانەکا مەیفروشیی یا ئەرمەنەکی ل مەهابادێ چاڤ ب کەسەکی کەفت کو جلێن کوردی لبەر کربوون و پەسنا لبەرکرنا جلێن کوردی کر، ئەو چەند بو جهێ حێبەتییا کەسێ کورد کو ب رێکەفت ئێک بوو ژ دامەزرێنەرێن کۆمەلەیێ، پشترا ئەو هەردوو کەس کەفتنە گوتوبێژکرنی و پاشی کەسێ کورد پرسیار ژێ کر، لدەمێ دروستبوونا پارتییەکا نەتەوەپەروەر ژلایێ کوردانڤە سۆڤیەت یا بەرهەڤە وان پرچەک بکەت؟ عەبدۆلایۆڤ خوە ژ بەرسڤا پرسیارێ لا دا و پرسیار کر "بۆچی؟ هوین ژ کێ دترسن؟"، کەسێ کورد گوت، بتنێ ئەو ژ

قازی محەمەد و رووزڤێلت

خانەیێن خۆ دترسن، پشتی وێ چەندێ وی کوردی عەبدۆلایۆڤ برە ماڵەکا تایبەت و ل وێرێ ب سەرکردەیێن دن یێن کۆمەلێ دا ناساندن، پشتی وێ چەندێ پێوەندیێن زێدەتر دگەل سۆڤیەت هاتنە رێکخستن و ئێک ژ سەرکردەیێن کۆمەلێ کو زمانێ رووسیایی دزانی کرە ئەفسەرێ پێوەندیێن پارتیێ، پشترا هەرچەندە پرۆگرامێ پارتیێ داخوازا پێوەندیێ دگەل هەرسێ زلهێزان /بەرتیانیا-ئەمەریکا-سۆڤیەت/ دکر، لێ ئەو کۆمەڵە ب ئاشکرا کەفتە ژێر کارتێکرنا سۆڤیەتی.

ل وی دەمی (ڤۆکس) کو رێکخەرێ نیڤدەولەتی یێ پرۆپاگندەیێن وی دەمی یێ سۆڤیەت بوو، دەست ب دروستکرنا "کومەلا دوستایەتییا کولتووری ئێرانی-سۆڤیەتی) ل تەڤایا جهێن ئێرانێ کر، ژلایێ دیڤە کۆمەلە ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ ببوو کو ئێدی نە دبوو کۆمبوونان ل مالان بکەن ژبەر وێ چەندێ سەرکردەیان داخواز ژ سۆڤیەتی کر لقەکێ ل مەهاباد ڤەکەن و هیڤیژی دخواست جهەک بو وان بهێتە ڤەکرن بۆ کومبوونان بێی کو سەرنجا گەلەک لایەنان راکێشن، سۆڤیەتیان ژی بێی دوودلی ئەو داخوازا وان جێبەجێ کر و ئەو لق دامەزراند، لێ نە وەک لقەکا کومەلا دوستایەتییا کولتووری یا ئێرانی-سۆڤیەتی، بەڵکو وەک "جڤاتا فەرهەنگی یا کوردستان و شوورەوی "گەلەک پێ نەچوو ئەو بارگەهـ پری کورد بوو، کو بۆ سوپاسدارییا پارێزەرێ نوی یێ وان دەهـ سیپە /سندوق/یێن جگارەیان بۆ سەرکەفتیێن لینینگراد هنارتن کو ژ تووتنا کوری هاتبوو چێ کرن.

د رێۆرەسمەکێدا ل نیسانا ١٩٤٥ ل بارەگەهێ کۆمەلا دوستایەتی برێڤەچوو، کۆمەلە هاتە

راگەهاندن، ل وێرێ کونسولێ سۆڤیەت ل رەزائییە و سەرۆکێ لقا ڤۆکس ل ئازەربایجانێ وەک مێڤانێن رێزلێنانایێ بەرهەڤ ببوون، بابەتێ سەرەکی یێ ئاهەنگێ "ئۆپێرا"یەک بوو کو تێدا ئافرەتەکا بناڤێ "دایکی نیشتیمان" ژلایێ سێ خرابکاران، عیراق، ئیران، تورکیا، دەستدرێژی لسەر دهاتە کرن و ل دوماهیێ ژلایێ کورێن وێ یێن ب جورئەتڤە دهاتە ئازاد کرن، بەرهەڤبوویی کو لسەر دیتنا وان جورە دیمەنان رانەهاتبوون ب ئێکجاری ئازرین و ئەو نەڤیێن ب چەندین بابان دوژمێن هەڤدوو ب گریانڤە دەست دانە سەروستوییێن هەڤدوو و سویند خوارن تۆلا کوردستانێ ڤەکەن.

پشتی وێ رێورەسمێ کومەلێ بۆ رازیکرنا سۆڤیەت کو حەز ژ رێکخراوا دیموکراتخوازی یا کۆمەلێ نەدکر و لدویف کەسەکی دگەریان لگوری پێشنیازێن ئەوان کاران برێڤە ببەت، قازی محەمەد ئینا ناڤ خو دا، لدەسپێکێ سۆڤیەت ب وێ هێزا خێلەکی یا ئاگەهدار بوو و داخواز ژ سەروکێن خێلان کرن سەرکردایەتییا بزاڤا نەتەوەی بکەن، لێ بتنێ سێ ژ وان بۆ وی ئەرکی گونجایی بوون، /قەرەنی ئاغا رەئیسولعەشایەر سەرۆکێ بەرێزێ خێلا مامەرەش و سەرکردەیێ ئەوێ فیدراسیونا تێدا پشکدار بوون، عەمار خان شەریفی سەروکێ خێلا شکاک و دانعەمرێ کوردستانێ، ئەمیر ئەسەدی دیبوکری کو بەرپرسەکێ سەرسەخت بوو و سەرکردەیێ فەخری یێ جەندرمە و لایەنێ حکوومەتا ئیرانێ بوو، کربوو بەرپرسێ پاراستنا ئاسایشا دەڤەرێ، لێ پێشنیازا سۆڤیەت بۆ وان هەرسێیا ب ئەدەبڤە هاتە رەت کرن/.

ژبەر وێ چەندێ لدوماهیێ سۆڤیەت بەرێ خۆ دا قازی محەمەد کو میراتگرێ قازییەتیێ و رابەراتییا ئاینی بوو ل مەهاباد و ئەندامێ بەرێزترین مالباتا وی باژێری بوو، ئەوان ب ئاشکرا سەرەدانا مالا وی دکر و لدوماهیێ هەڤکارییا وی کر بو گڤاشتنا سەر حکوومەتا ئیرانێ بۆ وێ چەندێ سەیفی قازی برایێ وی لجهێ ئەمیر ئەسەد وەکو نوێنەرێ حکوومەتێ نازناڤێ سەرکردەیێ جەندرمەیان پێ بهێتە دان، دهێتە گوتن پشتی دەربازبوونا سالەکێ بسەر دامەزراندنا کومەلێ دا ئەڤجا قازی زانی کۆمەلەکا ب وی شێوەی یا هەی و ب دزیڤە نوێنەرێ خۆ هنارت و پێشنیاز کر ببیتە ئەندام تێدا، سەرکردەیێن کۆمەلێ بریار دان وەرنەگرن، ئەوژی بسەدەما کەسایەتییا وی یا بهێز و دەسهەلاتخوازیڤە و هەروەها بسەدەما ئەو جوداهییا ژ زاروکینیڤە هەست پێ دهاتە کرن کو دبیت لهەمبەری وێ مالباتێ هەبیت و ب وێ چەندێ د دوماهیێدا دەست بسەر کومەلێ دا بگریت و کارەکتەرێن دیموکراتی ژناڤ ببەت، پشتی کو لژێر مکوربوونا سۆڤیەتی کۆمەلێ قازی وەرگرت، ئەوا ژێ دترسیان روی دا /حزب کەفتە ژێر رکێفا تاکەکەسی دا/.

وەرگرتنا قازی محەمەد بۆ ئەگەرێ وێ چەندێ کورد بلەز بکەڤنە سەر خەتا سۆڤیەتی کو ل هاڤینا ١٩٤٥ دەست ب وێ چەندێ کر ببیتە رەنگڤەدانا پێشێلکارییێن زێدەگاڤیێن سۆڤیەتی ل جهێن دی، بەری هنگی ئەگەرێ خوەڤەدزینا سۆڤیەتی بۆ ناڤ ئیرانێ حیزبا "تۆدە" بوو /بەرەکێ بەرفرەهێ چەپێن ئیرانێ بوو/، سەرباری وێ چەندێ لدەڤەرێن دن یێن ئیرانێ یا سەرکەفتی بوو

لێ ب هیچ شێوەیەکێ نەشیا بوو ڕهێن خو ل کوردستانێ بەلاڤ بکەت، لێ نها سۆڤیەت هزرێ د پلانەکا ئۆمێددەر یا نویدا دکەت ب ڕێیا پێکڤەگرێدانا باکورێ ڕۆئاڤایێ ئیرانێ ب ئێکەتییا سۆڤیەتیڤە، ژبەر وێ چەندێ حزبەکا سەربخۆ ل ئازەربایجانێ دروست کر بو وێ چەندێ جهێ تودە ل وێ دەڤەرێ بگریت و پشترا بێی وێ چەندێ تودە لدەڤەرێن دن یێن ئیرانێ توشی شەرمزارییێ بکەت شۆڕەشەکێ دروست بکەت و سەربخۆیا وێ پارێزگەهێ رابگەهینیت و پشترا رێ بۆ چوونا ناڤ ئێکەتییا سۆڤیەتی خۆش بکەت، لگوری فەرمانێن سۆڤیەتی دا خۆ هەڵوەشاند و (فیرقەیا دیموکراتی یا ئازەربایجان)ی دروست کر، زمانێ تورکی یا ئازەری کرە زمانێ رەسمی یێ خۆ و داخوازا جودابوونێ ژ ئیرانێ کر.

کوردێن رۆئاڤایێ ئازەربایجانێ /کو مهابادێژی ڤەدگریت/ پێشبینییا وێ چەندێ لێ نەدهاتە کرن بچنە پال حزبەکێ کو بانگهێشتا نەتەوەپەروەرییا تورکیایی یا ئازەربایجانی بکەت، ژبەر وێ چەندێ پێدڤی بوو حزبەکا نوی دروست بکەن هەیاکو بەرهەڤیان بکەت بۆ چوونا ژێر بالێ پلانا سۆڤیەتی، ل ١٢ی ئەیلوولا هەمان سالا ١٩٤٥ کاپتن ناماوزالییێف سەرکردەیێ سۆڤیەتی ل باژێرێ میاندواو، سەرکردەیێن هوزێن کوردی دگەل قازی محەمەد و سەیفی محەمەدێ برایێ وی بانگهێشت کرن بۆ تەورێز ب هێجەتا دیتنا کۆنسۆلێ سۆڤیەتی، لێ دگەل گەهشتنا وان ئێکسەر داخواز ژ کوردێن حێبەتی هاتە کرن بەرەف وێستگەها ترێنێ بچن بو باکۆ، بۆ دەمێ سێ رۆژان ل وێرێ د ئاڤاهییەکێدا لدەرڤەی باژێری دا مان و ل وێرێ چەند سەیرانەک بۆ وان هاتنە رێکخستن

رێورەسمێ دیمەنەکێ ناڤ باژێرێ مەهابادێ ل دەمێ کۆمارێدا

و برنە شانوو و ئۆپێرایان، ل رۆژا چوارێ داخواز ژێ هاتە کرن باقرۆڤ ببین کو سەرکۆمارێ ئازەربایجانا سۆڤیەتی بوو، ژلایێ خوڤە ئەویژی رەخنە ژ وان کارێن خراب گرتن یێن رەزا شا دەرهەقی کوردان دا کرین و ب وان راگەهاند کو حکوومەتا سۆڤیەتی دێ هەڤکارییا حزبا دیموکراتا نوو کەت کو ئارمانجا وێ رزگارکرنا خەلکێ تەپەسەرە و ب رژدێ داخواز کر بچنە پال وان، هەروەها حزبا تودە پرۆتستۆ کر و ب گرووپەکا بێ کارێگەری و تێکدەر دا زانین کومەلژی پرۆتستۆ کر و گوت ل عیراقێ لژێر بالێ بەریتانیا دروست بوویە و بتنێ داروودەستەکێن ئیمپیریالیزما بەریتانیایی نە، پشترا، پشتی ئاگەهدار کرنێ ژ وێ چەندێ کو نابیت هیچ تشتەکی لدور وێ سەیرانێ بێژن، کورد ئێخستنە ناڤ ترێنێدا و بەرەف تەورێزێ برن و ل وێرێ ب ئوتۆمبێلێن سوپایێ سوور بارکرن و برنە مالێن وان.

حزبا دیموکراتا کوردستانێ

گەلەک پێڤە نەچوو دەرئەنجامێن وێ سەرەدانێ خویا بوون، هەر پشتی ڤەگەریانێ قازی محەمەد ناڤدارێن کوردان گازیکرن بۆ وێ چەندێ دامەزراندنا حزبا دیموکراتا کوردستانێ رابگەهینن تەڤ لایەن پاڵدان بێنە ناڤ حزبێ، ناڤێ حزبێ وەها خویا دکرن کو پاڵدەرێ دیموکراسیێ یە وەک ئەوا ئەمەریکا دخوازیت، ژبەر وێ چەندێ ب پرانی خەلکی ب گەرمیڤە پێشوازی لێ کرن، ل وێرێ بەیاننامەک ژبال قازی محەمەد و ١٥٠ ناڤدارێن کوردڤە هاتە ئیمزا کرن، تێدا هاتبوو گەلێ کورد نوکە دخوازیت "مفای ژ وێ ئازادیێ وەربگریت کو ب هەرفینا فاشیزمێ ل دنیایێ دروست بوویە، پشکا خۆ د وان سوزاندا هەبیت یێن د پەیمانا ئەتلانتیک دا هاتین" د بەیاننامێدا هاتبوو کو کوردان بتنێ ئەو مافێن دەستووری دڤێن یێن رەزا شا ژێ وەرگرتبوون و ئامانجێن خو ب ڤان خالان دیار کربوو.

١- پێدڤییە گەلێ کورد ل ئیرانێ یێ ئازاد بیت کاروبارێن ناڤخوییێن خو بریڤە ببەن و مافێ ئۆتۆنۆمی ل چوارچوڤێ سنوورێ دەولەتا ئیرانێدا هەبیت.

٢- پێدڤییە زمانێ کوردی د خواندنێدا بهێتە بکار ئینان ببیتە زمانێ رەسمی بۆ کاروبارێن کارگێری.

٣- پێدڤییە جڤاتا ناڤخویا کوردستانێ ب راستەوخۆ بێتە هەلبژاردن و لگوری یاسا و دەستووری و پێدڤییە سەرپەرشتییا هەموو کاروبارێن دەولەت و خەلکی بکەت و بێخیتە ژێر چاڤدێریێڤە.

٤- پێدڤییە هەموو بەرپرسێن دەولەتێ خەلکێ دەڤەرێ بن.

٥- پێدڤییە ئێک یاسا بسەر جوتیاران و بەگزادە /سەرۆک خێل/ بێتە جێبەجێ کرن پاشەرۆژا هەردوو لایەنان بێتە بەرچاڤ گرتن.

٦- حزبا دیموکراتا کوردستانێ دێ بزاڤێن رژد کەت بۆ دروستبوونا ئێکەتی و براتییا تەڤاهی

دگەل گەلێ ئازەربایجانێ و تەڤایا وان گەلێن دن کو ل ئازەربایجانێ دژین /وەک ئاسووری، ئەرمەنی و ئەوێن دی).

٧- حزبا دیموکراتا ئیرانێ دێ خەباتێ کەت بۆ باشترکرنا رەوشا واتایی و ئابووری یا گەلێ کورد و دێ رێیێ لهەمبەری ڤەدیتنا سامانێن سرووشتی یێن ڤەشارتی یێن کوردستانێ ڤەکەت و دێ کەرتێ چاندن و بازرگانی و ساخلەمی و فێرکرنێ بەرەڤ پێشڤە بەت.

٨- دخوازین خەلکێ ئیرانێ بشێن ب ئازادانە کار بکەن و بۆ شادی و پێشکەفتنا وڵاتی.

ئەو بەیاننامە بشێوازێ سۆڤیەتییانە بدوماهی هات ب پەیڤێن "بژی ئۆتۆنۆمی دیموکراتی کورد".

ب دروستبوونا حزبا نوی بۆ ئەگەری هەڵوەشانا کۆمەلەیێ و هاتنا ئەندامێن وێ بۆ ناڤ رێزێن حزبا دیموکرات، لێ هەر ژ دەستپێکێ سەرکردەیێن خێلان ژ حزبا نوی دلگران بوون و پەیمانەکا پشتەڤانیێ ئیمزا کر کو ئەو ئەفسەرێ سۆڤیەتی یێ لدەڤەرێ دگەریا پێشکێش کربوو، ئەو بەرهەنگاربوونا ڤەشارتی یا خێلان دبیت کو پێگەهێ قازی محەمەد لاواز بکەت ئەگەر ئەو پشتەڤانییا ژ نیشکێڤە یا ل عیراقێ نەبایە کو ژلایێ مەلا مستەفا و بارزانییانڤە گەهشتبوویێ.

بارزانی لسەردەمێ عوسمانییان ئێک بوون ژ کێشەدارترین خیلێن کورد، ل سالا ١٩٢٠ێ شێخ ئەحمەدێ بارزانی، کو بارزانییان و هوزێن دەوروبەر ب "خودان" ناڤ دئینا، ب ئاشکرایی روبەروویێ بەریتانیان بوو کو چەندین جاران نەچار بوون داخوازا هاریکارییا هێزا ئەسمانییا شاهانە بکەن، د دوماهیێدا شێخ ئەحمەد و برایێ وی یێ بچووک مەلا مستەفا، دگەل شوینکەفتیێن وان هاتنە دویرئێخستن، لدەسپێکێ بوو باشوورێ عێراقێ و پشترا بۆ سلێمانیێ و ل ١١ حوزەیرانا ١٩٤٢ یێ مەلا مستەفا کو رێنمایی ژ برایێ خو وەرگرتبوو بەرەف بارزان چوو.

شەرێن ئێک لدویف ئێک یێن مەلا مستەفا بارزانی دگەل حکوومەتا عیراقێ و چاوانییا شیانا وی کو ل سالا ١٩٤٥ شیا سوپایێ عیراقێ بشکێنیت و وەزارەتا ناڤخوەیا عیراقێ چاوا شیا ب عاقلانە هوزێن کوردی لدژی وی کوم بکەت و دوماهیێ وی ژ بارزان بینە دەر، پێدڤییە د دەمەکێ دندا باس لێ بکەین، ئەو چەند بەسە بهێتە گوتن ل ١١ی تشرینا ئێکێ/ئۆکتۆبەرا ١٩٤٥ مەلا مستەفا و شێخ ئەحمەد و نێزیکی هزار چەکدارێن بارزانی ب ماڵباتێن وانڤە ل خالەکا باکورێ شنۆ ڤە چوونە ناڤ ئاخا ئیرانێ، د ناڤا واندا چەند فەرمانبەرەکێن بچووک و ماموستایێن قوتابخانەیان ئەوێن رەڤین و چەند کوردێن رەڤیایی ژ سوپا و جەندەرمەیان دگەلدا بوون، دگەل دوازدە ئەفسەرێن سوپا کو گەلەک خودان شیان بوون و پرانییا وان ل بەریتانیا مەشق کربوون و سەر ب دەستەیا ئەرکانێن گشتی یێ عیراقێ پلەدار بوون.

پشتی دەمەکێ کورت ژ گەهشتنا وی بۆ ئیرانێ، مەلا مستەفا دگەل هژمارەکا ئەفسەرێن سۆڤیەت کومبوو کو فەرماندەیێ گشتی یێ هێزێن سۆڤیەتی ل ئازەربایجانێ د ناڤا واندا بوو، سۆڤیەتییان داخواز ژێ کر خوە بێخیتە ژێر فەرمانا قازی محەمەد و فەرمان ب کوردان دا جهی

بۆ ئاوارەبوویێن بارزانی دابین بکەن، دگەل دوماهی هاتنا تشرینا ئێکێ هێزێن مەلا مستەفا ل هەمی جهان پربوون و هژمارا وان گەهشتنە ٣٠٠٠ کەسێن چەکدار ب تڤەنگێن ئینگلیزی و رەشینکا /رەشاشان/ و تۆپەکا مەیدانی کو یا سوپایێ عێراقێ بوو و وان دەست بسەردا گرتبوو.

حکوومەتا گەلێ کورد

ل تشرینا دووێ و لدەسپێکا کانوونا ئێکێ دا، داروودەستەکێن سۆڤیەتییان د ناڤ خیلێن کوردیدا بەربەلاڤ بوون لپێناڤی خەباتا داهاتی و سەربەخوییێ فەرمان بسەرکردەیێن وان دا ل مەهابادێ کوم ببن، ئەوژی هەموو ژبلی مامەش و مەنگۆر و دیبوکری، لدویف گازیێ نەهاتن، ل وی دەمی رەوشا حکوومەتا ئیرانێ ل جهێن دی یێن ئازەربایجانێ ب لەرز لاواز بوو، "دیموکراتێن" چەکدار کو پرانییا وان خەلکێ ئازەربایجانا سۆڤیەت بوون دەست ب هێرشکرنا سەر جەندرمە و سەربازێن ئیرانی کربوو کو ب شەپرزەیی بارگەهێن خو چوول دکرن د تەقین، هەموو پارێزگەهـ کەفتە ژێر کونترولا هاڤیبوویانڤە، ل وی دەمی سوپایێ سوور رێ ل هەوارهاتنا هێزان ژلایێ حکوومەتا ناڤەندیڤە گرت کو بۆ بهێزکرنا بنگەهێن باکوری د هنارتن، ل دوماهیێ و ل ١٠ کانوونا ئێکێ دیموکراتان هێرش کرە سەر سەربازگەها تەورێزێ و نەچار کر خوە بدەستڤە بەردەت، ب وێ چەندێژی هەموو دەستهەلاتا رۆهەلاتا ئازەربایجانێ کەفتە ژێر دەسەلاتا "حکوومەتا میلی یا ئازەربایجان"ێ کو نوی دروست ببوو.

رۆژا (٢)ی رێبەندان ١٩٤٦/١/٢٢ قازی محەمەد سلاڤا سەربازی ژ لەشکرێ پێشمەرگەیێ کۆمارێ وەردەگریت

هەرفینا تەورێزێ ئاماژەیەک بوو بۆ قازی محەمەد کو ئەوژی سەربخویا خو رابگەهینیت / د راستییێدا دەمەکێ زۆر بو یێ سەربخۆ بوو/ ل ١٥ کانوونا ئێکێ و د کومبوونەکێدا ل مەهابادێ کو سەرۆکێن هوزان ژی بەرهەڤ ببوون دگەل سەرکردەیێن حزبا دیموکراتا نوی و مەلا مستەفا و سێ ئەفسەرێن سۆڤیەتی ب ئۆتۆمبێلەکا "جیپ" و ب رەشاشڤە، ب رێزڤە حکوومەتا میلیی یا کوردی هاتە راگەهاندن و ئالایێ کوردی هاتە بلند کرن، پەرلەمانەکێ نیشتیمانی کو ژ ١٣ ئەندامان پێک دهات و ل ٢٢ کانوونا دووێ یا ١٩٤٦ قازی محەمە بسەرکۆمارێ نوی هاتە هەلبژاردن، وەزیرێ شەری پسمامێ وی بوو، محەمەد حوسێن خان سەیفی قازی کو بازرگانەک بوو و ناڤودەنگییا وی پشتگەرمییا وێ پلەیا سەربازی بوو کو جەندرمەیێن ئیرانێ پێ دابوو، سەیفی قازی و مەلا مستەفا و عەمەر خانی شکاک و حەمە رەشید خانی باتە و زێرۆ بەگێ هەرکی پلەیا (مارشاڵ) پێ هاتە دان و جلێن سەربازی پێ هاتنە دان و ب جزمەیێن درێژ و ستڤانگێن رەق و کلاڤێن خەت سوورڤە بوون.

حکوومەتا نوی کو بتنێ دەستهەلات بسەر دەڤەرەکا بچووکدا هەبوو کو ژ باژێرێن مەهاباد و بۆکان و نەغەدە و شنۆ پێک دهات چاڤدێرەک هنارت بۆ ڤەکرنا پەرلەمانێ نیشتیمانی یێ ئازەربایجانێ و پەرلەمانەکێ جوان بخۆ دروست کر، هەروەها مەلا مستەفا بەرەف باشووری هنارت بۆ شەرکرنێ دگەل سەربازێن ئیرانێ ل سەقز و بانە و سەردەشت کو ب ئەگەرێ بەفرەکا زۆر یا زستانێ ژ هەڤ جودا بوون و ژ بنگەهێ سەرەکی سنە هاتنە دابرین.

پێوەندی دگەل تەورێز و تەهران

ژلایەکێ دنڤە گرتنا رەزائییە ژبال دیموکراتێن ئازەربایجانێڤە ئاریشەیەکا نوی بۆ حکوومەتا کوردی دروست کر، سەرباری وێ چەندێ پرانییا ئاکنجییێن دەشتێن رۆئاڤایێ دەریاچەیا ئورمێ ژ رەزائییە بەرەف باکور هەتا ماکۆ تورکێن ئازەری بوون لێ ئەو خێلێن سەر بلنداهییێن هنداڤی وان دەشتان کورد بوون، هەروەها دەڤەرا میاندواو ل باشوورێ رۆهەلاتا دەریاچەیێ ئاکنجییێن وێ تێکەل بوون، ژبەر وێ چەندێ هەردوو حکوومەتێن تەورێز و مەهابادێ داخوزا وان دەڤەران دکرن و ببوونە ئەگەرێ دروستبوونا ئاریشەیێن بەردەوام د ناڤبەرا هەردوو لایاندا، عەمەرخان و هوزان گوهدارییا دیموکراتێن ئازەربایجانێ نەدکر، بەردەوام دەستدرێژی دکرە سەر وان گوند و دەڤەرێن کو پێدڤی بوو لژێر دەسهەلاتا تەورێزێ دا بن، ل نیسانا ١٩٤٦ سۆڤیەتییان قازی محەمەد برە تەورێزێ وەکو بزاڤەکێ بۆ چارەسەرکرنا ئاریشەیا د ناڤبەرا ئازەر و کورداندا، ل وی دەمی، ل سەروبەندێ گوتوبێژێن دیموکراتان دگەل حکوومەتا ئیرانێ بۆ چارەسەرکرنا ئاریشەیان، هەڤگرتنا هەردوو دەولەتێن نوی بۆ دروستکرنا بەرەکێ نوی، دەرئەنجامێن گوتوبێژێن ناڤبەرا پیشەوەری سەرکردەیێ دیموکراتێن ئازەربایجانی و قازی محەمەد و سۆڤیەتیان پەیمانەک بوو کو ل ٢٣ نیسانا ١٩٤٦ دناڤبەرا نوێنەرێ کوردان و ئازەرییاندا هاتە ئیمزا کرن، بەلاڤکرنا وێ

پەیمانێ بۆ ئەگەری دروستبوونا ترسێ ل تەهرانێ، چونکی بەندێن وێ رێککەفتنێ ئەو چەند نیشان ددا کو هەردوو جەمکێن دیموکرات خۆ ب دوو دەولەتێن سەربخۆ دزانن ژ وێ چەندێ کو مافێ گوهرینا نوێنەران و گرێدانا پەیماننامەیان هەیە، ئەڤەژی ناڤەروکا پەیماننامەیێ یە:

١- هەردوو لایەنێن ئیمزاکەر، هەر دەمێ ب باش زانی دێ نوێنەران پێکگوهەرن.

٢- ل وان بەشێن ئازەربایجانێ کو کورد تێدا کێمینەنە، کورد دێ ل دەزگەهێن حکوومەتیدا هێنە دامەزراندن و ل وان بەشێن کو ئازەری تێدا کێمینەنە، ئازەری دێ د دەزگەهێن حکوومەتیدا هێنە دامەرزاندن.

٣- کومیتەیەکا هەڤبەشا ئابووری دێ د ناڤبەرا هەردوو لایەناندا هێتە ئیمزا کرن، ئەندامێن وێ کومیتەیێ دێ ژبال سەرکردایەتییا حکوومەتا نیشتیمانیڤە هێنە دامەزراندن.

٤- پێدڤییە هێزێن سەرباز یێن هەردوو دەولەتێن ئیمزاکەر لدەمێ پێدڤی هەڤکارییا هەڤدوو بکەن.

٥- هەر گوتوبێژەکا دگەل تەهران پێدڤییە بەرژوەندیێن هەڤبەشێن هەردوو حکوومەتێن ئازەر و کورد لبەرچاڤ بێنە وەرگرتن.

٦- حکوومەتا ئازەربایجانی دێ پێنگاڤێن پێدڤی هاڤێژیت بۆ پێشخستنا بکارئینانا زمانێ کوردی و خورتکرنا کولتوورێ کوردی ئازەبایجانی و حکوومەتا نیشتیمانی یا هەڤبەشا کوردیژی دێ هەمان وان پێنگاڤا هاڤێژیت لدور زمان و کولتوورێ ئازەرییێن ئاکنجیێن کوردستانێ.

٧-هەردوو دەولەتێن ئیمزاکەر دێ پێنگاڤان هاڤێژن بۆ سزادانا هەرکەس یان گرووپەکێ کو بزاڤێ بکەت بۆ تێکدانا دوستایەتییا مێژووی و برایەتییا دیموکراتی دناڤبەرا ئازەر و کوردان دا.

دیموکراتێن ئازەربایجانێ بمەرەما گوتوبێژان دگەل ئەحمەد قەوام سەروک وەزیرێن ئیرانێ چوونە تەهران، بمەرەما ڤەدیتنا چارەسەرییەکێ، لگوری مەرجێن وێ چارەسەریێژی ئازەربایجان ب دەڤەرێن کوردیڤە دێ بیتە پشکەک ژ ئیرانێ، د دەمەکێدا کو سەرکردەیێن دیموکراتان کۆ پۆست د حکوومەتا دیموکرات دا هەبوون، هەمان وان پوستان دێ ل پارێزگەها ئازەربایجانێ دا وەرگرن، کورد ب وێ رێککەفتنێ نەرازی بوون، هەرچەندە د پشکەکا گوتوبێژاندا وانژی نوێنەرێ خۆ هەبوو کو سەدری قازی برایێ قازی محەمەد و ئەندامێ پەرلەمانێ ئیرانێ بوو، لێ هەست کر کو داخوازێن وان هەتا رادەیەکی زور هاتینە پشتگوهخستن، د دەمەکێدا دیموکراتێن ئازەری شەرعییەت ب وان پۆستان دا یێن دەست بسەردا گرتی، حکوومەتا قازی محەمەد هیچ بنەمایەکێ یاسای نەما، کوردژی کو کێمینەیەک بوون د دەولەتا ئیرانێدا بوونە کێمینەیەک د دەولەتا ئازەریی یا تورکمان دا.

ل دوماهیێ قازی محەمەد بو دەربرینا نەرازیبوونا خو نەچاربوو بچیتە تەهران بۆ دیتنا قەوامێ سەروک وەزیران، داخواز ژی کر ببیتە حاکمێ پارێزگەها کوردنشین یا نوی ل بەشێن کوردنشین یێن ئازەربایجانێ و دەڤەرێن دن یێن کوردنشین کو هێشتا لژێر دەسهەلاتا ئیرانێدا بوون

/دەڤەرەک کو ل سنووریٚ رووسیا دەست پیٚ دکەت هەتا نیڤا ریٚیا د ناڤبەرا کرمانشان و سنە، پیٚدڤییە ویٚ پاریٚزگەهیٚ جورە ئوٚتوٚنوٚمییەکا ناڤخوی هەبیت، هەروەها بەرپرسیٚن ناڤخوییٚ و سەربازیٚن ویٚ هەموو ژ خەلکیٚ دەڤەریٚ بن، سەروٚک وەزیریٚ فیٚلزان ییٚ ئیرانیٚ ب پیٚشنیازا وی رازیبوو، لیٚ ب مەرجەکی پیٚدڤیی قازی محەمەد رازیبوونا "دکتور جاوید" حاکمیٚ دیموکراتیٚن ئازەربایجانیٚ بدەستەڤە بینیت، لیٚ دکتور جاوید ب تورەییڤە ئەو پلان رەتکر و ناکوکیا د ناڤبەرا کورد و دیموکراتیٚن ئازەربایحانیٚ بەردەوام بوو، دگەل ویٚ چەندیٚ لدەمیٚ بریٚڤەچوونا وان گوتوبیٚژان ل تەهران، ریٚککەفتنا لسەر ئاگربەستا د ناڤبەرا حکوومەتا ناڤەندی ژلایەکیڤە و کورد و ئازەرییان ژ لایەکیٚ نڤە هەبوو، لیٚ تەقوتوق هەر هەبوو و هنەک جاران دبوو شەریٚ ڤەکری، ئیرانییان ب پشتگریٚدانا ب نیازا راگەهاندنا سوڤیەتی بوٚ چوٚلکرنا ئیرانیٚ لدەستپیٚکا مەها ئایاریٚ دا، دەست ب کریاریٚن سەربازی ییٚن چالاکتر کر، فەیلەقا چوار یا ئیرانیٚ بسەرکردایەتییا جەنەرال "هومایونی" کو ل ویٚ دوماهییٚ ژ خوزستانیٚ هاتبوو ڤەگوهاستن ل ویٚریٚ بەرنامەیەکیٚ خورت بوٚ چەککرنا هوزیٚن عەرەب بجی گەهاند بوو، بەرەییٚ روبەرووبوونا کوردان گرت، ل ناڤەراستا نیسانیٚ، هومایونی ریٚ ڤەکرن و پشتەڤانی گەهاندنە سەقز و بانە و سەردەشت.

تیٚ گوتن کەو سوٚڤیەتییان سوز دابوو کوردان بالّەفر و تانک و چەکیٚ گران بدەتیٚ و پیٚنجی لاویٚن کورد ببەنە باکوٚ بوٚ مەشقیٚن سەربازی و سیاسی، دگەل ویٚ چەندیٚژی پیٚدڤی بوو قازی محەمەد پشتا خو ب چەکداریٚن خیٚلان گریٚ بدەت بوٚ روبەرووبوونا ئیرانییان، ل وان گریٚن هنداف هیٚزیٚن هومایونی، هیٚزەکا مەن لیٚ یا بەرلاڤ هەبوو کو ب شیٚوەیەکیٚ سەرەکیٚ ژ بارزانییا پیٚک هاتبوو دگەل هندەک هوزیٚن بچوک ییٚن کوردی ییٚن بەردەوام بو شەر و تالانا کو حەمەرەشید و لایەنگریٚن وان ییٚن سیاسی بوون.

پشتی کو جەنەرال هومایونی بەردەوام هیٚز بوٚ دەڤەریٚ ڤەدکیٚشا، قازی محەمەد و سوٚڤیەتییان گڤاشتن ئیٚخستنە سەر عەمەرخانیٚ شکاک و هەڤپەیمانیٚن هەرکی بوٚ ویٚ چەندیٚ ژ باکوری بیٚنە خورا و هەڤکارییا ئوپەراسیونان بکەن، عەمەر خان لدەستپیٚکیٚ هیٚجەتا ویٚ چەندیٚ گرت کو هەسپیٚن وان ل کویستانانە و دویرن و نەشیٚن بینە خوار، لیٚ لدەستپیٚکا ئایاریٚ هیٚدی هیٚدی زەلامیٚن خو رەوانەی بەرەییٚن شەری کرن.

مەها ئایارا ١٩٤٦ هژمارەکا شەریٚن گران بخوڤە دیتن، پرانییا وان ب هژمارەکا کیٚم یا خەلکی هاتە کرن و هیچ ژ وان شەرانە نەبوونە شەرەکیٚ ئیکلایی کری، لدەستپیٚکا مەهیٚ کورد د شەرەکیدا سەرکەفتن کو شەرمزاری بوو بوٚ سوپاییٚ ئیرانیٚ، ئەوژی لدەمیٚ هیٚرش کرییە سەر هیٚزەکا سەربازیٚن ئیرانیٚ ل نیٚزیکی سەقز و بیست سەرباز کوشتین و سیهیٚن دن ب ئیٚخسیری گرتین و دەست بسەر دوو رەشینکە /رەشاش/ و ٤٠٠٠ شەریتیٚن فیشەکاندا گرتی، سەربازیٚن ئیٚخسیر ییٚن کورد بوونە سەرباز د سوپاییٚ کوردیدا و ئەویٚن دن هاتنە رەوانەکرن بوٚ تەوریٚزیٚ.

دگەل ویٚ چەندیٚ کورد تووشی پاشڤەکیٚشانیٚ بوون د هیٚرشەکیٚدا ل نیٚزیکی دەربەندیٚ

مەحمووداوا یێ نێزیکی سەقز، کو مەرەم ژێ برینا رێیا سنە بوو، پشترا دەست بسەر وان گران دا هاتە گرتن یێن دکەڤنە هنداڤی سەقز، سوپایێ ئیرانیێ ل وێرێ هاتە دەرکرن و لسەر گوپیتکێن گران چاڤدێری دروست کر و هەر ئێک ژوان سیهـ هەتا چل سەربازان تێدا دانان، د دوماهیێدا ئاگربەستەک هاتە رێکخستن پشتی پێکگوهەرتنا ئەفسەرێن پێوەندییان هەرلایەک لجهێ خۆ ما و مافێ پشکنینا وان ئوتومبێلان ب کوردان هاتە دان کو ژ سەقز بەرەڤ بانە و سەردەشت دچوون، ب وێ چەندێ شیان رێیێ لهەمبەری پێگەهشتنا چەک و تەقەمەنییان ب سەبازێن ئیرانی ل وان دەڤەران بگرن، پاشی شکاک و هەرکی ڤەگەریانە باکوری.

کەسایەتییا قازی محەمەد و کۆمارا کوردی

پشتی وی دەمێ روبەرووبونێ، قازی محەمەد پەردەیێن ئاسنین لا برن و دەلیڤە دا چاڤدێرێن سۆڤیەتی هەتاکو تەماشەی ولاتێ وی بکەن، لێ هەستێ دژی بەریتانیا ب ئەگەرێ دەرێخستنا بارزانییان ل عێراقێ و هاندنانا پرۆپاگندەیا دژی بەریتانیا ل لایێ سۆڤیەتیڤە، هەروەها چەند بویەرێن بەرێ کو کوردان خۆ ب قوربانی دەلیڤەپەرستییا بەریتانیا دزانی، ئەگەرەکێ بهێز بوون بۆ وێ چەندێ رێ نەهێتە دان سەرەدانا کومارا بچویک یا کوردان بکەن، لێ چەند جاران چوار ئەمەریکایی و هنەک فرەنسایی مێڤانێن قازی محەمەد بوون.

وان چاڤدێران وەسا ددیت کو دبیت ئەو کۆمار یا کارا بیت، سەرباری وێ چەندێ کو بێی هیچ بنەمایەکێ یاسایی بوو، حکوومەتا قازی محەمەد وەکو بەرێ یا بەردەوام بوو و بتنێ ناڤونیشانێ وەزیران ژ وەزیری بۆ (رەیس) هاتبوو گوهرین، ئەو بخوژی بتنێ بۆ سەروکێ پارتیێ (پێشەوایێ حزبا دیموکراتا کورد)بوو، گوندژی هەر ژ خودانێن مولکی و سەروکێن خێلان ب پشتەڤانییا وان جەندرمەیێن ژ خەلکێ دەڤەرێ پێک دهاتن دهاتنە برێڤە برن، جلێن کوردی لبەر وان بوون، لێ ئەفسەرێن مەهابادێ ب جلێن سۆڤیەتی بوون، مەهابادژی ژ بازێرەکێ پشتگوهخستیێ فارسی هاتە گوهرین بو بازێرەکێ دلڤەکەرێ رەنگین و جادەیێن وێ ل وی دەمی پر بوون ژ خەلکێ کورد یێن ب جلێن کوردی و ئازاد ژ سەرباز و جەندرمەیێن نەحەزێن ئیرانی.

ئەوێن قازی محەمەد ددیتن دکەفتنە ژێر کارتێکرنا وی کەسایەتی و تێ دگەهشتن کا چاوا بویە سومبۆلا نەتەوەی یا کوردی ل هەموو جهەکی، زەلامەکێ بەژن کورت بوو، ل سالێن پێنجییان د ژیێ خودا بوو، چاکیتەکێ کەڤنی سەربازی لبەر بوو، رێدینەکا تەنک ژی هەبوو، سەروچاڤێن وی لاواز ببوون و پیچەک یێ رەنگ زەر بوو ب ئەگەرێ نەخوشییا گەدە /مێدە/یێ، دەنگەکێ نەرم و رێک و ئاماژەیێن لسەرخۆ و کارێگەر هەبوون، هنەک یێ نێڤنەتەوی بوو، ئەوی گرنگی ددا هەموو نەتەوەیێن دنیایێ و چەند زمانەک دزانین، ژ وانـاژی رووسی و هنەک ئینگلیزی دگەل زمانێ ئێسپیرانتۆ یا نیڤدەولەتی، مێزا وی هەردەم یا پڕ بوو ژ پەرتوکێن رێزمان و خواندنێ و ئەدەبیاتی ب زمانێن بیانی، زەلامەکێ پڕباوەری و ب جورئەتێ کێم وێنە و خوبەختکەر بوو، دگەل وێ چەندێ

پێشەوا قازی محەمەد ل ئۆفیسا خۆ
نەخشەیێ کوردستانێ ب دیوارێڤە هاتیە هەلاویستن

یێ هێمن و خودان مێشکەکێ بەرفرەهـ و میانڕەو بوو، د وی دەمێدا کو جهێ باسکرنێیە بلایێ کێمیڤە داخوازێن وی یێن میانرەو بوون /ئۆتۆنۆمی بۆ کوردان ل سنوورێ دەولەتا ئیرانێدا/، ئەوی باوەری ب بوچوونا گەلەک کوردان هەبوو کو دگوتن کورد و فارس سەر ب ئێک ماڵباتا نەژادییا ئیرانێنە، ژبەر وێ چەندێ هیچ سەدەمەک نینە کو دووبارە د ئێک پێکهاتەدا کوم ببن وەکو ئەوا لسەردەمێ میدیایی و فارسێن کەڤن، قازی وەها ددیت کورد نەڤیێن میدیانە، مەیلا وێ چەندێ هەبوو بێژیت ناڤێ مەهاباد ژ ناڤێ "مالا میدیا"ن هاتییە، هەروەها نابیت ئەو چەند بێتە ئینکار کرن کو ئەو بخۆ و لایەنگرێن وی خودان حەزەکا کوردانە یا گشتگیر بوون هیڤییا وان ئەو بوو مەهابادێ بکەنە مەڵبەندێ کولتووری یا کوردی و بزاڤا نەتەوەیی یا کوردی، وەکو جهگرەکی بۆ سووریا و سلێمانیێ کو وی دەمی مەڵبەند بوون، گەلەک بزاڤ دهاتنەکرن بو وێ چەندێ فێرکرنا کوردی بگەهیتە ئاستەکێ ژ هەژی، لدەستپێکێ پێدڤی بوو ماموستا د ناڤ پولێدا ب زارەکی بابەتان ژ فارسی وەرگێرنە زمانێ کوردی، لێ بدەمێ کورت بەری هەرفینا کۆمارێ پەرتوکێن کوردی بۆ قوتابخانیێن سەرەتایی هاتبوونە چاپ کرن، هەروەها رۆژنامەیەک و هەیڤانەنامەیەکا سیاسی دەردچوون، هەردووک بناڤێ کوردستان بوون، هەروەها دوو گوڤارێن ئەدەبی بناڤێن "هەڵاڵە" و "هاوار" دەردکەفتن کو تەڤایا وان بەلاڤوکان ل چاپخانەیەکێ دهاتنە دەرخستن کو سوپایێ سۆر دابوو حزبا دیموکراتا کوردستانی، دبیت کو گرنگیدانا قازی محەمەد بۆ ئەدەب و زمانێ کوردی بۆ هەبوونا هەردوو هەلبەستڤانان هەژار و هێمن ڤەگەریت کو سەرباری کێمییا هەبوونا کاغەزان هەلبەستێن خۆ بەلاڤ دکرن.

هەرچەندە ئەوان بزاڤان د وی دەمیٚ کورت یێ ژییێ کومارێدا تێرا ویٚ چەندیٚ نەدکر بگەهنە ئاستەکیٚ ستاندارد ییٚ هەردوو مەلبەندێن دن یێن کولتووریٚ کوردی کو تێدا زمانیٚ کوردی ب ئازادانە بوٚ دەمیٚ بیست و پێنج سالان دهاتە نڤیسان و خواندن، لیٚ مەهاباد بلاییٚ کێمیڤە ژ روویێ سیاسیڤە بوو ئەو رووگەهـ کو هەموو کورد بەریٚ خوە بدەنیٚ، ل ناڤەندێن رەوشەنبیری یێن کوردی ل بەیرووت و ئیستەنبوٚل و بەغدایێ، هەروەها ل چیایێن ئاسیٚ یێن روٚهەلاتیٚ ئاسیاژی هەموویا بەریٚ خوە دابوو ویٚ چەندیٚ کا ئایا قازی محەمەد دیٚ سەرکەڤیت یان نە، نووچە ژ گرووپێن کوردی پیٚ دگەهشتن، نە بتنیٚ ل عێراقیٚ لیٚ ل سووریا و تورکیاژی، بزاڤا وی بشێوەیەکی گشتی جهیٚ سەرنجا لاوان بوو کو هەست دکرن پارتیێن کەڤن گەلەک سەرکەفتی نەبوونە، بو نموونە ل عیراقیٚ حزبەکا نهێنی یا نوی کو ناڤیٚ ویٚ "رزگاری" یا چەپ بوو، ژبال وان لاوانڤە هاتە دامەزراندن.

هەستیٚ دژیٚ سوٚڤیەتی

پارتێن نەتەوەی یێن کەڤن، هیوا ل عیراقی و خوٚیبوون ل سووریا، گەلەک ب قازی محەمەد دلخوش نەبوون، ئەوژی ژبەر پێوەندیێن وی دگەل سوٚڤیەتی، ترس هەتاکو کەرب ژی د ناڤ کوردانداا لهەمبەری سوٚڤیەتی ژبەر چەند ئەگەرەکان هەبوو، ئەگەریٚ ئێکیٚ ئەو بوو کو پرانییا کوردان ئاینپەروەر بوون و ترس ژ بوٚچوونا سوٚڤیەتی ل هەمبەری ئاینی هەبوو هەروەها چاڤ ب پرانییا وان ئاوارەیان کەفتبوو کو نوی ژ ئێکەتییا سوٚڤیەتی ڤەگەریابوون دگەل گەلەک سەربازێن موسلمان یێن سوپاییٚ سوٚر ئاخڤی بوون کو کێم ژ وان رەوشا کێمینەیێن روٚهەلاتی لژێر سێبەرا سوٚڤیەتی ب باشی ڤەدگێرا، نابیت ئەوژی بهێتە ژبیر کرن کو رووس ژ سەدەیێن سێزدێڤە دوژمیٚ کوردان بوون، د شەریٚ ئێکیٚ ییٚ دنیایێدا رووسان گەلەک شەر لسەر کوردستانیٚ کرینە و کوردستانەکا وێران و چوول لپشت خوٚ هێلا بوو، هەر ل مەهابادیٚ فەرمان ب سەربازێن رووسیایی هاتبوو دان کو وان کەسان بکوژن یێن لسەر جادەیان دبینن و دەست ب تالانکرن و سوتنیٚ کربوو، هیچ تشتەک ژوان ل بیرا کوردان نەچووبوون، هەتا نوکەژی کوردان بوٚ بێدەنگکرنا زاروکێن خوٚە ب گازیکرنا "رووس"یان ئەو د ترساندن.

سوٚڤیەتییان گەلەک بزاڤ دکرن وان بوٚچوونان بەروڤاژی بکەن، ژبەر ویٚ چەندیٚ پەنا برە بەر "ئوٚنوٚموٚمییا کورد"ی، ل ئێکەتییا سوٚڤیەتی و کارێن جورئەتانە کولونێلەکیٚ کورد بناڤیٚ (سەمەند سیامەندوٚڤ) ب نازناڤیٚ "پالەوانیٚ لینینیگراد" هاتبوو خەلات کرن، ئەویٚ بیٚ باوەرییٚ قازی محەمەدژی ڤەگرتبوو کو پێوەندیێن وی دگەل سوٚڤیەتی ڤەشارتی نەبوون، لسەر دیوارێن بارەگەهیٚ خوٚ نڤیسابوون، هەروەها پشکەکا روٚژنامە و گوٚڤاران هاتبوونە تەرخانکرن بوٚ دەقاودەق وەرگێرانا بابەتێن سوٚڤیەتی یێن وەرگێرایی بوٚ سەر زمانیٚ کوردی، هەلبەستانژی پەسنا ستالین و سوپاییٚ سوور تێدابوو.

دگەل وێ چەندێ کوردستان بەروڤاژی ئازەربایجانێ یا ڤالا بوو ژ دارودەستەکێن سۆڤیەتی، ژبلی هنەک شوفێرێن ئوتومبێلێن تایبەت ب ڤەگوهاستنێ کو وەکو چاڤدێرێن ڤەشارتی و نەدیتی بۆ سۆڤیەتی کار دکر، لێ دەسەلاتا کوردی حاشایی ل وێ چەندێ دکر، دهاتە گوتن نوێنەراتییا سۆڤیەتی د ئاڤاهییەکێ مەهابادێدا هەبوو، لێ دەستهەلاتا کوردی ئەو چەند رەت دکر، جاروباران هاشموڤێ کونسولێ سۆڤیەتی ل رەزایێ و عەلی ئەکبەرۆڤێ هاریکارێ وی سەرەدانا مەهابادێ دکر.

د دەمەکێدا کو "تیرۆر" بەربەلاڤ ببوو ل رۆهەلاتێ ئازەربایجانێ، زیندانیێن سیاسی ل کوردستانێ ئەگەر هەبنژی گەلەک کێم بوون بتنێ ئێک یان دوو بویەرێن سیاسی روی دان، دگەل وێ چەندێ هژمارەکا کوردان بەرەف تەهران رەڤین ل جادەیێن مەهابادێ مرۆڤی گوهـ ل رادیوێن ئەنقەرە و لەندەن دبوو، د دەمەکێدا ل تەورێزێ سزایێ گوهداریکرنا وان ئێزگەهان مرن بوو، ئەگەر ئەڤە ئەگەرێ وێ چەندێ بیت کو قازی محەمەد و حکوومەتا وی یا نویخواز و ئازادیخواز بوو، یانژی سەرۆکێن خێلان نەدهێلا کەس دەستدرێژیێ بکەتە سەر ئەندامێن وان، دەرئەنجام ئەوە کو ئەو رژێم د ناڤ خەلکیدا یا خوشتڤی بوو و کو خەلک خۆشبەخت بن ب جودابوون و زولما دەستهەلاتا ناڤەند یا حکوومەتا ناڤەندنی.

بەرهەنگاربوونا خێلان

ئەگەر سۆڤیەتییان دەستێوەردانا خۆ د نزمترین ئاستدا پاراستبیت بۆ وێ چەندێ خێلان و رژێمێ ئاش بکەنەڤە بێ گومان یا سەرکەفتی نەبوو، چونکی سەرباری بەرهەنگاربوونا مێژووی و جڤاکی و ئاینی یا خێلان بۆ حکوومەتا سۆڤیەتی، ئەگەرێن گەلەک بهێز بوون. پرانییا خێلێن کوردی پشتا خو ب بەرهەمێ تووتنێ گرێددا، پشتی کو رێیا بەشەکێ زور یێ بازارێن ئیرانێ لێ هاتبوو گرتن توشی ئاستەنگێن مەزن ببوون، ل هنەک جهان سەرباری کێمیا ئاستێ ژیارێ پێدڤی بوو ئەوا هەیبژی دگەل بارزانییێن هەژار دابەش بکەن، ئەو بێزارییا خێلان ل باشووری گەلەک بهێزتر ببوو، چونکی مام عەزیز کورێ خودێ ژێ رازی قەرەنی ئاغایێ سەرکردەیێ مامەش و هەڤپەیمانێ وی، بایەزید ئاغایێ مەنگور ب ئاشکرا بەرهەنگارییا قازی محەمەد دکر ب شێوەیەکێ جێگرێ کونسولێ سۆڤیەتی ل رەزائییە نەچار بوو گەفا وێ چەندێ لێ بکەت کو دێ بارزانییان هنێریتە سەر وان، لدەمێ مام عەزیز لسەر بەرهەنگابوونا خو یێ بەردەوام بوو، براستی بارزانییان هێرش کرە سەر نەچار بوو دگەل هنەک زەلامێن خۆ بەرەف عێراقێ برەڤیت، ل باکورێ رەزائییە چاڤێ خێلان ل سەرکردایەتییا عەمەر خانێ شکاک بوون کو پۆستێ وی د حکوومەتا قازی محەمەد دا وەک وەزیرێ شەری هاتبوو دەستنیشان کرن ل زیندەشت کو پایەتەختێ وی یێ چیایی بوو ل باشوورێ رۆئاڤایێ شاپوور، خوە بێدەنگ کربوو، بتنی خێلا کو قازی محەمەد دشیا پشتا خو پێ گرێ بدەت گەورک بوون ل مەهابادێ و هژمارا زەلامێن وان کێمتر بوون ژ هزار چەکداران،

هەروەها پشکەکا خێلا زەرزا ل دەڤەرا شنۆ، کو خێلەکا بچووک بوون، هەیاکو مەلا مستەفا و بارزانیژی دگەل قازی محەمەد نەمابوون کو ئێدی شیان نەبوون نانی بدەتێ.

بڤێ چەندێژی قازی محەمەد لهەمبەری دوژمنکاریا زێدەکریا حکوومەتا ئیرانێ، خۆ تا رادەیەکی بێ پشت ددیت، سەرباری وێ چەندێ سۆڤیەتیان سوزا پێدانا کەرەستەیان پێدابوو، لێ هەتا پایزا ١٩٤٦ێ قازی بێی چەکێن گران و سەربازێن مەشق پێکری مابوو، یان راستره بێژین یێ بێ هیچ سوپایەکێ کارا بوو، لدەمێ بەرهەڤیا ئیرانێ ب تەمامی ئاشکرا بووی، قازی نامەیەکا بلەز بۆ خێلان هنارت کو تاکە هیڤیا وی بوون و گوتنێ سۆڤیەتیان سوز دایە پشتەڤانیا کوردان بکەن و داخواز ژ خێلان کر بێنە بەرەیێ شەری لدژی سوپایێ ئیرانێ، لێ خێل د هەوارا وی نەهاتن.

ڤەگەریانا دەسەلاتا ئیرانێ

ل وی دەمی دا، بویەر بلەز بەرەف پێش دچوون، حکوومەتا ئیرانێ تەکەز لسەر وێ چەندێ دکر کو پێدڤییە دیموکرات دەڤەرا زەنجان بدەستڤە بەردەن، کو پشکەک نینە ژ پارێزگەها ئازەربایجان، لدەمێ ئاشکرا بووی کو ئیرانی بهێز یێ وێ داخوازێ دکەن، دیموکرات رازی بوون وێ دەڤەرێ چوول بکەن و ل دوماهییا تشرینا دووێ ئەو دەڤەر ب تەمامی کەفتە ژێر کونترولا سوپایێ ئیرانێ، پشتی نیڤەشەڤا رۆژا ١٠ێ کانوونا ئێکێ ئیرانییان هێرش کرە سەر پێگەهێن دیموکراتان ل دەربەندێ قافلانکو، ل باشوورێ میانە، پشتی بیست و چوار دەمژمێران بەرەڤانیێ، سەرکردەیێن دیموکراتان پشتی سالەکا تەمام ژ گرتنا تەورێزێ سواری بالەفران بوون بەرەف ئێکەتیا سۆڤیەتیی رەڤین، حاکمێ دیموکراتان گوتبوو کو سەیفی قازی ژ وێ بریارێ یێ ئاگەهدارە کو پێ هاتییە گوتن وەسا دهێتە چاڤەرێکرن فەرمانێ ب هێزێن وان بدەت دوژمنکاریێ راگرن، ل کانوونا ئێکێ، سەدری قازی، کو نوێنەر بوو د پەرلەمانێ ئیرانێدا و پەیامبەرێ ناڤبەرا برایێ خۆ و ئیرانییان بوو، ل میاندواو دەرکەفت، ل وێرێ ب جەنەرال هومایونیی گوت کورد بەرهەڤن ب شێوەیەکێ ئاشتییانە پێشوازیێ ژ سوپایێ ئیرانێ بکەن، جەنەرالیژی گوتێ دگەل چولکرنا مەهابادێ ژلایێ بارزانییانڤە ئەو دێ هێزێن خۆ ئینیتە پێش، هنەک خێلێن سەر ب حکوومەتێژی بەرەف پێشڤە هنارتن، کو پێکهاتبوون ژ هژمارەکا زەلامێن خێلێن دیبوکری و مامەش و مەنگور کو ل عیراقێ ڤەگەریا بوون، عەمید غەفاری سەرکردایەتییا وان دکر، ئەو لجهەکێ کو گەلەک ژ مەهابادێ یێ دویر نەبوو، ژلایێ نوێنەرێ قازی محەمەد هاتنە راوەستاندن و گوتنێ کو رێککەفتن دگەل هومایونی ئەوە هێزێن نیزامی یێن ئیرانێ بێنە ناڤ مەهابادێ، هاتنا چەکدارێن خێلان کو رەنگە بیتە ئەگەری دروستبوونا ئالوزییان، لدوماهیێ زەلامێن هوزان بێی شەر ڤەکێشان و ل ١٥ی کانوونا ئێکێ و پشتی ڤەکێشانا بارزانییان ل نەغەدە، سوپایێ ئیرانێ چوونە ناڤ مەهابادێ و ب وێ چەندێژی کۆمارا ئێک سالیا مەهابادێ بدوماهی هات، بخێرهاتنا سوپایێ ئیرانێ هاتە کرن

و قازی محەمەد و سەرکردەیێن سوپا سەرەدانا هەڤدوو کرن، لێ ل ١٧ کانوونا ئێکێ هژمارەکا کوردان هاتنە گرتن و رۆژا پاشتر قازی محەمەد و سەیفی قازی و خەلکەکێ زور یێ دی هاتنە گرتن، بتنێ ئەندامەکێ حکوومەتا قازی ب ئازادی ما ئەوژی حاجی بابەشێخ بوو کو ب ئەگەری پێگەها وی یا ئاینی نەهاتە گرتن، هەروەها هنەک کورد بەرەف عیراقێ رەڤین و یانژی خو ل گوندان ڤەشارتن، لپال گرتنێ سەرکردەیێن کورد ب وێ چەندێ هاتنە سزادان کو مالێن خو کرینە بارەگەهێن چەکدارێن خێلان و لسەر حسابا وان دخوارن و د نڤستن /ئەو نەریتەکێ ئیرانی بوو بۆ سەپاندنا تاوانان بێی فەرمانا دادگەهێ/، ل ٣٠ کانوونا ئێکێ، سەدری قازی کو ڤەگەریابوو تەهران، هاتە گرتن و هاتە ڤەگوهاستن بۆ مەهابادێ، دگەل برایێ وی ئێخستنە د گرتیگەهێدا، سەرباری وێ چەندێ وی بتنێ وان دەما تەهران بجی دهێلا کو ئیرانێ بۆ ناڤبژیڤانیێ رەوانەی مەهاباد دکر، سوپا داخواز ژ هەموو وان کەسان کر یێن گازندە ژ گرتییان هەین بەڵگەنامەیێن خۆ پێشکێش بکەن، پشتی ڤەکولینێ ژبال دادگەها سەربازیڤە حوکمی بدارڤەکرنێ بۆ قازی محەمەد و سەدری قازی و سەیفی قازی دەرکەفتن، ل سپێدەیا ٣١ ئادار/مارس یا سالا ١٩٤٧ هەرسێک ل گورەپانا مەهابادێ هاتنە بدارڤەکرن، پشترا حکوومەتا ئیرانێ بەرنامەیەک پێرەو کر بۆ وێ چەندێ هەموو ئاسەوارێن حکوومەتا قازی محەمەد ژ ناڤ ببەت، چاپخانەیێن کوردی هاتنە داخستن، خواندن ب زمانێ کوردی هاتە قەدەخە کرن، هەموو ئەو پەرتوکێن ب زمانێ کوردی بوون لبەرچاڤێ خەلکی هاتنە سوتن، بۆ وێ چەندێ نیشا هوزان بدەت کو براستییە سوپا یازدە سەرکردەیێن بچووکێن هوزێن فەیزۆڵا بەگی و گەورکی ل دەڤەرا سەقز بدارڤە کرن، خاسیەتەکا دن یا داگیرکارییا مەهابادێ پێدڤییە بهێتە بەرچاڤ گرتن ئەوژی ئەوە ل هەموو دەڤەرەکا ئازەربایجانێ، هەر دگەل دەرکەفتنا نیشانێن هەرفینا دیموکراتان، جووتیار و کارکەر و دوکانداران دەست ب سەربڕینا دیموکراتان کر، ئەو کارڤەندانێن دڕندانە بێ گومان ئەنجامێ کەربا خەلکی بوون ژ رژێمێ، لێ ل مەهابادێ بویەر ب ئاشتیانە برێڤە چوون، ئەوا جهێ سەرنجراکێشانێ بوو ل هەموو دەڤەرێن دن یێن ئازربایجانێ پولیسێن نهێنی د بەرهەڤ بوون بۆ هەر پێشهاتەکێ، لێ قازی محەمەد ئەو جورە دارودەستەکە نەبوون، ئەو راستی هەتا وان راپورتانژی پشتراست دکەن کو دبێژن رژێما قازی محەمەد رژێمەکا جەماوەری بوو /ئەگە بتنێ د پایەتەخیداژی بیت/.

ل باکوری، عەمەرخان و ئەو هوزێن ژێر دەستهەلاتا ویدا بوون ب هیچ شێوەیەکی د وان بویەراندا پشکدار نەبوون، سوپایێ ئیرانێژی کو دیار بوو حەز نەدکر هیچ ئەرکەکی بێخنە سەر خۆ، عەمەرخان ژ نیازا خۆ بۆ هێرشکرنا سەر ئازەربایجانێ ئاگەهدار نەکر ژبەر وێ چەندێ حەتاکو وی چەکدارێن هوزا خۆ کومکرن شەر ب دوماهی هاتبوو، عەمەرخان و سەرکردەیێن هوزێن دن بلەز پشتەڤانییا خۆ بۆ سوپایێ ئیرانێ راگەهاند، هەموو هاتنە وەرگرتنڤە بتنێ زێرۆ بەگ نەبیت کو زەلامێن وی بۆسەیەک بۆ سەربازێن ئیرانێ ل نێزیک بالانش ل نێزیکی رەزائیە دانا

بوو د دەمەکێدا وی بخۆ گوتوبێژ دگەل جەنەرال هومایونی دکرن، ژبەر وێ چەندێ زێرۆ نەچار بوو برەڤیت، هنەک زەلامێن خێلا خۆ و ئاسووریان دگەل خۆ برن و بەرەف شنۆ رەڤین ل وێرێژی خۆ گەهاندە مەلا مستەفا و بارزانییان کو د ئاگربەستەکا لەرزۆکدابوون دگەل حکوومەتا ناڤەندی، مەلا مستەفا رەت کر لدوماهیێ ملکەچێ فەرمانێن حکوومەتا ناڤەندی ببیت و زەلامێن خۆ چەک بکەت یان ڤەگەریتە عیراقێ، ژبەر وێ چەندێ دووبارە شەری دەست پێ کر، ب هاتنا مەها حوزەیران یا سالا ١٩٤٧ بارزانی بەرەف شەری و بەرەف باکوری چوون و خوە گەهاندنە ماکۆ و گەلەک نەمابوو سنووری دەرباز بکەن و بچنە ناڤ خاکا ئێکەتییا سۆڤیەتی.

پوختە

دوماهی بزاڤا دامەزراندنا دەولەتەکا کوردی ب داگیرکرنا مەهابادێ ژبال ئیرانێڤە دوماهی هات، ئەوێ بزاڤێژی وەک بزاڤێن بەرێ ژبەر ئێکنەگرتنا کوردان شکەستن خوار، ئێک ژ ئاریشەیێن بزاڤا نەتەوەی یا کوردان ئەوە د دەمەکێدا پرانییا سەرکردە و کادرێن وان شارستانی و روناکبیرن، هێزێن سەرباوی هەردەم ژ هوزان و سەرکردەیان بوونە هیچ دەمەکی خوێندەواری دناڤدا نەبوو هزر د هیچ تشتەکیدا نەکرییە ژبلی تالانان لدەمێ هەرفینا حکوومەتێ، ب درێژیا سالا ١٩٤٦ هوزێن کوردی، کو ب شێوەیەکی گشتی لدژی دەستهەلاتا حکوومەتێ بوون، هەست دکر لژێر دەستهەلاتا قازی محەمەدژی وەک حکوومەتا ناڤەندی نەرحەتن، سەرباری چەندێ کو ئەو ژ نەتەوەیێ وان بوو، ئەو هەست مل ب ملێ هەبوونا گومانێ پێوەندیێن قازی محەمەد دگەل سۆڤیەتی تا رادەیەکێ زۆر وەها ل خێلان کر بچنە پال سوپایێ ئیرانێ، ئەگەرێ سەرەکی یێ شکەستنا کوماریێ بۆ بجی نەئینانا سوزا سۆڤیەتی ڤەدگەریت لدور پێدانا پشتەڤانیێ ب حزبەکا نەتەوەی یا بهێزا خورت کو دبیت هەموو کوردێن خوێندەوار لهەڤ جڤاندبن، خەلکێ بیانی شیان بچنە ناڤ رێزێن وێ و بۆ خۆ بکار بینن و لدوماهیێ بهەرفیت، دەولەتا جوانژی لژێر سێبەرا سوپایێ سۆردا هاتە دروست کرن و پشتی ڤەکێشانا وی سوپای و ب ئومێدا ڤەگەریانا سوپای ماڤە، لێ دەمێ کورد ژ وێ چەندێ بێ هیڤی بووین، ئیرانیانژی ئێدی ئەو ترس نەما و هیچ دەلیڤەیەک بۆ ڤەمانا بزاڤا قازی محەمەد نەما.

چیرۆک هەموو پێک دهات ژ وەشاندنا گورزەکی بۆ پێشکەفتنا نەتەوەپەروەرییا کوردی، ئاها نوکە نە کومەلە مایە و نە حزبا دیموکراتی یا کوردستانی، هژمارەکا زور یا سەرکردەیێن کورد یان مرن یان هاتنە گرتن یانژی دەربەدەر بوون، لێ ئەو وێ چەندێ ناگەهینیت کو نەتەوەپەروەرییا کوردی گەهشتییە دوماهیێ، کۆمارا کوردان پشتەڤانییا خۆ د ناڤ توخمێن پێشکەفتخوازێن جڤاکیدا ڤەدیت کو دهاتە چاڤەریکرن ژمارە و گرنگییا وان د زێدەبوونێدا بیت و ژلایێ وان توخمانڤە دهاتنە دژایەتیکرن کو پێدڤی بوو ژ ناڤ بچن، مایە بهێتە گوتن کا ئایا نەتەوەپەروەرییا کوردی یا گونجاییە بۆ دەڤەرەکێ کو لڤێ داوییێ هیچ ژ نەتەوەپەروەریێ نەدزانی و هێشتا ملکەچی

سەرکردەیێن ئاینی و هوزان بوون، کورد هیچ دەمەکی لجهەکی جێگیر نەبوونە کو دەولەتا وان بیت کولتوورەکێ ئێکگرتی و دێرین نەبوویە، ئەوژی ب ئەگەری ژێکجوداکرنا وان ب چیایێن ئەو ژ هەڤ دابرین، کورد بەردەوام بوون لسەر بدەستڤەئینانا پێدڤییێن کولتووری و ئابووری بەرێ خوە ددا وان پایەتەختێن وان ولاتێن تێدا دژین، ئەگەر ئەو دەولەتێن کورد تێدا دژین جۆرەکێ ئۆتۆنۆمی یا ناڤخوی بدەنە وەلاتیێن کورد و دەست ژ وان بزاڤان بەردەن بۆ و چەندێ کوردان نەچار بکەن ببنە پشکەک ژ نەتەوەیەکێ جێگیر، رەنگە سەرکەفتن ژ بدەستڤە ئینانا نیشتیمانپەروەرییەکا وەک ئەوا ل سویسرا هەی کو یا فرەنەتەوەییە، ولاتێن عەرەبی پێنگاڤە دەسپێکی د ڤی بیاڤیدا هاڤیتییە، سیاسەتەکا هەڤشێوە ل ئیرانێژی ئەگەر دەستێ دەرڤە لێ بگەریت دبیت ببیتە ئەگەرێ لێک نێزیکبوونا د ناڤبەرا هەردوو گەلێن ئێک ولاتدا.

تێبینی:

ئارکی رووزڤێلتی یێ بچووک، هاریکارێ پاشکۆیێ سەربازی یێ ئەمەریکا بوو ل تەهران ل ئادار/مارسا ١٩٤٦ێ هەتا شوباتا ١٩٤٧، ل وی دەمیدا ڤەکولینەکا تایبەت لدور رەوشا کوردی کرییە و ئێک بوو ژ وان چوار ئەمەریکاییێن د دەمێ کورت یێ ژیێ کۆمارا کوردیدا سەرەدانا مەهابادێ کری.

١- بەرپرسێن دی یێن نوی یێن حکوومەتێ پێکدهاتن ژ حاجی بابەشێخ، سەرکردەیێ ئاینی یێ دەڤەرێ و سەرۆک وەزیران، سادق حەیدەری، وەزیرێ کار و پرۆپاگندەیێ، مەناف کەریمی وەزیرێ پەروەردە، مەحەمەد ئەمین موعینی وەزیرێ بازرگانی، ئەحمەد ئیلاهی وەزیرێ خەزینەیێ، سەید محەمەد تەهازادە وەزیرێ ساخلەمیێ و خەلیل خۆسرەوی وەزیرێ ناڤخوی بوو، بتنێ کەسەک ژ وان زەلامان دامەزرێنەرێ کۆمەلێ بوو، تەڤایا یێن دن ژ چینێن بلندێن جڤاکی و بازرگانێ بچووک و فەرمانبەر و مولکدار بوون.

٢- ل دوماهیێ سوپایێ سوور ل ٩ ئایارا ١٩٤٦ ئیران چۆل کر.

دوماهی سالێن ژیانا مستەفا بارزانی

باڵیۆز: دیڤید کۆرن

باڵیۆز دیڤید کۆرن: ل سالا ١٩٥٧ هەتا ١٩٨٨، د گەلەک بیاڤێن فەرمانبەرییا میری د ئیدارەیا ویلایەتێن هەڤگرتیێن ئەمەریکادا کار کرییە و ب پرانیژی کارێ وی لدور کاروبارێن رۆهەلاتا ناڤین بوون و ل بالیۆزخانەیێن ویلایەتێن هەڤگرتیێن ئەمەریکا ل لبنان و مۆریتانیا و ئیسرائیلێ کار کرییە، ل سالا ١٩٧٢یێ هەتا ١٩٧٥ رێڤەبەرێ ئۆفیسا کاروبارێن عەرەبی بوو، ل ١٩٧٨ هەتا ١٩٨١ پۆستێ رێڤەبەرێ کاروبارێن ئیسرائیلێ و پۆستێ کاروبارێن عەرەبی و ئیسرائیلی و بریکارێ وەزیرێ دەرڤە یێ ئەمەریکا ب وەکالەت وەرگرتییە.

دیڤید کۆرن پشکداری د دانوستانێن کامپ دەیڤد و بەرەیێ رۆئاڤادا و هێزێن فرەنەژادێن سینایێ دا کرییە، ل سالا ١٩٨٢ هەتا ١٩٨٨، ل تۆگۆ بالیوزێ وڵاتێ خۆ بوو، پێنج پەرتۆک هەنە کو ژ پێک دهێن ژ: ئێتیوپیا و ویلایەتێن هەڤگرتی و ئێکەتیا سۆڤیەتی، ل کرۆم هڵ /لەندەن و ل وەشانگەها ئێلینویا باشوور ١٩٨٦ هاتییە چاپ کرن، مافێن مرۆڤی ل عیراقێ (لگوری رێککەفتننەکێ دگەل میدڵ ئیست وۆچ و رێکخراوا مافێن مرۆڤی ل رۆهەلاتا ناڤین) ل وەشانگەها یل ل ١٩٩٠ هاتییە چاپکرن، تەنگژە (قەیران): ئیسرائیل و میسر و دیپلۆماسێن زلهێزێن رۆهەلاتا ناڤین ١٩٦٧-١٩٧٠، ل وەشانگەها وێسڤیۆ، بۆڵدەر، کۆلۆرادۆ، ١٩٩٢، کوشتنەک ل خەرتوومێ، ل وەشانگەها زانکۆیا ئێندیانا و پەیمانگەها زانکویا جۆرجتاون بۆ خواندنا دیپلۆماسی، ل ١٩٩٣ هاتییە چاپ کرن، دوماهی پەرتۆکا وی بناڤێ (ئەو هەردوو زەلامێن کورد ب عیراقێڤە گرێ دان- الرجلان اللذان ضما الكرد الى العراق).

....

(*) وەرگێران ژ ئینگلیزی: تاهیر تەیب ئەحمەد (مامکاک)

ئەوان پار و چەک ژ ویلایەتێن هەڤگرتی وەردگرت گرووپەکا "ئیتنیی" یا هاڤی بوون، ل ولاتەکیدا کو لسەر توخیبێ ولاتەکێ هەڤپەیمانێ مە بوون، لپێناڤی ئۆتۆنۆمیێ شەر دکر، ئەو دۆکیومێنتێن لبەردەستێ کۆمیتەیێدانە ب ئاشکرا خویا دکەن کو سەرۆک و دوکتۆر کیسنجەر و سەرۆکێ دەولەتەکا بیانی ئومێدا وان ئەو بوو دوستێن مە سەرنەکەڤن، لجهێ وێ چەندێ هەموویان ب سادەییڤە وەها پێ پەسند بوو کو هاڤیبوویی د جۆرە دەستدرێژکرنێن خودا بەردەوام بن و شکەستنێ ب ژێدەرێن هەڤسوییێن مە بین، خو هەتاکو دنێڤ کارێ نهێنیداژی ئەوا مە کری کارەکێ جهێ سوحبەتێ بوو.

د دەقێ راپۆرتەکا نهێنی یا کۆمیتەیا خەفییەیی /سیخۆری/ یا هەلبژارتی یا جڤاتا نوێنەراندا- House Select Committee on Intelligence, The Village Voice ل ٦١ێ شۆبات ١٩٧٨ێدا هاتییە وەشاندن.

ل ٦ی ئۆکتۆبەرا ١٩٩٣یێ بۆ کوردان تشتەکێ نێزیکی جەژنا نەتەوەیی بوو کو هەتا نها ل وێ دەولەتا رانەگەهاندی و کێم ناسیندا پێ حەسیابن، حکوومەتا بەغدا ئەو دوورپێچ کربوون، هەروەها تورکێن هەڤسوییێن وان چاڤپوشێ لێ کربوو، هەیاکو ئەمەریکا و ئەروپاییێن رۆئاڤاییژی کو ئەو د پاراستن دوورپێچ لسەر وان دانابوو و خۆە ژێ دویر دئێخستن، خوارن و سووتەمەنی و دەرمان کێم بوون و هەموو جورێن نەهامەتییان هەبوون، سەربارێ وێ هەمیێژی ل وێ رۆژێ ل هەموو باژێر و گوندێن کوردی خەلک بۆ ئاهەنگ گێرانێ کوم ببوون، تەرمێ مەلا مستەفا بارزانی، ئەو زەلامێ ب درێژییا دەهان سالان ب خەباتا خۆ سەرکردەیێ وان بوو، ب کاروانەکێ سەرکەفتییانەڤە ل مەزارەکێ لایێ دی یێ سنووری یێ ناڤ ئیرانێ دا بۆ ڤەشارتنێ ل وێ خاکا ل پێناڤی ئازادییا وێ خەبات دکر دئینا.

لناڤ کوردان بارزانی پلە و پایەیا ئەفسانەیی هەبوو، ژیانا وی ببوو بابەتێ ئەفسانەیێ، هەرچەندە د گوتنێ مەلا مستەفا بارزانی، لێ بخۆ مەلا نەبوو، بگرە زەلامەک بوو بۆ وێ چەندێ هاتبوو خولقاندن و پەروەردە کرن هەتاکو د خەباتێدا بیت د شەریدا سەرکردایەتییا خەلکێ دن بکەت، شۆڕەش و جوامێرییا وی ل مەیدانێ و ئەو دوازدە سالێن ئێکەتییا سۆڤیەتی دەستەسەرکری مایی و ڤەگەریانا وی یا شکۆمەندانە و قەهرەمانییا وی یا درێژ لپێناڤی مافێ کوردان، ببوو ئەگەرێ وێ چەندێ هەر کوردەکێ ل هەر جهەکی بیت /نە بتنێ کوردێن عیراقێ، بگرە کوردێن تورکیا و ئیران و سووریا و ئێکەتییا سۆڤیەتی و دەرڤەژی ل ئەوروپا و ویلایەتێن هەڤگرتی/ ب شانازیڤە هەست ب نەتەوەبوونەکا ب وی ئاوایی بکەن کو بەری هنگی ب هیچ شێوەیەکی هەست پێ نەکربوو، گەهشتە گوپیتکا پلەبلندیێ، لێ چونکی ب باشی پێگەهێ خۆ هەلنەسەنگاندبوو ژبەر وێ چەندێ تێ کەفت، ئەو بزاڤا پتر ژ چوار دەهەیێن سالێن خەباتێ دروست کرین، تووشی هەرفینێ بوو و ب خۆ و ئەو هەموو یێن پێوەندی پێڤە کرین هەموو تشتەک ژ دەستدا.

ئەو ڤەگەریانا شکۆمەندانەیا سەرکەفتی بۆ کوردستانا عیراقێ، تاجا پشتی وێ گەشتا مەلا مستەفا بارزانی بوو کو پشتی نیڤرۆیەکا زوی یا ئابا ١٩٧٥ ل بالەفرگەها جۆن ف. کێنێدی ل نیویۆرک دەست پێ کربوو، گەهشتنا وی ل وێ رۆژێ ب باڵەفرەکا هێلا ئەسمانییا ئێرانێ کو ژ تەهرانێ دهات گەلەک یا نهێنی بوو، بخۆ و هەرسێ هەڤالێن وی لسەر خۆ ل کابینەیەکا فێرست کلاس، ب بالەفرەکا بیۆنگ ٧٤٧، گەهشتنە جهی، پشتی گەهشتنێ پێدڤی بوو هەردوو هەڤسەفەرێن وی خو ژ رویێن ڤەشارتی یێن کارمەندێن ئاسایشا کۆچباربوون و گومرکێ یێن ویلایەتێن هەڤگرتی ڤەدزن، ئەڤجا هەر دەمێ ژ بالەفرێ هاتینە خوار کەفتنە سەر رێیا بالەفرێ دوو زەلام ب جلێن پیشەییڤە کو رەنگێ وان یێ سپی بوو کەراڤات /ریبات/ لبەر بوون ل بەرامبەر وان بوون، ئەو هەردوو کەس کو دیاربوو ئەمەریکایی بوون مێهڤان بەرەف چەند ئۆتۆمبێلێن رەشێن بێ نیشان برن کو دویر ژ بالەفرێ راوەستابوون و مەکینەێن وان د کاریدابوون، ئەو کومەل چوونە ناڤ ئۆتۆمبێلان و ب دەرازینکەکا لایێ چەپێدا چوونە سەر رێیا بلەز و بەرەف باژێرێ نیویورک چوون.

هەرچەندە د وی تەمەنیداژی بارزانی مانیدبوونا رێیێ پێڤە دیار نەبوو، لێ بارزانی لسەر خۆ دچوو و دلەنگی، ئەو جلکێن کرینە بەرخۆ ب باشی نەکربوونێ، کراڤاتا ویژی ب خرابی بۆ هاتبوو گرێ دان، هەموو پێکڤە نیشانا وێ چەندێ بوون کو ئەو نە جلکێن وینە و ڤیرەژی دەوروبەرێن وی یێن ئاسایی نەبوون، هەرچەندە ژیێ وی حەفتێ و دوو ساڵ بوون و یێ ئاوارەژی بوو لێ هەر کەسایەتییەک بوو سەرنج بو لایێ خۆ رادکێشا، ژبەر بەژن بلندییا وی نەبوو کو ژ خەلکێ دی بێتە جۆدا کرن /بەژنا وی ژ پێنجی پێیان و شەش ئینجان بلندتر نەبوو/ بەلکو یێ چوارشانەیی و هەستی ستویر و خودان زەندوباسکێن تۆند بوو، هێزەکا جەستەیی یا مەزن تێدا هەبوو، سەرەکێ مەزن و پرچەکا کورت یا تەنک و رەش و سپی داپوشی بوو، چوارگوشەی لسەر پاتکا وی بوون، د راستییێدا هەر کەسەکێ بۆ جارا ئێکێ جاڤێن وی ددیتن، رووناهییەکا زێدەتر ژ یا ئاسایی ژێ دەردکەفت، چەندین ساڵ بوو پەیامنێر بۆ چیایێن ئاسێ دچوون و رێیێن دژوار دبرین بو وێ چەندێ لسەر بارزانی بنڤیسن.

هەڤالێن وی یێن وێ سەرەدانێ دوو هەڤالێن دێرین و گەنجتر بوون ژ وی، هەردوو د ناڤەراستێن سیهـ سالییێدا بوون، ئێک کوردەکێ هەڤکارێ بارزانی بوو ئەوێ دی یێ ئیرانی بوو، شەڤەکێ ل باژێرێ نیۆیۆرک ڤەمان سپێدەیا پاشتر سواری بالەفرەکێ بوون و بۆ مینیاپۆڵس چوون و ل وێرێژی بالەفرا وان هاتە گوهرین و بۆ رۆچستەری مینیسۆتا چوون، مایۆ کلینیک ل وێرێ بوو، لدوماهیێ بارزانی نەساخ بوو، رەنگە نەساخییان وی یا کوژەک بیت، لێ وی بخۆ هێشتا هیڤی هەبوو، هەر ئەو هیڤیژی بوو ئەو بەرەف ئەمەریکا ئینایی.

بتنێ پێنج مەهان بەری وی وەختی، ل ئادارا ١٩٧٥ێ بوو كو هێزا لەشكرێ كوردی ب شێوەیەكێ ژنیشكێڤە و ب شەپرزەییڤە، هەرفی، سالەكا رەبەق بەری وێ، ل ئادارا ١٩٧٤ێ بوو، بارزانی بانگەواز بۆ كوردێن عیراقێ كر بۆ وێ چەندێ چەكی هەڵگرن، كو بلایێ كێمیڤە دەهـ جاران بزاڤا كوشتنا وی هاتبوو كرن /د دوو بزاڤاندا گەلەك نەمابوو بێتە كوشتن و بسەربكەڤن/ كو ژلایێ رژێما عەرەبی یا بەغداڤە هاتبوونە دارێشتن، وی باوەری ب عێراقێ نەمابوو كو بخوازیت رێككەفتننەكا ئۆتۆنۆمی بۆ كوردان جێبەجێ بكەت كو ل ئادارا ١٩٧٠یێ دگەل بریكارێ سەروكێ عیراقێ سەدام حوسێن تكریتی، ئیمزا كربوو، ئەڤجا سەرباری وێ چەندێ ژیێ وی بسەر حەفتێ سالیێدا بوو لێ بریار دا دیسان خەباتێ بكەتەڤە، ب مەرجەكێ ژیرانە دچوو چونكی بارزانی سەركردەیەكێ بێ هەڤتایێ كوردێن عیراقێ بوو كێم و زێدە پشتەڤانییا حەمەرەزایێ پاشایێ ئیرانێژی هەبوو، ژ وێژی گرنگتر ئەو بوو هەست دكر پشتەڤانییەكا نهێنی یا ویلایەتێن هەڤگرتی یێن ئەمەریكا هەیە، كو سەرۆك ریچەرد نیكسن بخۆ و هێنری كێسنجەرێ راوێژكارێ ئاسایشا نەتەوەیی یا نیكسن و پاشی وەزیرێ دەرڤەیێ ئەمەریكا، پشتەڤانیێن خۆ بەرفرەهتر لێ كربوون.

كوردێن عیراقێ بێی دوودلی بەرەف داخوازا بارزانیڤە هاتن، كوردێن خێلەكی /عەشیرەتی/ لدەردورێن وی كوم بوون، ئەفسەر و زەلامێن كورد رێزێن سوپایێ عیراقێ چۆڵ كرن، خودان پیشەیان ل بەغدا و كەركووك و مووسل كارێن خۆ بجی هێلان، قوتابیێن ئامادەیی و زانكویان، پولێن خواندنێ ل هەموو جهەكی پشتگوهخستن، هەموویان پێوەندی ب رێزێن پێشمەرگەیێ بارزانیڤە كرن یانژی ب هەر شێوەیەكێ شیا بن بۆ خزمەتكرنێ كەفتنە كاری، ماڵباتێن خۆ دگەل خۆ برن، بسەدان ژن و زارۆك و پیر (لدەڤەرێن ئازادكری) كوم بوون و بۆ ئیرانێ چوون، ب ورەیەكا بلندڤە هاتن، هەتا وی رادەی باوەری ب شارەزایا مەلا مستەفا یێ شەرڤان و پیر هەبوو كو پرانییا وان د وێ باوەرێدا بوون هەتا شەش هەیڤێن دی دێ دەولەتەكا كوردی یا سەربخۆ ل چیایێن كوردی پەیدا بیت، لدوماهی قوناخ و پشتی پازدە سالان ژ ڤەگەریانێ ل ١٩٥٨ێ لدەرڤە و ل ئێكەتییا سۆڤیەت، بارزانی رۆژ بۆ رۆژێ بهێزتر دبوو و ل پێش كوردێن هەڤركێن خۆ دكەفت و سوپایێ عیراقێ د مەیدانا شەریدا زەلیل دكر و لهەمبەردا حكوومەتێن ئێك لدویف ئێك یێن بەغدا د هەرفین و دانوستان دگەل دكرن، لێ بۆچی ڤێ جارێ یا جیاواز بوو؟

ڤێ جارێ جوداهییەك هەبوو، ل وی دەمی حكوومەتا عەرەبی یا مژویل بوو ئاشتیێ دگەل كوردان بكەت، ل بەغدا خۆ بۆ شەری بەرهەڤ دكر، سوپایێ عیراقێ دووبارە هاتە ئاڤاكرن و مەزنتركرن و هاتە پرچەككرن ب تانك و تۆپ و بالەفرێن شەری ژبال ئێكەتییا سوڤیەتیڤە، ئەوا بارزانی ژ هەڤپەیمانێن خۆ وەردگرت گەلەك كێمتر بوو ژ وێ یا سوڤیەتی بۆ عیراقێ دهنارت، بارزانی بتنێ پارەكێ باش و چەكەكێ كێم ژ پاشایێ ئیرانێ وەردگرت، لێ هیچ دەمەكی وەكی

پێدڤی نە چەک و نە تەقەمەنی بۆ نەدهاتن، هێزێن وی بتنێ تڤەنگ و رەشینکە (رەشاش) و هاونێن سڤک و بەری دوماهی هاتنێ ژمارەکا چەکێن تانکشکێن بۆ هاتنە رەوانەکرن، ئیسرائیلژی کو دوستەکێ ژ مێژە بوو بتنێ مەشق و هنەک چەک بۆ هنارتن، ئەمەریکاییان راستەخۆ پارە دانە گرووپا بارزانی، لێ ئەو پارە گەلەک ژ یێ ئیرانێ کێمتر بوو کو بهای هنەک ژوان چەکانژی نەدکر یێن ئیرانییان دابوونێ، لێ بۆ بارزانی سومبۆلا هەڤکارییا ئەمەریکاییان ژ قەبارەیا وێ گرنگتر بوو، چونکی د وێ باوەرێدا بوو کو شاهـ ژ نیشکێڤە و د رۆژەکێدا دەستان ژێ بەرنادەت.

دگەل وێ چەندێژی، کو هەردەم ب خرابی چەک ژ سەد هزار پێشمەرگەیێ ١٩٧٥ دهاتە برین، عیرقییان لهەر جهەکی ئەسمان کونترول کربوو و لهەر جهەکێ زریپوش شیابا بچیتێ حکوومەت لێ یا بالاّ دەست بوون، ب دلێ خۆ کورد بۆمباران دکرن نە بتنێ پێشمەرگەیێن کوردان، بەڵکو گوندێن کوردان و زەڤیێن وانژی بەر دکەفتن/، لسەر زەڤییێژی کوردان مفا ژ چیایان وەردگرت و باوەری ب بەرەڤانیکرنا ولاّتێ خۆ هەبوو، شەر دژوار بوو و هەردوو لایان گەلەک کوشتی دان، د شەرێن دژواردا ئیرانێ هێدێ هێدێ پارسەنگ ددان و توپێن خۆ یێن دویرهاڤێژ ل سنوورێ عیراقێ نێزیک دکرن کو ل وێرێ هێرشبەرێن عیراقێ تۆپباران دکرن، لێ پرانییا جاران کورد ل هەمبەری سوپایێ عیراقێ دهاتنە پاشڤەکێشان، چونکی ئەو د هەردوو لایەنێن هێزا ئاگری firepower و هێزا مرۆڤی manpower دا د بالاّ دەست بوون.

سەرباری وێ چەندێ هێشتا کوردان سەرشۆر نەکر و پێشمەرگەیێن وان مەشقێن کێم لسەر شەرێ هەڤچەرخ کربوون لێ بشێوەیەکێ خۆڕاگر و بوێر بوون کو ناهێتە باوەرکرن، ئەو جەنەرالێن ئیسرائیلی یێن سەرەدانا وان دکر ژ خوراگری و بەرەڤانیکرنێ و تەحەمولکرنا نەخوشییان و گوهداربوونا فەرمانان و لدور پێشمەرگەی حێبەتی مابوون، پێشمەگەیی هندی چەک و تەقەمەنی ڤێ مابا شەر دکر، بارزانی پێشبینی نەدکر دێ د مەیدانا شەریدا بسەر کەڤیت، چونکی دوژمنێ وی هەم بچەکی و هەمژی ب هژمارێ ژ وی بالا دەستتر بوو، بگرە وەکی بەرێ پشت ب هەرفینا رژێما بەغدا گرێ ددا و بۆ وێ چەندێ هند خوین لبەر سوپایێ عیراقێ رێشت و هندژی زیان ب دارایی گەهاند هەتا گەهشتە وێ چەندێ وان ژچەک بکەت و لدوماهیێ ستویێ خو بۆ داخوازێن کوردان خوار بکەنەڤە و ژێ بگەرن کاروبارێن خۆ برێڤە ببەن، بەری نها ئەو چەند کربوو: ل سالێن ١٩٦٠یدا شوڕەشێن وی هنەک حکوومەتێن بەغدا هەرفاندبوون و هنەک وەلێ کربوون کو بێنە هەرفاندن، هیچ ئەگەرەکژی نەبوو کو تەخمین بکەین ل سالا ١٩٧٠یێژی وەل وان بکەت.

ژبلی وێ چەندێ کو نها عیراق و هەموو دنیا دهاتە گوهرین، ل ١٩٦٠ ژێدەرێ زەبەلاح یێ پێترولا عیراقێ /کو پشتی سعوودیە ل رێزا دووێ دهات/ تنێ پشکەکا کێم دهاتە بەرهەم و رەوانەکرن بۆ بازارێن دنیایێ و گەلەک یا ئەرزان بوو، هەروەها کۆمپانییێن ئەمەریکایی و بەریتانی

و هولەندایی و بەرهەمێن پێترولا عیراقیێ کۆنترول کربوون، حکوومەتێن کو ل بەغدا بوون هەر ژ دەستپێکێڤە یێن بێ پارەبوون و د زکماکیدا لاواز و بێ هێز بوون، لێ حزبا بەعس ل سالا ١٩٦٨ ل بەغدا دەسەلات وەرگرت، ئەوی دەمیژی وەک هەموو کودەتایێن بەری بوو، لێ گەلەک پێڤەنەچوو کو دیار بوو ئەڤە یا جودایە ژ یێن دن، ل ناڤەراستا ١٩٧٠ییاندا بوو کو حکوومەتا بەعس حوکمەکێ پیلایی بشێوەیەکی بسەر گەلێن عیراقێدا سەپاند کو وی ولاتی ب هیچ شێوەیەکێ ئەو جورە کارەسات و شەر و کوشتار بخۆڤە نەدیت بوو، ل ١٩٧٢یێ وێ حکوومەتێ کۆمپانییا پێترولا رۆئاڤا خۆمالی کر و پشتی شەرێ ئیسرائیل-عەرەب ل سالا ١٩٧٣یێ، ب ئێکجاری بهایێ پێترۆلێ بلند بوو کو دەهـ جاران هندی بهایێ ١٩٦٠ێ لێ هات /پارە رژیا ناڤ خزینەیا عیراقێ/ پارەی تێرا تۆپان و قەیماغێژی دکر، تێرا هندێ دکر شەری دگەل کوردان بکەت و ولاتی بەرەف گەشەکرنەکا وەها ببەت کە نەهێتە پێشبینی کرن.

ئەڤێ جارێ بارزانی نەیارەکێ ژ جاران جودا بوو، جوداهی بتنێ د وێ گرووپێدا نەبوو کو ل بەغدا حوکم دکر و ژێدەر د دەستێ واندا بوون، لێ د سەدام حوسێنیدا بوو، سەرکردەیەکێ نوی دیار ببوو، سەدام زەلامەکێ سەررەش بوو، لناڤەراستا سیهـ سالیێدا بوو و چاڤێ وی ل دزینا دەسهەلاتێ بوو، حەزا دەسهەلاتێ دەستێ وی یێ گەنجاتی بێ سنوور و ڤالا کربوو، ئەو زەلام ڤێ جارێ وەک هیچ زەلامەکی دی نەبوو کو بەری نها بارزانی لهەمبەری وان راوەستابوو، مەلا مستەفا کو بتنێ خواندنا دەسپێکی هەبوو، ب درێژیا ژیانا خۆ شیا بەرهەنگاری وان فێلبازییان ببیت کو حکوومەتێن ئێک لدویف ئێک یێن بەغدا لدژی وی پێرەو دکرن، گەلەک کێم کەسان وەک وی شارەزا هەبوون، لێ قەد بەری وی دەمی ئەو نەهاتبوو رویدان بکەڤیتە داڤا کابرایەکێ فێلبازێ بێ رەحم وەکی وێ ستێرا گەنج یا رژێما بەعس /سەدام حوسێن/.

هەرفینا کوردان

وەها دیارە د خەیالا بارزانیدا نەبوو کو ئەگەر سەدام حوسێن د کریارێن سەربازیدا لدژی وی سەرنەکەفت دێ بەرێ خۆ دەتە رێیێن دیپلۆماسی، هزرا هندێژی نەکربوو کو چێدبیت ئەو عیراقی بچیت شاهێ ئیرانێ بکریت، یانژی رەنگە شاهـ بێ شەرەفانە بارزانی و گەلێ وی ب هندەک پارچێن زەڤی یێن بێ بها بفرۆشیت، ئەو نووچەیێ باسێ وێ چەندێ کر کو سەدام و شاهێ ئیرانێ ل کومبوونا سەرکردەیێن ولاتێن هنارتنا پێترولێ کومبوونە و ل ٥ ئادار/مارسا ١٩٧٥ رێککەفتننەک ئیمزا کرییە، ئەو رێککەفتن وەک بریسییەکێ بوو ل ئەسمانەکێ ساهی بهێت ل بارزانی و پێشمەرگەیێن سەنگەرێ وی و سەرانسەری دنیایێ بدەت.

بۆ وەزیرێن شاهی بخۆ و رێچەرد هێلمزێ بالیوزێ ئەمەریکا ل ئیرانێ و رێڤەبەرێ بەرێ یێ CIA کارەکێ جهێ حێبەتیێ بوو، هێلمز ل ٦ێ ئادارێ ل بالەفرگەها تەهران بوو لدەمێ

کاربەدەستێن ئیرانێ د پێشوازییا ڤەگەریانا شاهیدا بوون کو ل جەزائیرێ ڤەدگەریا، تەماشە کر هەڤکارێن شاهی چەند ئێک پوش بوون هندژی حێبەتی مابوون، هێلمز ب دلگرانیڤە چاڤدێرییا شاهی دکر، لدەمەکێ شاهی هەمی بزداندن، چونکی هەر لدەمێ دەرکەفتنێ ژ بالەفرێ و لسەر پێلیسکان رێنماییێن خۆ دەرێخستن و هەتاکو چاڤەرێ نەکر بگەهیتە کۆشکا خۆ دگەل وان کوم بیت، فەرمان دا: هەموو هەڤکارییێن بۆ کوردان دچوون ئێکسەر بێنە راوەستاندن، هەر هەڤکارییەکا دارایی یان هەر هەڤکارییەکا دن هەبیت دڤێت بهێنە راگرتن و سنوورێ ناڤبەرا عیراق و ئیرانێ پشتی دەمەکێ کێم بهێتە دائێخستن.

سپێدەیا رۆژا پاشتر هێڵمز بەرەف بانگەوازا شاهی چوو، تەماشا کر شاهی پتر ژ هەموو رۆژەکێ خوە بەرهەڤ کربوو، داخواز ژ ویلایەتێن هەڤگرتی نەکر هەتاکو ب گوتنا وی بکەن و هەڤکارییێن خو ژ کوردان ببڕن /سێ سالان بەری وی وەختی وی بخۆ داخواز ژ سەروک نیکسن کربوو هەڤکارییان بۆ کوردان زێدەتر بکەت/ بسەناهی گوتبوو هێڵمز ئەو هەڤکارییێن بەری نها ئیرانێ ددانە شورەشڤانێن بارزانی هاتنە برین و بڤێ چەندێ ئەو هەڤکارییا ویلایەتێن هەڤگرتیژی دکەت، دێ بریت، داخوازا هیچ جۆرە لێبورینیەکێ بسەدەما وی کارێ خو یێ ژ نیشکێڤێ ل هێلمز نەکر، چونکی ئەو بخۆ ژ وان جورە زەلامان نەبوو داخوازا لێبورینێ بکەت، دگەل وێ چەندێ شرۆڤەیا خۆ هەبوو، گوت "بارزانی ب باشی لدژی عیراقییان شەر نەدکر، هەر پاڵ ددا و داخواز ژ خەلکێ دن دکر شەری بوو بکەن" ئەفسەرێن "CIA" یێن ئەمەریکایی ئەوێن بۆ دەمێ سێ سالان دگەل بارزانی کار کری بیزارییا خو نیشا دا و د راستییێدا ب وی نووچەی توورە بوون، لێ هێلمز بخۆ پێدڤی ب باوەریێ نەبوو و ئەو رێککەفتننا د ناڤبەرا ئیران و عیراقێ ب پێشکەفتنەکا ئەرێنی دا زانین، کو رەنگە دەڤەرێ سەقامگیر بکەت، شیا بباشی ژ وێ چەندێژی بگەهیت کو حکوومەت ئەڤجا ل تەهران بن یانژی بەغدا دێ بەرهەنگارییا وێ چەندێ کەن کو خاکا وان بکەڤیتە بەردەستێ هاڤیبوویان.

کو هێلمز راپۆرتا خو لهەمبەری ئاخفتنا دگەل شاهی ب رێیا برۆسەکەیەکێ بۆ سەرخودا هنارت کو هێنری کێسنجەر وەزیرێ دەرڤەیێ وی دەمی یێ ئەمەریکا بوو وەها دزانی دێ کێسنجەر پێشوازیێ ژ ئاسایی بوونا پێوەندییێن تەهران و بەغدا کەت، لێ دەمێ کێسنجەر ب توورەییڤە بەرسڤ دا، بزدیا ژ ترسا، تورەبوونا کێسنجەر ژبەر رەوشا خرابا کوردان و وێ نەپاکیێ نەبوو یا لهەمبەری کوردان هاتییە کرن، لێ ژبەر وێ چەندێ بوو کو وی دخواست کورد هەردەم بەرهەنگاری عیراقێ بن هەتاکو بەغدا نەشێت لدژی ئیسرائیلێ راوەستیت و ئاریشەیان بۆ چێ بکەت، بریارا شاهی پێ نەخوش بوو، لێ بزاڤ نەکر بگوهریت، نەدهاتە چاڤەرێکرن هێنری کێسنجەر دگەل حەمەرەزایێ پاشایێ ئیرانێ بشەر بێت، چونکی لدوماهیێ دەست ژ شاهی بەرنەدان، ل رۆهەلاتا ناڤین، شاهـ حەشارگەها سیاسەتا ئەمەریکا بۆ رۆهەلاتا ناڤین بوو، ئەو

کەس بوو یێ کو بۆ سەقامگێرییا دەڤەرا کەنداڤێ فارسی، واشنتۆنێ پشتا خۆ پێ گرێ ددا.

شاهی وەها کر کو بارزانی نێزیکی حەفتییەکێ چاڤەرێ بیت حەتا ١١ی ئاداری، بەری پێشوازیێ ژ سەرکردەیێ کوردان بکەت و ب رەسمی چارەنڤیسێ وی پێ رابگەهینیت، شەفیق قەزاز /هەرچەندە ناڤونیشانێ وی یێ رەسمی نەبوو/ لێ بالیوزێ بارزانی بوو ل تەهران و نێزیکی سیه کارمەندان ل ئوفیسا وی هەبوون دگەل بارزانی د چاڤەرێکرنێدا بوون، قەزاز ژ گرنگترین تێکەلیێن دگەل حکوومەتا حەمەرەزا بەرپرس بوو، سەرپەرشتییا وی پارە و چەکی دکر کو ئەوێ بۆ حکوومەتا کوردی یا باکورێ رۆهەلاتا عیراقێ یا هەڤسوی دهاتنە رەوانەکرن /کو بتنێ ناڤێ ژێ کێم بوو/ هەروەها نەخوشخانەیێن کوردی ل ئیرانێ برێڤە دبرن کو بریندار و نەساخێن کورد تێدا دهاتنە چارەسەر کرن و ئاگەهداری پەنابەرێن کورد بوو کو هژمارا وان خوە ل ملیونەکا کەسان ددا، هەروەها رێڤەبەرییا پێوەندییێن دگەل جەستن Justin دکر کو ناڤێ نێهنییێ مەزنە ئەفسەرێن بنگەهێ ئاژانسا خەفییەیی (سیخوری) یا ناڤەندی بوو ل پایەتەختێ ئیرانێ، قەزاز زەلامەکێ زەعیفێ بەژن بلند و کەشخە بوو، ب شێوازەکێ بەریتانی یێ خوش و بێی هەڵوەستە ب ئینگلیزی د ئاخڤی، چوار سالان بەری وی دەمی ڤەکولینا دوکتورایێ ل زانکویا ئەمەریکایی ل واشنتون تەمام کربوو و تێدا رەخنە ل بارزانی گرتبوو، ئەوژی بەری وێ چەندێ بوو کو براستی سەرکردەیێ کوردی بنیاسیت، نها کۆر چەند یێ دلسۆزە بۆ بابێ خۆ، قەزازژی هند یێ دلسۆزە بۆ بارزانی.

ب هزرا قەزاز، ئەو چاڤەرێ بوونا درێژ کارێ رەڤێ دیکتاتورییەتا رۆهەلاتی بوو، چونکە ل ١١ ئادارا ١٩٧٥ێ پێنجەمین سالڤەگەرا ئەوێ رۆژێ بوو کو بارزانی رێککەفتن دگەل سەدام حوسێن ئیمزا کری، شاهی وەها باوەر بوو کو بارزانی سۆزا دایێ وێ رێککەفتنێ نەگەهینیتە ئەنجامی، د وێ چەندێدا، قەزاز هەست دکر کو ئیرانی خوشییێ ژ وێ تولێ وەردگرن یاکو ژ بارزانی ڤەدکر، خەنجەرێن خو ژ وی زەلامی دچەماند وەک وێ بوو کو د جەستەیێ وی بچەقینن.

قەزاز دگەل بارزانی و مەحموود عوسمان کو نوشداری وی بوو و د هەماندەمدا مەزنە هەڤکارێ وی بوو لدەمێ چوونە ناڤ ئاڤاهیێ شاهی، شاهێ ئیرانێ ئێکسەر ناڤەرۆک و مەرەما خۆ گوت، بو وان باس کر کو وی کویرتر ژ شەری هزر کرییە و ژ وێ چەندێ لدەمێ دەستپێکرنا هەڤکارییا کوردان دهاتە پێشبینی کرن، بار ژ وێ گرانتر بوو کو بشێت هەلگریت و نەچاربوو رێککەفتنێ دگەل عیراقێ بکەت، هەروەها گوت ئەو د هەماندەمدا وێ رێککەفتنا دگەل بەعس ب رێککەفتنەکا دەمکی دزانیت، نەزانییەژی کا ئایا عیراقی دێ براستی رێزێ ژ وێ رێککەفتنێ گرن یان نە و ب تاقیکرنەکا پێوەندییێن هەردوو وڵاتان دهێتە دانان، لێ د هەمان دەمدا هەڤکاری دێ ژ کوردان هێنە برین، سنوورێ ئیرانێ بتنێ بۆ دەمێ سێ رۆژان دێ بو وان هێتە ڤەکرن بو وێ چەندێ هەر کوردەکێ بخوازیت بێتە ناڤ ئیرانێ بخێر بهێت، پشتراست کرن ئەوێن دهێن "کار دێ پێ هێتە دان و وەکی وەڵاتیێن خۆ دێ سەرەدەریێ دگەل کەن" و پشترا دێ سنوور هێتە دائێخستن،

عوسمان توره بوو و گوت، چاوا دبیت ئەو گەلێ سەروسامانێ خۆ کرییە قوربانی، بکەیفا ڤی کابرای و چاوا دڤێت وەها رەفتارێ دگەل بکەت؟" دەنگێ نەرازیبوونێ بلند کر "دەمێ تە پەیمانا هەڤکاریکرنێ دایە مە هیچ باسەکێ خوەڤەکێشانێ تێدا نەبوو.." شاهی ئاخفتنا وی بڕی "ئەز بریارا خۆ بتە رادگەهینم و هیچ تشتەک نینە گەنگەشە بکەین" لبیرا قەزازە کو بارزانی ب بێدەنگی گوهداری دکر و ب بێدەنگی چوو...هند ترسیا و هندژی دلگران بوو هەیاکو داخواز ژ شاهی نەکر هەتاکو ب بریارا خودا بچیتەڤە.

لێ پشرا لدەمێ کومبوونا دگەل مەزنە هەڤکارێن خۆ، مەلا مستەفا راگەهاند دێ خەباتا چەکداری یا بەردەوام بیت، هەردوو کورێن خو ئدریس و مەسعوود هنارتنە کوردستانا عیراقێ بۆ وێ چەندێ پێشمەرگەی رێکبێخن و وەک جاران تاکتیکا پێشمەرگەیێ ١٩٦٠ێ ب لەزوبەز پێیرەو بکەن، بخۆژی هاتە بارەگەهێ خو ل گوندێ "ناوپردان"، کو ل نێزیکی سنوورێ ناڤخویێ عیراقێیە، لدەمێ کومبوونەکا پشتی چەند رۆژان لژێر چادرەکا ل بنارێ گرەکی هاتبوو هەڵدان، بارزانی رێککەفتنا د ناڤبەرا سەدام و شاهێ ئیرانێ ب شکەستنەکا دەمکی بۆ کوردان دا زانین، هەروەها گوت "٩٠٪ یێ پشتراستە" کو کار دێ بەرەف باشتر چن، پشتی کو بارزانی چووی، هەموویان دەردورا قەزاز گرت و لێ پرسێن ئایا چ بوو کو وەسا بارزانی گەشبین کرییە؟ قەزاز نەشیا هیچ بەرسڤەکێ بدەت، ئەرێ بارزانی هیچ تشتەک دزانی کو ئەوێن دی ئاگەهـ ژێ نەبوو؟ یانژی دڤییا ورەیا خەلکی بلند بکەت؟

پشتی دەمەکێ کورت، ئەو رۆناهیدیتنا بارزانی هاتە گوهرین و دەستژکاری بەردا، ل ١٨ی ئادارێ، کو دگەل بەرپرسێن بلندێن سەربازی کومبوو، خویا کر، کو ئێدی نەشێت بەردەوام بیت و تەکەز کر کو ل ٣٠ێ نیسانێ دێ ئیران سنوورێ خۆ دائێخیت، رەوشەکا بێ ئومێدانە بوو، بارزانی گوت "هەرکەسەکێ هەبیت بخوازیت د شەریدا یێ بەردەوام بیت ئەز پر بدل پشتەڤانیێ لێ دکەم، ئەو پێشنیاز زێدەتر ئاخفتن بوو ژ وێ چەندێ کو بخوازیت شەر یێ بەردەوام بیت، ئەوێن گوهدارییا بارزانی دکر ژ وێ چەندێ دگەهشتن کو بارزانی دبێژیت "ئەڤە دوماهییە و پێدڤییە ل ڤێری راوەستین"دەمێ ل ژورێ دەرکەفتی، سەرکردە لسەر وێ رێککەفتن کو بێی ڤەبوونا سنووری هەیاکو چەک و تفاق تێرا بهێت مەحالە بشێن بەردەوامیێ بدەنە شەری، ژبلی عەلی عەسکەری کو داخوازا مولەتێ کر بۆ وێ چەندێ بێت و سەرەدانا رەوشا لەشکری بکەت، ئەوێن دی هەموو لسەر وێ بوچوونێ بوون بەرەڤانی یا بێ مفایە، پاشی عەسکەریژی هاتە پال بۆچوونا وان.

گەلەک ژ وان سەرکردەیان یێن شەری نەترس کربوون، ب پشت شکەستی و ب چاڤێن پری رۆندک ژ کۆمبوونێ دەرکەفتن، کو نووچە هاتە وەشاندن رێزێن یەکەیێن پێشمەرگەی توشی ئالۆزیێ بوون، هنەک ژ پێشمەرگەیان چەکێن خۆ شکاندن، هندەکانژی د بێ هیڤیاندا چەکێن خۆ د گەلیاندا هاڤێتن و هندەکانژی چەکێن خو هاڤێتنە ناڤ رووباران و هەبوون گەلەک دگریان و

باسێ خوەکوشتنێ دکر، ئێخسیربوونا دەستێ بێ هیڤیبوونێ خەلک توشی حێبەتیێ و شکەستنێ کر، هیڤی نەمان، خەون ژناڤچوون، داهاتیێ وان ئەو بوو یان دڤێت پەنابەرێن ئیرانێ بن یانژی باوەری ب وێ لێبوورینا حکوومەتا بەعس بینن و ڤەگەریابانە عیراقێ، هەموویان دزانی عیراق گەلەک یا ب کەربە /بۆ هزارانژی حەقیقەت یا ب وی شێوەی بوو/ هاتنە نەفی کرن و گرتن و کوشتن و سزادان، ئەو بێ هیڤیيا توشی دوکتورێ هاریکارێ بارزانی /دوکتۆر مەحمود عوسمان/ی بوی بۆ سەدەمەک دەستان ژ بارزانی بەردەت و ب ئەگەرێ دەستبەرداربوونێ ژ چەکی و رەخنێژی لێ بگریت.

چ بوو د وان چەند رۆژێن د ناڤبەرا دوو کومبوونان‌دا بشێوەیەکێ بنەرەتی هەڵویستێ بارزانی هاتە گوهرین؟ هاتە تێبینی کرن کو پشتی ١٨ی ئاداری، ئاگەهدارییا خۆ دا، دوو تەلەفون ژ تەهرانێ بۆ بارزانی هاتبوونە کرن، ئەرێ ئیرانییان گەف ل بارزانی کربوون؟ یانژی ئەمەریکا دەست د وێ پرسێدا هەبوو و ورەیی ڤێ نەهێلا؟ کەس نەشێت وێ چەندێ پشتراست بکەت، لێ پشترا هنەک ژ وان کەسێن بارزانی دناسی تەکەز دکر کو گەف کارتێکرنێ ناکەنە سەر بریارێن وی کەسی یێ هەر ژ سالا ١٩٤٠ێ وێڤە سەرکردایەتییا شۆرەشێن مەزنێن کوردان دکەت، د ژیێ حەفتێ و دوو سالیێدا هەست کر کو نە ئەو لەش ساخییا پیلایی یا جاران و نە ئەو هێزا بێ سنوور مایە هەتاکو رێیێ بدەتێ سەرکردایەتییا هەوەکا دی ل چیایان بکەت، نوی ژ شەری تەمام ببوو کو وەک شەرێن دی نەبوو، ڤێ جارێ ب زۆری ل بارەگەهێ خۆ رونشتن، نەدشیا وەک جاران کو یێ پێ بەرنیاس بوو ب درێژیا شەڤ و رۆژا ل سەنگەرەکی بۆ سەنگەرەکێ دی و شەڤ و رۆژا بکەتە ئێک بۆ بەرهەنگاربوونا بنگەهێن دوژمنی، رێنماییان بدەت جارجار پشکدارییێ د شەراندا بکەت، ئەگەر مستەفا بارزانی نەشێت ئێدی سەرکردایەتییێ بکەت، کێ دێ شێت کەت؟ ب سادەییڤە دهاتە گوتن کو ئەوی باوەری ب شیانێن کەسێن دی نەبوو تاکو ئەو تشتێ ژ مێژ بوو وی بخۆ دکر کەسێن دی وەها بکەن.

هژمارەکا کێم یا کوردا هێشتا دژوارتر حوکم لسەر وێ چەندێ دا، بارزانی بتنێ نەبوو کو باوەری ب کەسێ نەبوو جهێ وی بگریت، راستی ئەو بوو کو وانژی هەست پێ کر ئەو ناخوازیت کەسەک جهێ وی بگریت، نەشیا هزرێ د هندێدا بکەت زەلامەکێ دی بهێت و ئەوی میراتی وەربگریت کو ژ مێژە بوو بخۆ بدەستڤە ئینابوو، ئەڤجا ئەگەر مستەفا بارزانی نەشیا ئێدی رێنماییا کوردان بکەت د خەباتێدا، واتە کەسەکێ دی نابیت.

مێڤانێ شاهی

هەر دەمێ شۆرەشا کوردی بدوماهی هاتی، بارزانی بوو مێڤانێ حەمەرەزا شاهێ پەهلەوی، هەر ئەو کەس بخۆ بۆ کو نەپاکی دگەل کربوو، ئەو و ئەندامێن ماڵباتا وی ڤەگوهاستنە خانییەکی ل

"کۆمپاوەندی سازمانی کیشوەر و ئەمنیەتی ئیتلاعات"، کو پاشی ب (ساواک) هاتە ناسین، ئەوژی دەزگەهێ نهێنی یێ پولیسێن باژێرێن ئیرانێ بوو، خانی یێ جوان و خۆش بوو، هیچ کەرەستەیەک یێ لێ کێم نەبوو، لێ هێشتا هەستێ بارزانی یێ وەها بوو کو د گرتیگەهێڤە دژیت، پێوەندی ب لایەنگرێن خۆ و هەموو دنیایێڤە نەمابوو، بەندی ببوو، ئەو شکەستنا هەڤرشی وی بووی بیزار و دلگران و خەمبار کربوو، هەتا وەلێ هاتی کار ل ساخلەمییا وی کر، ل سالێن ١٩٧٠یان بوو، لنگێ وی یێ چەپێ د ئێشا و ببوو ئەگەری لەنگینا و رێ ژ بزاڤا وی دگرت، دوکتۆران راگەهاندن کو بربرا پشتا وی تەنگ بوویە spinal stenosis، ب زمانی خویی دەمارەکا وی پرچیا بوو کو ئەوژی نابییتە ئەگەری دروستبوونا مەترسییا مرنێ، بتنێ نیشانەیەکا پیریێ یە.

لێ پشترا نیشانێن پێتر دەرکەفتن /لایێ راستێ یێ سەر سینگێ وی ژان دکر، ل دەستپێکا ١٩٧٥ێ ئەو ئێش نەراوەستا، ئدریسێ کورێ مەلا مستەفا، داخواز ژ نەجمەدین کەریم کر کو دوکتۆرەکی گەنجێ کەرکووکێ بوو، بهێت و بابێ وی پشکنین بکەت /هەر لدەستپێکا قوتابی بوونا خۆ ل کولیجا نوشداری یا زانکویا مووسل، نەجمەدین یێ گرێدایی سوزا نەتەوەیی بوو/، پشتی ل سالا ١٩٧٣ ئیقامەیا خو تەمام کری، ئێکسەر چوو ناڤ چیایان و پێوەندی ب بارزانیڤە کر، هەڤدەم دگەل مەحموود عوسمان نەخۆشخانەیەکا بچویک د ناڤ بارەگەهێ بارزانیدا رێکخست، کو عوسمان بەرەڤ ئاراستەیێ سیاسەت و سەربازی و شەری چوو، کەریم بەرپرسیارییا نەخوشخانەیێ ب ستویێ خوڤە گرت و رۆژانە سەرەدانا سەدان نەخوشان دکر، هند یێ بشولێ خوڤە مژویل بوو نەدشیا بەرەڤ سیاسیەتێڤە بچیت و ژ نێزیکڤە گرنگیێ بدەتە پێشڤەچوونا شەری، هێدی هێدی جهێ عوسمان گرت و بوو دوکتۆرێ بنەمالا بارزانی، پشتی فەحسەکا بلەز یا وی جوامێری، بۆ کەریمی خویا بوو کو دلێ بارزانی یێ ساخلەمە نەخوشییەک ڤەدیت کو ئەو گرێیا نێزیکی هەستیێ ملێ وی بوو ژان دکر، کەریم گۆمان ژ هەبوونا نەخوشییا پەنجەشێرا سیهان دکر، نیشانە ب وێ دچوون و بارزانیژی گەلەک جگارە دکێشان، بارزانی هیچ جارەکی جگارەیا پاکیتێ نەدکێشا، وی بخۆ جگارە بۆ خۆ دپێچا و تویتنا چیایێن کوردستانێ دکێشا، رۆژانە هندی دوو پاکیتان جگارە دکێشا و شێست سالێ بوو جگارەکێش بوو، دەستنیشان کرن بێی وەرگرتنا تیشکا ئێکس ب راستی نەدهاتە زانین، بارزانی رازی نەبوو لسەر وێ چەندێ کو بسپۆرێن شاهێ ئیرانێ هنارتین پشکنینان وی بکەن، گوتە کەریم "من نەڤێت هیچ تیشکەکێ /ئەشیعە/ ل ڤێرە بگرم ئەگەر ل ڤێرە دەست ب چارەسەریێ بکەم ئێدی ناهێلن ل ڤێرە دەرکەڤم و دێ بێژنە من دڤێت لڤێرە چارەسەرییا خۆ تەمام بکەی".

دخواست بچینە ویلایەتێن هەڤگرتی یێن ئەمەریکا، ئەڤەژی ژبەر وێ چەندێ نەبوو هەتاکو چارەسەرییەکا باشتر یا ساخلەمیێ بۆ بهێتە کرن، لێ بو وێ چەندێ بوو کو روبەروو هێنری کێسنجەر ژ کێشەیا کوردی ئاگەهدار بکەت، چونکی کێسنجەر دوو حەفتییان بەری سەدام

حوسێن و شاهێ ئیرانێ رێککەفتنێ ئیمزا بکەن، بۆ بارزانی نڤیسی بوو "دخوازم هوین بزانن کا چەند ئەم رێزێ ژ تە و گەلێ تە دگرین لهەمبەری وێ بەرخودان و وێرەکییا هوین دکەن" بارزانی پشت ب وێ چەندێ گرێ دا کو دەستهەلاتا ئەمەریکا هەڤپەیمانا وی یە، بتایبەت سیناتۆر هێنری (سکووپ) جاکسن، دیموکراتێ پارێزگار ل ویلایەتا واشنتۆن و جۆرج مینی، سەرۆکێ AFL-CIO کو ئەوان هەردوویان گەلەک پشتەڤانییا مافێن گەلێ کورد دکر، هەروەها پێشبینی دکر کو گەشتیارێ ئەمەریکایی American public هەڤسووز بیت دگەل وی، نەخوشیێ رێ بۆ وی خۆش کر کو ژ گرتیگەها ئیرانێ دەرکەڤیت و بەرەف ئەمەریکا بچیت.

نە شاهی و نەژی کێسنجەر نەدخواست بارزانی بێت و د ناڤ ئەمەریکادا بگەریت و چێرۆکا پری نهێنییا هەڤکارێن ئەمەریکا بۆ کوردێن عیراقێ ڤەگێریت کو د دەمەک کورتدا هاتە هەلمالین، لێ د راستییێدا بارزانی هەڤالینییەکا بهێز دگەل جاکسن و مینی دا هەبوو، هەردوو ئەو هەڤالە بوون کو دشیان چیرۆکێ ڤەگێرنەڤە، ئەگەر بزانیبا نەرەوایی یێ رێ پێ نەدایە کو ل ئەمەریکا چارەسەرییا نەخوشییا وی بێتە کرن، شاهی و کێسنجەر ب دوودلیڤە بریار دان ب سەلامەترین رێ دا بچن و لێ بگەرن بارزانی بێتە ئەمەریکا بۆ وێ چەندێ نەخوشییا وی بێتە دەستنیشان کرن و چارەسەر کرن، لێ لڤینا پێوەندییا گەلەک بهێتە سنووردار کرن، "CIA" هەمی کاران دێ رێک ئێخیت /هەمی مەزاختن بۆ دان/ د هەمان دەمدا ئەفسەرێن CIA و ساواک هەمی دەمان چاڤدێرییا بارزانی و ئەندامێن حزبا وی دکەن، بڤی ئاوای بوو کو ل دوماهی قوناغ رێ هاتە دان بارزانی بهێتە ئەمەریکا و پشتی نیڤرۆیا رۆژەکا ب مژ یا ئابا ١٩٧٥ گەهشتە بنەجهی.

چارەسەری ل ولایەتێن هەڤگرتی

محەمەد دۆسکی کوردەکە و ژ بنەمالەیەکا بەرنیاسا باکورێ عیراقێیە، ئێکەم کەس بوو ل مایۆ کلینیک، ل سێپتەمبەرا ١٩٧٥ سەرەدانا بارزانی کری، دۆسکی کابرایەکێ بەژن کورتێ لێکدایی بوو، هیچ پێڤە دیارنەبوو کو لناڤەراستێن چل سالێدا دابوو، لێ ب دەهـ سالان مەزنتر دیار بوو، هەر ژ زاروکینی مەلا مستەفا ب مەزنێ خۆ دانایە لێ هیچ دەمەکێ بۆ کێشەیا کوردان کار نەکرییە، حەتا سالا ١٩٧١ێ کو حیزبا بەعس بریار دا کو هەرکەسێ ژنا وی بیانییە /نەعەرەبە و نە موسلمانە/ پێدڤییە تەلاق بدەت، ئەوی د بیاڤێ دیپلۆماسیدا کار دکر، دۆسکی ل وی دەمی بریار دا دەستان ژ کارێ دیپلۆماسی بەردەت و عیراقێ بجی بهێلیت، ب خۆ و دگەل هەڤژینا خو یا ئەمەریکایی کو ل سالا ١٩٥٠یێ لدەمێ قوتابی بسەرەدان هاتبوو وێرێ بۆ خۆ ئینا بوو، ل ئەمەریکا ئاکنجی بوون، بەری بچیت بریار دا ئەزموونا خۆ یا دیپلۆماسی بۆ خزمەتا کوردان بێخیتە کاری، چاڤساخی ژ شولی کر و هاتە خزمەتا بارزانی و ئەویژی رێز ل بسپۆرییا وی گرت، ل وی سەردەمی هژمارەکا کێم یا کوردان ل ئەمەریکا دژییان، پارتی دیموکراتی کوردستان کو

بارزانی ســەرۆکێ وێ بوو هیچ نوێنەرەک ل واشـنتـۆن نەبوو، ژبەر وێ چەندێ بارزانـی داخـواز ژ دۆسکی کر لجهێ وی پێوەندیێ ب چەند کەسانڤە بکەت و ئەنجامیژی بۆ بینیتەڤە، دۆسکی ل ١٩٧٢یێ هاتبوو واشنتۆن و ل کۆنگرێسی و وەزارەتا دەرڤەدا گەریـابوو، پێوەندی ب سـیناتۆر جاکسن و هەڤکارێ وی یێ گەنج کر کو ریچارد پێرل بوو، پێوەندی ب جۆرج مینی و ب ئێرنست لی، زاڤایێ مینی ژی کر کو سەرۆکێ پشکا دەرڤە یا AFL-CIO بوو.

لێ دۆسکی بدرەنگڤە گەهشتە خزمەتا بارزانی، ژبەر وێ چەندێ نەشیا باوەرییا تەمام بدەستڤە بینیت، پێ نەهاتبوو گوتن کو ئدریسێ کورێ مەلا مستەفا و دوکتۆر مەحموود عوسمان کو هەر وێ سالێ ب نهێنی سەرەدانا واشنتۆن کربوو هەیاکو ل وێرێ ل بارەگەهێ CIA کومبوونێ بکەن و پشـترا پشکداری د کۆمبوونێن د ناڤبەرا بارزانی و CIA دا کرییە، دگەل وێ چەندێ لدوماهیێ باکوزیرکێ هەر لێدا، هەتا پشتی هاتنا بارزانی بۆ ئەمەریکا ل ئابا ١٩٧٥ێ ئەڤجـا ب هنەک پارێزڤە د ناڤ هەڤالێن بارزانیدا هاتە وەرگرتن، ل سێپتێمبەرا ١٩٧٥ێ، دۆسکی ل مایۆ کلینیک سـەرەدانا بارزانی کر، ژ وێ سـەرەدەریێ یێ پشـتراست بوو کو بارزانیێ سـەرکردەیێ کوردان ئارمانجا CIA و ساواک بوو، ژبەر هندێ سەرەدانا دۆسکی یا پاشتر بۆ مایۆ کلینیک لدەستپێکا ئۆکتۆبەرێ ب نهێنی هاتە ئەنجام دان، پشتی نیڤرۆ گەهشتە رۆچستەری و ب ناڤەکێ ڤەشارتیڤە ل وێ هۆتێلی بوو کو بارزانی لێ بوو، ناڤێ خۆ نڤیسی و پاشی دۆسکی تەلەفۆنا وێ ژوورێ کر کو شەفیق قەزاز تێدا دابوو، پشتی چل و پێنج خۆلەکان، قەزاز و مەسعوود بارزانی کو ئەوژی هاتبوو دەف بابێ خۆ ل رۆچستەر، ل دەرگەهێ ژۆرا دۆسکی دان، پلانا خۆ شرۆڤە کر، دەمژمێر ٣٠:٨ ئێڤاری ئەفسەرێن CIA و ساواک بۆ نانخوارنەکا ئێڤاری مێڤان دکەن، مێڤانداریيەک وەک ئەوا ل رۆهەلاتا ناڤین دهێتە کرن، خوارنێ چەند جاران بۆ دئینن، بلایێ کێمیڤە دڤێت مێڤان دوو دەمژمێران لسەر خوارنێ بمینن، بڤێ چەندێژی دێ دەلیڤە بۆ مەلا مستەفا خۆش بیت هەیاکو پرس و رایێن خۆ ل دۆسکی بکەت.

دۆسکی دیت کو بارزانی یێ لسەر تەختەکی رونشتییە، یێ باش بوو لێ پرچا وی ب ئەگەرێ تیشکێ و چارەسەریێن کیمیایی هەڵوەری بوو، بارزانی ب هویری گوهدارییا دۆسکی دکر دەمێ نامەیا سیناتۆر جاکسن بۆ خواندی و پەیامەکا زارەکیژی ژ جۆرج مینی پێ راگەهاند، پەیاما مینی بتایبەت سەرنجا بارزانی راکێشا، چونکی مینی داخواز ژ بارزانی کر هەوەکا پرۆپاگندەیێ بۆ بەرژەوەندییا کوردی ساز بکەت، پشتی بارزانی گوهـ ل هەردوو پەیامان بوی دۆسکی ترساندن و گوت "ب بۆچوونا تە دێ AFL-CIO من لێرە رەڤینن؟" بارزانی باسێ وێ چەندێ کر ژ مەها ئۆکستڤە ئەوێ لڤێرەیە، چارەسەرییا تیشکی تەمام کرییە و ئەو چارەسەریێن کیمیایی یێن نوکە دکەت، دشێت ل هەر جهەکی بیت ئەنجام بدەت، بەردەوام داخواز دکر رێ پێ بهێتە دان دا سەرەدانا واشنتۆن بکەت، لێ ئەو کەسێ سەر ب CIA چاڤدێرییا وی دکر ب بەردەوامی هێجەت

دگرتن، هەردەم دگوتێ حەفتییا داهاتی، سوباهی نە دووسبە، بارزانی پێشنیاز کر، دڤێت کو مەسعوود و قەزاز زەلامێن CIA و ساواک مێڤان بکەن و دۆسکی بچیت بەلەفرەکا بچویک ب کرێ بگریت و بچنە دەرڤەی هۆتێلێ و دگەل دۆسکی بەرەف واشنتۆن بفرن.

دۆسکی نەگوتە بارزانی کو ئەو هزر نەیا د جهێ خۆدا بوو، ئاخر ئێرە ویلایەتێن هەڤگرتییە، نە دەولەتەکا پۆلیسی یا رۆهەلاتا ناڤینە، تە بۆ خۆ بالەفر بکرێ نەگرت و ب بالەفرا بازرگانی هاتی، لێ دۆسکی نەدڤیا گەنگەشێ دگەل بارزانی بکەت بتنێ گوت کو ئەو کار دێ پەقیت، بارزانی گۆتە دۆسکی داکو پلانەکێ بۆ رەڤینێ دانین ئێڤارییا پاشتر وەرەڤە دا تە ببینم، کۆ هاتەڤە، حێبەتی بوو کو وەسا ب ساریڤە هاتە پێشوازی کرن، بارزانی ب تۆرەییڤە لێ پرسی "پشتی دوهی تە ئەز دیتیم تۆ دگەل کەسێ ئاخفتی؟" دۆسکی گوت، بتنێ شەفیق و مەسعوود، بۆچی؟ بارزانی گوت "چونکی پشتی نیڤرۆیا ئەڤرۆ زەلامەکێ CIA هاتە دەف من و گوتە من رێ ب تە هاتییە دان بەرەف واشنتۆن بچی، من وەسا زانی تۆ یێ دگەل ئاخفتی"، دۆسکی ئەو پشتراست کر کو ب هیچ شێوەیەکی ئەو کار نەکرییە و گوت "چێ دبیت ئامیرێ گوهداریکرنێ د ژۆرڤە هەبیت، پێدڤییە بپشکنین"، بارزانی بەرسڤ دا و گوت "خۆ دلگران نەکە ئەم ڤی ببینین ژی ئەو دێ ئێکێ دی ل جهەکێ دی دانن".

بارزانی رێنمایی دانە دۆسکی بۆ وێ چەندێ بچیتە واشنتۆن و کاروباران رێک بێخیت، نەکو بتنێ چاڤ ب جاکسن و مینی بکەڤیت، لێ دبیت وە بکەت کو سیناتۆر ویلیەم رۆکسیمایەر و ویسکنسن و یێن دیژی ببینیت، دۆسکی رۆژا پاشتر بەرەف واشنتۆن فری، ئەڤجا یێ چاڤەرێ بوو...دوو حەفتی بسەرڤە چوون و هیچ نە بهیست، لدەسپێکا حەفتییا سێیێ دۆسکی تەلەفۆن بۆ هۆتێلا رۆچستەر کر، لێ گوتنێ ئەو کەس ژ مێژە چوونە و نزانن ئەدرێسا وان یا نوی چییە، چنەمابوو دۆسکی دین ببیت، دبیت CIA رەڤاندبیت؟ دبیت بارزانی بۆ ئیرانێ هاتبیتە رەوانەکرنڤە؟ یانژی دبیت ل گرتیگەهەکا نهێنیدا هاتبیتە ڤەشارتن؟

لدەسپێکا حەفتییا چوارێ بوو، قەزاز تەلەفۆن کر، تێ گەهاند کو CIA، بارزانی و هەڤالێن وی بۆ بێهنڤەدانەکێ برینە، حەفتییەکێ ل کەنارێن دەریاچەیا تاهۆو taehoe ل کالیفۆرنیا برنەسەر و ل هندەک جهێن دی یێن رۆئاڤادا گەریان، سێ رۆژان بەری نوکە هاتینە واشنتۆن و ل وێرێ CIA ئەو ئێخستینە د خانییەکیڤە کو تەلەفۆنا وێ کار ناکەت، زێرەڤانێن CIA بارزانی و هەڤالێن وی بۆ دیتنا واشنتۆن برینە، CIA ب ئۆتۆمبێلێ ئەو ب رەخ کۆشکا سپی را برینە و گوتیێ ئەڤە "White House"ە

لدەمێ بارزانی داخواز ژێ کربوو راوەستیت، لێ ئەو کار نەهاتە کرن، هەمان چیرۆک ل کاپیتۆلژی هاتییە دووبارە کرن، بتنێ قەزاز شیابوو خۆ قورتال بکەت، ئەوژی ب هێجەتا دیتنا زرکچا خۆ، خۆ گەهاندە ئافرەتەکا ئەمەریکایی کو ل دەڤەرەکا واشنتۆن د ژییا.

پشترا هەر ل هەمان رۆژ، دۆسكى ل لۆبييا هۆتێلا ماريۆت ل رۆسلين، ل رەخێ دى يێ جۆرجتاون، قەزاز ديت، قەزاز گوتێ CIA يا مكۆر بوو لسەر وێ چەندێ كو پێدڤييە مەلا مستەفا ڤەگەريننە ئيرانێ، بارزانيژى رێگرى ڤەگەراندنا خۆ بۆ ئيرانێ دكر و دگوت ناچمەڤە هەتا نەهێمە چارەسەر كرن و چارەسەرييا من ل ئيرانێ نينە، ئەگەر هاتبا نەچاركرن ژى كو ئەمەريكا بجى بهێليت، دخواست بچيتە سويسرا يان سويد، يانژى بۆ جهەكى بێتە رەوانەكرن كو چارەسەرييەكا باش لێ هەبيت، قەزاز گوت "د بەرسڤا وان هەمى گوتنێن بارزانيدا وان گوتنەكا گێلانە د گوت، ئەوژى ئەو بوو كو شاهـ دخوازيت بارزانى ڤەگەريتەڤە"، كو بارزانى رەت دكر ڤەگەريتە ئيرانێ، ئەوان بەرسڤەكا هێرانە ددا و دگوت "شاهـ دخوازيت تۆ ڤەگەرى".

لدوماهيێ بارزانى رازيبوو، لگورى ديتنا دۆسكى ئەگەر بارزانى بەردەوام با لسەر رەتكرنێ، رەنگە بنەمالا وى و لايەنگرێن وى ل ئيرانێ تووشى ئاريشەيان ببان، بەرى بچيت دخواست پەيمانەكا بچويك بدەنێ، بارزانى ب بەردەوامى دخواست كيسنجەر ببينيت، چونكى يێ پشتراست بوو ئەگەر بشێت كێشەيا خۆ بۆ كيسنجەر روون بكەت، دێ كيسنجەرێ وەزيرێ دەرڤەيێ ئەمەريكا هەموو تشتەكى بۆ كوردان راست كەتەڤە، ئەوى مەزنە شەرڤانێ كورد نەدزانى چەند ب خرابى ل كيسنجەر گەهشت بوو كو بەرى وى وەختى گەلەك ب گەرمى بۆ دنڤيسى، دبێژن پاشتر كيسنجەر هەموو هەڤكارييا ئەمەريكا بۆ كوردان ب وێ تێبينييا خۆ يا بێ رێز رەش كر كو نڤيسى بوو "نابيت كريارەكا نهێنى دگەل كارەكێ مزگينييێدا بهێنە تێكەل كرن not be con-
fused with missionary work covert action should، هيچ مەيلەك نەبوو كو بارزانى ببينيت، روون ئاشكرا وەها بباشى دديت بارزانى پشتگوهـ بێخيت، ژبەر وێ چەندێ رێنمايى دا جۆزێف سيسكۆ بريكارێ وەزيرێ بۆ كاروبارێن سياسى كو "گوهدارييا بارزانى بكەت و لێ بگەريت بلا هەر زۆرنايێ لێ بدەت و چدى نە. Hear Barzani out and let him blow .off , steam, bothing "
more" ئەو ئەرك ژلايێ سيسكۆڤە ئەركەكێ بێ مەعنا بوو، كو كيسنجەر دەست ب هەڤكاريێن نهێنى بۆ كوردان كر ل سالا ١٩٧٢ى، سيسكۆ هاريكارێ وەزيرى بوو بۆ كارۆبارێن رۆهەلاتا نێزيك و باشوورێ ئاسيا، لێ ئاگەهـ ل وى كارى نەبوون، هەتاكو لدەمێ سالا ١٩٧٤يژى بويە بريكارێ وەزيرى هيچ ئاگەهييەك ژ وێ سەردەريێ و پرۆگرامى نەبوو، هەمى تشت بتنێ لبن دەستێ كيسنجەر بوون، نها كيسنجەر داخوازێ ژێ دكەت بچيت وى زەلامى ببينيت كو هەست دكەت ب ئەگەرى راگرتنا هاريكاريێ، نەپاكى دگەل هاتييە كرن.

سيسكۆ دناڤ تارياتيێ ڕا برە وێ مالێ ياكو بارزانى و هەڤالێن وى تێدا بوون، چونكى بارزانى نەيێ باش بوو، لێ هەر ب هێزا خۆ د ئاخڤى و نەرازيبوونەكا توند لهەمبەرى وان ڕەفتاران نيشان دا يێن لهەمبەرى وى هاتينە كرن، مێژوويا پێوەنديێن خۆ دگەل ويلايەتێن هەڤگرتى بۆ وى ڤەگێرا و باسێ وێ باوەريێ كر كو ب ئەمەريكا هەبوو، گوت وى هيچ دەمەكى

باوەری ب شاهی نەبوویە، لێ دەمێ ئەمەریکایی هاتنە ناڤ پرسێدا باوەرییا وی ئەو بوو کو هیچ دەمەکی ناهیتە پشت گوهخستن، هیچ دەمەکی دگەل حکوومەتا بەغدا نەدکەفتنە شەری ئەگەر هندی مسقالەکێ گۆمان ژ پابەندنەبوونا ئەمەریکا هەبا.

سیسکۆ شرۆڤەکر کو ئەمەریکا لسەر داخوازا شاهی بەرەف هەڤکاریکرنا کوردان هات و نهاژی ب داخوازا شاهی خوە ڤەکێشایە، سیسکۆ یێ پابەندی رێنماییێن خۆ بوو و نەدشییا هیچ ئۆمێدەکێ بدەت کو دبیت ئەمەریکا بخۆدا بچیتەڤە، بتنێ شیا بێژیت ئەو گوتنێن بارزانی کرین دێ بۆ سەرخۆدا ڤەگوهێزیت، ل درەنگییا ئۆکتۆبەرا ١٩٧٥ سەرەدانا بارزانی بۆ ئەمەریکا بدوماهی هات، ل سپێدەیا رۆژا فرینێ بۆ ئیرانێ زێرەڤانێن CIA تێرا شەش مەهان دەرمان بۆ دانان، دۆسکی و قەزاز ئەو چەند ب ترانە دازانین، چونکی پشتراست ببوون کو دوکتۆران ب ئاژانسا وان گوتبوو بارزانی نەشێت پتر ژ نیڤ سالێ بژیت، پێشبینی نەدکر ئێدی ببینەڤە و دەرمانژی نیشانەک بوون بو وێ چەندێ خاتر خواستنێ ژێ بکەن.

ئەگەر براستی ئەو حەزا وان بوایە، ئەو دخەلەت بوون، لێ دوکتۆرێن مایۆ کلینیک تشتەکێ وەها ڤێ نەبوو، بتنێ پشتی وەرگرتنا تیشکا ئێکس و تاقیکرنا خوینێ ل مەها ئاب، دەرکەفت کو "پەنجەشێرا سپهان" هەبوو، ئەو پەنجەشێر بەرەف زۆرییا سینگێ وی هاتبوو ڤەگوهاستن و نەدهاتە چارەسەر کرن، دوکتورێ ل مایۆ کلینیک گوتبوو قەزاز "ئەو پەنجەشێر ب لەز بەلاڤ دبیت و دشێم بێژم هەشت هەیڤا حەتا سالەکا دی شێت ژیت"، زەلامەکێ وەکی وی خۆراگر نەبا دبیت کو هندژی نە ژیابا، لێ پێکهاتەیا پیلایی یا مەلا مستەفا سێ سال و نیڤێن دی ژی دایێ.

دووبارە گرتیێ دەستێ شاهی

کو ڤەگەریا تەهران، دیسان بارزانی ژلایێ شاهیڤە هاتە گرتن ژ تەڤایا وان کەسان ڤەقەتیا یێن بەری هنگی سەرکردایەتییا وان دکر، پرانییا وان ب کەیفا خۆ چوونە عیراقێ لێ چەند سەد هزارەک ل ئیرانێ ڤەمان و پێشوازیکرنا وان ب هیچ شێوەیەکی وەها نەبوو کو شاهی سۆز پێ دابوو، پرانییا وان د کەمپێن بەرتەنگ دابوون و بێ کاربوون و هنەک خوارن پێ دهاتە دان کو ژ برسان نەمرن، هەردەم گەفا ب زۆری رەوانەکرنا وان بۆ عێراقێ یانژی جهێن دویرە دەست یێن ئیرانێ لێ دهاتە کرن، چونکی بەری هنگی ب کۆرەیی لدویف بارزانی کەفتبوون، پرانییا وان نفرین لێ دکرن و ئەگەرێ وێ کارەساتێ دئێخستە ستوییێ وی کو وەسا هەرفاند بوون.

بۆ بارزانی دەمەکێ بزەحمەت بوو، شێخ بابۆ کو برا و هەڤالێ وی یێ دێرین بوو ل شوباتا ١٩٧٦ مر، قەزاز و کەریم لدەف بارزانی بوون لدەمێ ئەو دەنگوباس گەهشتییێ، کەسێ بەری هنگی بارزانی هیچ دەمەکی نەدیتبوو بکەتە گری، لێ نوکە ل خەریبیێ وەک گیاندارەکێ بریندار، کرە گری، وەسا دیاربوو مالئاڤاییکرنا بابۆ هەمی لەشکەرێ خەما بەردا دلێ مەلا مستەفا، نەخوشیا

ویژی هێشتا دلتەنگ کربوو، کابرایەکێ ب لڤین بوو، پەنجەشێرا ویژی هەمی دەمان ب ڕێیا چارەسەرییێن کیمیایی دهاتە پشکنین، لێ چارەسەرییا کیمیایی هێشتا نەساختر لێ دکر، دوکتور کەریم هێشتا هەر دوکتورێ مالا وان بوو، ل نەخوشخانەیەکا تەهران سەرپەرشتییا چارەسەرییا وی دکر، لدەێ دلرابوونێ و ئێش و ئازارێن وی هەمی دەما دگەل بارزانی بوو و دەرمان د دانێ بو وێ چەندێ بەلکی پێچەک تەنا ببیت.

بارزانی پێنەخوشبوو ڤەگەریایەڤە ئیرانێ، گوتبوو کەریمی خەلەتییەکا مەزن بوو ئەم ڤەگەریاین و دخواست ڤەگەریتەڤە ئەمەریکا، خەما وێ چەندێ بوو کو ئەگەر شیابا دووبارە چوباڤە ئەمەریکا یێ پشتراست بوو کو ڤێ جارێ دێ شێت باوەریێ بۆ ئەمەریکاییان چێ بکەت هاریکارییا کوردان بکەن و شاهی نەچار بکەن ڕێبازا خۆ بگوهریت، ئیرانییا داخوازا بارزانی بۆ دووبارە چوونا ئەمەریکا پشتگوهیڤە ئێخست، بالیوزخانەیا ئەمەریکا ل تەهرانێژی هەمان هەلویست هەبوو، هەر ژبەر وێ چەندێ ئەرکێ کارکرنێ ل واشنتون ب دۆسکی هاتە دان.

پشتی بارزانی واشنتون بجهـ هێلایی دۆسکی خو ژ هەڤدیتنێن تومارکری دویرئێخست، ژ ترسا وێ چەندێ کو بارزانی ل تەهرانێ توشی چ ئاریشەیان نەبیت، لێ بنەرمی نووچەیێن لدور نەساخییا بارزانی و چاوانییا سەرەدەریکرنا CIA دگەلدا لدەمێ سەرەدانکرنا ئەمەریکا بەلاڤ دکرن، ل نۆڤێمبەرا ١٩٧٥ێ بوو، دۆسکی سەرەدانا دانیێل شۆری نووچەهنێرێ تەلەڤزیۆنا سی بی ئێس کر و چیرۆک بۆ ڤەگێرا، شوریژی ئەو بابەت ل ئێڤارا سی بی ئێسدا دناڤ نووچەیاندا وەشاند، ل ١٦ شوبات ١٩٧٦ێ (دی ڤیلێچ ڤویس (The Village Voice) چەند پارچەیێن دەقێن دوکیومێنتی یێن نهێنی چاپ کرن، تەکەز لسەر هاریکارییێن ڕێڤەبەرییا "نیکسن بۆ کوردان و چاوانییا ژ نیشکێڤە راگرتنا وان دکر".

لدەسپێکا ئایارا ١٩٧٦ێ، دۆسکی تەلەفۆن بۆ سیدنی سۆبەر کر کو بریکارەکێ هەڤکار یێ وەزیرێ دەرڤە بۆ کاروبارێن رۆهەلاتا ناڤین بوو، لێ سۆبەر لدور داخوازا دۆسکی بۆ پێدانا ڤیزایێ ب بارزانی و هاتنا وەزارەتا دەرڤە بۆ ناڤ بابەتی کو داخوازێ ژ شاهی بکەت رێییێ بدەتە بارزانی ئیرانێ بجی بهێلیت، ب ئاشکرا گوت "ئەم نەشێن دەست دکاروبارێن ناڤخوییێن ئیرانێ وەر بدەین، شاهـ ب وان تشتان رازی نابیت".

دۆسکی بریار دا دگەلدا یێ توند بیت و گوتێ "پار بوو من هنەک تشت گوتنە سی بی ئێس کا چاوا ویلایەتێن هەڤگرتی سەرەدەری دگەل بارزانی کرییە، لێ خۆ هێشتا گەلەک تشت مانە ئەز بێژم، چ نەمایە دێ بارزانی مریت، ئەگەر ڕێیێ نەدەنێ بۆ چارەسەریێ بێتەڤە، دێ چم و هەمی چێرۆکێ ڤەگێرم".

دۆسکی فێل کر، پشتی دەهـ سالان چاڤپێکەفتنەکا دی دگەلدا هاتە کرن، ل وێرێ دان ب وێ چەندێ دانا کو هیچ تشتەکێ دی ڤێ نەبوو ژبلی وێ یا گوتییە شۆری، ژ وێ چەندێژی یێ

پشتراست نەبوو کا بارزانی ئەو دەستهەلات دایێ وان ئاخفتنا بێژیت یان نە، لێ فێلا وی کارێ خۆ کر.

سۆبەر ب دوودلیڤە گوت "راوەستە، دا ب هویری تەماشە بکەمێ و پاشی دێ بەرسڤا تە دەم"، پشتی دوو رۆژان سۆبەر گوتە دۆسکی وەزارەتا دەرڤە دێ ڤیزایێ بۆ بارزانی چێ کەت، بلا پاسپۆرتا خۆ ب هنێریتە بالیۆزخانەیا ویلایەتێن هەڤگرتی ل تەهران، دۆسکی پرسیار کر، لێ چاوا دبیت وە بکەی کو ئیران پاسۆرتێ بدەتە بارزانی؟ سۆبەر د بەرسڤێدا گوت، ئەو نە کارێ مەیە، دۆسکی ب دژواریڤە گوتێ "هەوە ژ روویێ سیاسیڤە بارزانی کوشت، هوین دخوازن ژ روویێ جەستەییڤەژی بکوژن؟ ئەو زەلام یێ نەساخە، پێدڤییە بۆ چارەسەریێ بێتە ڤێرە، ئەگەر هوین نەهێلن بهێتە چارەسەر کرن، واتە هوین یێ دکوژن، هیچ ئەگەر بۆ نینە و پێوەندیێن وە دگەل ئیرانێ گەلەک د باشن، ئەگەر هوین لێ بگەرن بارزانی بۆ چارەسەریێ بێتە ڤێرە نە زیان ب وە دگەهیت و نەژی ب ئیرانێ".

دۆسکی تێگەهشتن کو ئاخفتنێن وی کارتێکرنا خۆ هەبوو، سۆبەر گوت "ئێک دوو رۆژێن دی دێ تەلەفوونێ بۆتەکەمەڤە، پشتی چل و هەشت دەمژمێرا دۆسکی سەرەدانا وەزارەتا دەرڤە کرەڤە، سۆبەر گوت "گەلەک باشە، ب مە هاتە راگەهاندن کو ئیرانی دێ رێیێ دەنە جەنەراڵ بارزانی بچیت" لێ سوپەر خویار کر کو هندەک مەرج هەنە بۆ ڤەمانا بارزانی ل ئەمەریکا، ڤێ جارێ پێدڤییە لسەر حسابا بەریکا خۆ بهێت، نابیت نە پێوەندیێ دگەل میدیایێ بکەت و نەژی راگەهاندنێن سیاسی بدەت، دۆسکی رازی بوو، لێ گوت ئەویژی مەرجێ خو هەیە، ڤێ جارێ بارزانی لبن کۆنترۆلا CIA دا نابیت، دێ یێ ئازاد بیت و هەر جهەکێ بخوازیت دشێت بچیتێ، دویر ژ وێ چەندێ کو چاڤێ رۆژنامەڤانان پێ بکەڤیت.

بارزانی سەرەدانا ویلایەتێن هەڤگرتی دەکەتەڤە

ل حوزەیرانا ١٩٧٦، بۆ جارا دووێ مەلا مستەفا بارزانی ل بالەفرگەها جۆن ف. کێنیدی ژ بالەفرێ هاتە خوار، دۆسکی کو ل تێرمینالا Terminal بالەفرگەهێ چاڤەرێی بارزانی دکر، چاڤێ وی ب زەلامەکێ بەژن بلند کەفت و هەر زوی نیاسی و زانی کو ئەفسەرەکێ CIA بوو و یێ چاڤەرێی سەرکردەیێ کوردی بوو، کابرا ئەو چەند رەتکر و گوت بتنێ ئەو بۆ بخێرهاتنا بارزانی هاتییە چونکی لبەرێدا وی ئەو دنیاسی، هەر چاوا بیت و سەربارێ مکوربوونا سۆبەرژی، لێ ئاژانسێ هەر ل دەستپێکی و لجهێ هەلگرتنا بارزانی و مەسروفاتێن وی دان و یا بەردەوام بوو، کو بارزانی بۆ پشکنین و چارەسەریێ چوو مایۆ کلینیک، ئەفسەرەکێ CIA ژی ل وێرێ بوو، کو چوو واشنتۆنژی ئاژانسێ سویتەکا جوان ل شۆرێهام هۆتێل بۆ بکرێ گرت، ئەو هەمان سویت بوو یاکو پێنج سالا بەری هنگی سپیرۆ ئاگنیو لێ هاتبوو مێڤانداریکرن لدەمێ جێگرێ سەرۆکی بوو،

ئاژانسێ ئێڤاریخوارنەکا باش بۆ بارزانی دگەل مەزنە کەسایەتیێن ڕێڤەبەرییا ئۆپەراسیونان و وەزارەتا دەرڤە رێک خست.

CIA و ساواک، وەک جارا بەرێ بزاڤ کرن بارزانی رازی بکەن داکو ڤەگەریتە ئیرانێ، لێ ڤێ جاری ب هەموو شێوەیەکی بارزانی ئەو چەند رەت کر، چونکی هەتا وی رادەی ژی هێشتا باوەری هەبوو کو ل ڤێرە دشێت هزرا ئەمەریکاییان بگوهریت و زانیژی ل ئیرانێ هیچ تشتەک بۆ کوردان بدەستڤە نەدهات هەتا کو بشێت بۆ بکەت و ئەو چاڤدێرییا نوشداری یا لڤێرێ بۆ دهاتە کرن ل ئیرانێ بدەست نەدکەفت، کو بارزانی یێ مکوربوو لسەر نەچوونا ئیرانێ، CIA پارە لێ بڕی.

دۆسکی خانییەک ل تاخەکێ لایێ چەپێ یێ جۆرجتاون بۆ ڤەدیت، نێزیکی سالەکێ ل وێرێ ما و پشترا ل بۆتۆماک دەربازبوو و بەرەف ماکلین چوو، بارزانی د دەمێ دیارکریدا سەرەدانا مایۆ دکر و دناڤا وان سەرەداناژی دا، ل هەردوو نەخوشخانەیێن زانکویا جۆرجتاون و نەخوشخانەیا سیبلی، رێدیۆلوجی چارەسەرییا کیمیایی بۆ دهاتە کرن، پەنجەشێر ما لبەردەستان و ئەویژی کێم و زێدە شیا ژیانەکا ئاسایی دەرباز بکەت، چاڤپێکەفتن ب سیناتۆر جاکسن و پرۆکسمایەر و جۆرج مینی و ئەندامێ کۆنگرێسی ستیفن سۆلارز یێ نیویۆرک و یێن دنژی ئەنجام دا، هێشتا گەلەکێ توورە بوو کو وەزارەتا دەرڤە رێ پێ نەددا د ناڤ جڤاکیدا دەرکەڤیت و هەرچەندە رۆژنامەڤانا گەلەک فشار دکرن بۆ وێ چەندێ چاڤپێکەفتنێ دگەل بکەن، لێ ب ئەگەرێ قەدەغەکرنێ هشتا توورەتر دبوو.

ل بوهارا ١٩٧٧ێ، رۆبێرتا کۆهین، رێڤەبەرا جێبەجێکار یا کومکارا نیڤنەتەوەیی بۆ مافێن مرۆڤی /ل وی دەمی گرووپا ئێکانەیا دیار یا مافێن مرۆڤی بوو ل ئەمەریکا/ بارزانی بۆ ئۆفیسا خۆ ل نیویۆرک گازی کرن، لسەر پێشێلکرنا مافێ بارزانی بۆ وێ چەندێ ب ئازادی ب ئاخڤیت، کۆهین ژ وەزارەتا دەرڤە توورە بوو، کۆهین بەڵگەیێ وێ چەندێ بوو کو حکوومەتا فیدرالی دشێت دەڤێ کابرایەکێ بیانی بگریت هەیاکو نەشێت باخڤیت، لێ نەشێت دەڤێ وێ بگریت و بۆ رۆژنامەڤانان نە ئاخڤیت، چونکی ئەو هاووڵاتییەکا ئەمەریکایی بوو، کوهینێ ئەو خەباتکارێ پێر یێ کورد ئینان لهەمبەری راپۆرتزانان دا نیشادان، داخواز ژ رۆژنامەڤانان کر پرسیارا ل وێ بکەن و ئەوێژی ژلایێ خۆڤە ئەو پرسیار ئاراستەی بارزانی دکرن و ئەویژی ب بەرهەڤبوونا راپۆرتزانان بەرسڤێن کۆهینێ دان، ئەو چەند بوو ئەگەرێ نەرازیبوونا وەزارەتا دەرڤە یا ئەمەریکا، لێ ل وی دەمی هێنری کێسنجەر نەمابوو وەزیرێ دەرڤە و رێڤەبەرییەکا دیموکرات کو دگوت پشتەڤانییا مافێن مرۆڤی دکەت ئۆفیسا وی وەرگرتبوو، ئێدی بارزانی خەما سنووردەربازکرنێ نەما.

ئەو گڤاشتنا بارزانی کری وەها ل کۆنگرێسی کر ئێک هزار کوردێن عیراقێ ب پەنابەر ل ویلایەتێن هەڤگرتی بێنە وەرگرتن، لێ هەر هند بوو چدی نە، هەرچەندە گەلەکێ پشتراست بوو کو

دشێت سیاسەتا ئەمەریکا وەکی بەری لهەمبەری کوردان ڤەگەرینیت، لێ نە شیا وێ چەندێ بکەت و نەژی شیا کێشەیا کوردی ل ناڤ کارنامەیا وەزارەتا دەرڤەدا بسەپینیت.

کورد وەکی هەرجار هاتنە پشتگوهخستن و بارزانیژی ژ جاران پتر هاتە پشتگوهخستن، مۆریس دراپەر رێڤەبەرێ ئۆفیسا وەزارەتا دەرڤە بۆ کاروبارێن باکورێ عەرەبی هەتا دەمەکی پێوەندی ب پێشەوایێ کوردانڤە هێلا، بارزانی کەیف ب گرنگی پێدانا دراپەری دهات، لێ ل سالا ١٩٧٨ دراپەر هاتە بلند کر بۆ بریکارێ هاریکارێ وەزیری و پێوەندیێن خۆ دگەل بارزانی دانە مێری ئان کەسی، فەرمانبەریا کەیسی گەلک ژ یا دراپەری نزمتر بوو، لێ ژنایەتییا وێ پتر ژ نزمایەتییا پۆستێ وێ بارزانی بێزار کربوو، ژلایێ ویڤە ئەو چەند رامانا وێ یەکێ بوو کو ئێدی ویلایەتێن هەڤگرتی هیچ گرنگییەکێ پێ نادەت و ب هیچ شێوەیەکی ب گرنگ نزانیت، دگەل دراپەر هەمی دەمان لسەر خۆ زال بوو و باسێ بێ ئومێدییا خۆ دکر کو ل ١٩٧٥ێ ئەمەریکا ئەو پشتگوهستبوو، لێ دگەل کەیسی هەر لدەستپێکێ دان پێدان کر، هەتا ل ١٩٨٧ێ درەنگییا رۆژەکێ بارزانی هەمی تشت گوتن و هەر چی یا د دلێ ویدابوو لدور وێ نەپاکییا کو نابیت لێبورین لهەمبەر بهێتە کرن هەمی ب روییێ وێ ئافرەتا جەحێلدا هەلرێشت.

ب بۆچوونا دۆسکی بارزانی گەلەک داخبار بوو ب وێ باوەرییا ب ویلایەتێن هەڤگرتی دایی، ئەو بوو جارەکێ تێبینی دا و گوت "ئەگەر من زانیبا ئەمەریکا گەلەکێ هوسا تێکەلە و کەس نزانیت ژ کیڤە هاتینە، من هیچ دەمەکی ئەڤە نەدکر" جارەکا دی گوت "چاوا بزانم CIA پشکەکا ڤی نەتەوەی نینە و کونگرێس و گەلێ ئەمەریکا حەزژی ناکەن؟".

هەر ل ١٩٧٧ێ حەتا دەمێ مری ل ١٩٧٩ێ بارزانی کەفتبوو ژێر بارێ گرانێ هەستکرنا ب نەسەرکەفتنێ، گەلەک جاران گازندە ژ خەلکێ دی دکر، لێ هنەک جارانژی بەرپرسیارییەتی دئێخستنە ستوویێ خۆ، جارەکێ ل هاڤینا ١٩٧٧ێ لدەمێ بارزانی دگەل قەزاز و دۆسکی و کەریم و جەمال عەلدار /نوێنەرێ بەرێ ل لەندەن/ بهەڤرا ل رێستۆرانتەکا رۆهەلاتا ناڤین ل واشنتۆن دی سی دا نان دخوار، زەلامەک ل مێزا وان نێزیک بوو ب عەرەبی دگەل وان ئاخڤی، کابرا پرسیار کر "هوین کوردن، وە نینە؟ من گوهـ لێ بوو هوین ب کوردی دئاخفتن" کابرا خو ب ئاشووری داناسین، کو گەلەک ژ وان ژ ئەنجامێ شکەستنا شۆرەشا بارزانی هندی کوردان بجهـ هێلا، ئەوی بارزانی نەدنیاسی، ئێکسەر گوت "کا بێژنە من، چاوا ئەو زەلام، بارزانی کو پێدڤی بوو گەلەک یێ زانابیت، چاوا بوو ئەو نەزانین کر و باوەر ب شاهێ ئیرانێ کر؟" بارزانی بێدەنگ بوو، لێ ئەوێن دی گوتە کابرای هەرە سەر رێکا خۆ، لێ ئەو دەمێ ئەوان ئەو رێستۆرانت بجی هێلایی عەلدار تێبینی کر کو بارزانی گەلەک بێدەنگ بوو، عەلدار خواست دلێ وی بدەتەڤە و ئەو ئاخفتنێن کابرایێ ئاشووری کرین بێزار نەکربیت، ب دەنگەکی کو هەما دهاتە بهیستن، بارزانی بەرسڤ دا و گوت "نە، ئەوا کابرای گوتی هەموو راست بوو، ئەز یێ نەزان بووم"،

هەڤالێن وان یێن ئەمەریکاییژی بزاڤ کرن بارزانی بیننە خوار، ئینا بیرا وی کو د ژیانا خۆدا کارێن گرنگ بجهـ ئینانە، پشتراست کر کو هەمی دەمەکی دێ وەک زەلامەکێ مەزن د مێژوویێدا مینیت، لێ دەمێ دخواستن باوەریێ پێ بینن هەتا یاداشتێن خۆ بنڤیسیت، ب توندی ئەو چەند رەت کر، جارەکێ د بەرسڤێدا گوت، ئەگەر سەرکەفتبام دا نڤیسنم، لێ ژیانا من هەر شکەستن بوو، هیچ تشتەک نینە هندێ گرنگ بیت سەنگا ڤەگێرانێ هەبیت".

پەنجەشێرا بارزانی حەتا درەنگییا ١٩٧٨ێ ما لبن کۆنترۆلێ، لێ پاشی بلەز بەلاڤ بوو و ساخلەمییا وی خرابتر بوو، پشتی هنگی کەفتە ناڤ نڤینا و ل کانوونا دووێ یا ١٩٧٩ ب بالەفرێ بۆ مایۆ کلینیک هاتە ڤەگوهاستن، کو بارزانی چوو، دوکتورێ وی ب خەمباریڤە گوتە دۆسکی "وەسا بزانم ئێدی نا بینمەڤە".

بارزانی چوو مالا خۆ ل ماکلین، دەستپێکا شوباتێ بوو، کو زانی دوکتور نەشێن چ بوو بکەن، بارزانی بریاردا ڤەگەریت و ل ئاخا کورداندا گیانێ خۆ پێشکێش بکەت، ئەڤجا بلا ئەو ئاخ یا کوردستانا ئیرانێژی بیت، دۆسکی راسپارد هەتا کو گەشتا بالەفرا وی بۆ ئیرانێ رێک بێخیت، لێ ئەو پلان ئێکسەر تۆشی ئاریشەیێ بوو، کو هێلا ئەسمانی زانی لدەمێ گەشتا ویدا بارزانی پێدڤی ب سلێندەرا ئۆکسجینێ هەیە، داخوازا راپۆرتا نوشداری لێ کرن هەیا کو بێژن ساخلەمییا وی هند یا باشە دشێت د گەشتا خۆدا ب سەلامەتی بگەهیتە جهێ خۆ، دۆسکی دڤیا بالەفرەکا تایبەت بۆ بگریت، لێ دیار بوو کرێیا وێ گەلەک یا گرانە.

بارزانی هێشتا هەر ل مالا خودا بوو ل ماکلین و لدوماهی حەفتییا مەها شوباتێ، باسکێ وی یێ راستێ ب ئاستەکێ ترسناک وەرمی و پڕ ژان بوو وەک دەفێ لێ هات، ئدریس و دۆسکی و موحسن دزەیی /دڵسۆزێ دێرینێ بارزانی/ زۆری لێ کر هەتا بچیتە نەخۆشخانێ، لێ بارزانی نەسیحەتا وان رەتکر و گوت "نەشێن هیچ تشتەکی بۆ من بکەن" لێ وان دوکتورەک بۆ گازی کر، ب نەسیحەتا دوکتوری بۆ وێ چەندێ وەرمینا زەندا وی بهێتە خوار و بهێتە هشک کرن و ژانا وی بهێتە راوەستان، بارزانی رازی بوو بچیتە نەخۆشخانەیا جۆرجتاون، دۆسکی و فەرهادێ نەڤیێ بارزانی لدەمژمێر ٧ سپێدێ حەتا ٧ ئێڤاری لدەف بارزانی دمان، ئدریس و موحسن دزەیژی نوبەتا شەڤێ دمان، ل دەستپێکا ئاداری ساخلەمییا بارزانی وەها باشبوو کو نوشداران سۆزدانێ دێ بەلگەنامەیا گەشتکرنێ بۆ ئیرانێ بۆ وی دەربێخن.

کو دۆسکی و فەرهاد بارزانی سپێدەیا رۆژا ٣ێ ئادارا ١٩٧٩ێ گەهشتنە نەخۆشخانەیێ، دیتن رەوشا بارزانی گەلەک باشتر بوویە، ئاگەهـ لخو هەبوو و د ئاخڤی و هیچ ئازارەک نەبوو، ئەو رۆژ بێی هیچ ئێشەک دەرباز بوو، نێزیکی دەمژمێر پێنجی ئێڤاری بارزانی ڤیا لسەر تەختێ وی راکەن و ببەنە سەر کورسییا /عەرەبانە/ و رونیتە خوار، نە دۆسکی و نە فەرهاد هیچ تشتەکێ نە ئاسایی د وێ چەندێدا نەدیت، بەری هنگی چەند جاران وەها بو کربوو، دۆسکی کورسیا ب

تایەرڤە بۆ پالدا تەختێ وی و فەرهادیژی کو خۆرتەکێ تژی و بهێز بوو، دەستێ خۆ لبن پشتا ویرا بر و ئەوێ دیژی ئێخستە بن پێیێت وی کو بەری هنگی ئەو کار کربوو، لێ دەمێ فەرهادی ڤیایێ باپیرێ خۆ هەلگریت ترسیا دەمێ دیتی یێ سوور بووی، ئێکسەر پیرەمێر لسەر نڤینێن وی داناڤە، بارزانی دەمەکێ بێهنا خۆ ڤەداو پاشی فەرمان ب نەڤیێ خۆ داڤە دووبارە راکەتەڤە، فەرهاد هەست کر دووبارەکرنا وێ چەندێ کارەکێ راست نینە، لێ ب فەرمانا وی کر، چونکی وەسا هاتییە پەروەردەکرن کو ب هیچ شێوەیەکی فەرمانا باپیرێ خۆ نەشکێنیت.

هەر دەمێ فەرهاد بو جارا دووێ هەلگرتەڤە، بارزانی سوور بووڤە، سەرێ وی بۆ ژێهەلچوو و پاشی ب لایەکیدا شوورڕ بوو، دۆسکی بلەز گازی برینپێچەکێ کر و پشتی چەند خولەکان دکتورەک هات، تەکەز کر کو مەلا مستەفا بارزانی گیانێ خۆ ژدەستدایە.

فەرهاد دەسکێ تەلەفۆنا تەنشت تەختێ باپیرێ خۆ هەلگرت و دەست پێکر دا کو ژمارا ئدریسێ مامێ خۆ ل مال ل ماکلینز لێ بدەت، ژمارە ب باشی دزانی، لێ ل وی دەمی نەشیا بینیتەڤە بیرا خۆ، تەلەفۆن داناڤە و بزاڤ کر لسەر خۆ زال بیت، دووبارە ژمارە لێداڤە، لێ بتنێ چەند ژمارەیەک ل بیرێ مابوون و لدوماهیێ دۆسکی ژمارە بۆ گوت و ویژی تەلەفۆن کر.

تەرمێ وی برە پرسەخانەیەکێ ل واشنتون، رۆژا پاشتر ب سەدان کورد ل ژۆرا چاڤەرێکرنێدا بوون، لەزکرن بو وێ چەندێ بۆ دوماهی جار رێز و حورمەتا خۆ ب سەرکردەیێ خۆ یێ نەمر دەرببرن، ل ٥ێ ئادارا ١٩٧٩ێ، تەرمێ بارزانی ل ناڤەندا کابینەیەکا پلە ئێکدا د بالەفرەکا بیۆنگ ٧٤٧ یا هێلا ئەسمانیا ئیرانێ هاتە دانان، ئدریس بارزانی و فەرهاد بارزانی و موحسن دزەیی و محەمەد دۆسکی ب درێژییا وێ سەفەرێ بۆ ئیرانێ دگەلدا بوون، سپێدەیا رۆژا پاشتر ل تەهران تەرمێ وی و هەڤسەفەرێن وی ب هێلیکۆپتەرەکا سەربازی یا ئیرانێ، بۆ باژێرەکێ بچووک یێ رۆئاڤایێ مەهابادا کوردستانا ئیرانێ نێزیکی سنوورێ عیراقێ هاتە ڤەگوهاستن، حەشامەتەکا گەلەک مەزن بوو کو فەرهاد بارزانی بەری وی دەمی د ژیانا خۆدا وەسا نەدیت بوو، بۆ دوماهی جار بخێرهاتنا بارزانی دکرەڤە، زەلام د گریان و بەرێ چەکێن خۆ دانە ئاسمانی و تەقە کرن، دەنگێ گرییا ئافرەتانژی دهات، خەما ئەو گەلێ دان پێ نەهاتییە دان پێلێن خۆ هاڤێتن و ل دەشت و دەر و چیایێن کوردیدا دەنگ ڤەدا.

پشتی مری چاڤ ژ خەلەتیێن وی هاتە گرتن، مستەفا بارزانی هیچ دەمەکی نەشکەستییە، بەلکو هەر ئەو قەهرەمانە بوو کو هەموو ژیانا وی هەر وەسا بوو، مەزنترین مەزن بوو کو کوردان حەتا وی دەمی نیاسیبیت، رۆژا ٦ێ ئادارێ چوار رۆژان ژ وی دەمی یا کێم بوو دەمێ حەمەرەزا شاهێ پەهلەوی ل بالەفرێ هاتییە خوارێ کو ل جەزائیر ڤەدگەریا و ئەو فەرمانە دا کو بارزانی و گەلێ وی وێران کر و رەوانەی ڤەشارگەهێن وان کرن، ئەڤەژی پشتی چەند حەفتییان بوو کو حەمەرەزا پەهلەوی لسەر عەرشێ وی هاتە دەرێخستن و کەفتە بەر کەرب و کین و نفرینێن گەلێ خۆ.

نامەیا کێسنگەر بۆ بارزانی

فایلا تایبەت یا محەمەد دۆسکی نوێنەرێ پارتی دیموکراتی کوردستان ل واشنتۆن، ل سالێن ١٩٧٠یێاندا، ئەڤ (پەرێ بێ لاپەر)یێ پێوەندیکرنەکێ کو لسەر لاپەرەکێ رەسمی نەهاتییە نڤیسان کێمترین پێناسە تێدایە (سلاڤێ هیچ ناڤەک لسەر نینە، هنارتی بتنێ سەرێ پیتا ناڤێ خۆ لێدایە)، باوەر دکەین کو نامەیەکا ڕەسەن بیت، ژ وەزیرێ دەرڤە هێنری کێسنجەر بۆ مستەفا بارزانی هاتییە نڤیسین و ب ڕێیا کەنالێ CIA پێ هاتییە گەهاندن.

٢٢ شوبات ١٩٧٥

ئەزیزێ من جەنەراڵ:

من گەلەک پێ خۆش بوو کو من پەیاما ٢٢یێ کانوونا دووێ یا ١٩٧٥ێ وەرگرتی، دخوازم وێ چەندێ بزانی کا ئەم چەند رێزێ لتە و گەلێ تە و ئەوێ بەرخۆدانا ئازایانە دگرین کو تۆ دکەی، ئەو ئاستەنگێن ڕێیا تە گرتین بترسن، دشێم وە پشتراست بکەم ب ئەگەرێ وێ گرنگییا ب نامەیێن وە ددەین، دێ باشترین گرنگی ژلایێ بلندترین ئاستێ حکوومەتا ویلایەتێن هەڤگرتیڤە وەرگریت.

ئەگەر هوین بخوازن نوێنەرەکێ باوەرپێکری بۆ واشنتونێ ڕەوانە بکەن هەیاکو پێزانینێن زێدەتر لدور رەوشێ ب حکوومەتا ویلایەتێن هەڤگرتی بدەت، ئەم شانازیێ دکەین و دلخۆش دبین پێشوازیێ لێ بکەین، باوەر دکەم وەزیری گرنگییەکا دیار ب پاراستنا وان شیانان دایە کو مە کرین و نوکەژی هەر دکەین، بتنێ لجهێ وی ئەگەری، سەرباری گرنگیدانا مە ب سەلامەتییا وە، کو دوودلم پێشنیازا کومبوونێ ل ڤێرە دگەل وە بکەم، ئومێد دکەم نووچەیێن وە بزانم.

هڤییا باشییا وە و رێز و حورمەتا من قەبوول بەفەرموون.

هـ. ک.

ژێدەر:

The Middle East Quarterly, June 1994. Volume 1 : Number 2

نامەیەکا ئیسماعیل بێشکچی

هاڤینا سالا ٢٠٠٥ێ من ب نوێنەراتییا کۆڕێ زانیاری یێ کوردستانێ سەرەدانا نڤیسەرێ مەزن یێ تورکیا ئیسماعیل پێشکچی کر ل ئەنقەرە بۆ وێ چەندێ نامەیەکا رێزلێنانا کۆڕی پێشکێشی وی بکەم ب پێدانا ئەندامەتییا شانازییا کۆڕی. ئێڤارەکا جوان و رەنگین بوو د هەڤدیتنا پێشکچیدا. چەندین سیاسەتڤان و رووناکبیرێن کوردێن باکور بەرهەڤ ببوون ژ واناژی شەرەفەدین ئالچی. بەری رێزلێنانێ بدەمە دەستێ وی. من پەیڤەکا کورت پێشکێش کر و تێدا من شانازییا گەلێ کوردستانێ ب خەبات و هەڤالینییا پێشکچی بۆ کوردان تەکەز کرەڤە و سەرێ رێز و حورمەتا خوە د ئاستێ ویدا چەماند. ئەوی زەلامێ مەزن رێزلێنانا کۆڕێ زانیاری یێ کوردستانێ ب خۆەشیڤە وەرگرت کو بتنێ پێکهاتبوو ژ نڤیسینەکا د چوارچوڤەکیدا، پشتی دەمەکی ئەڤ نامەیە بەرەڤ کۆڕی ئاراستە کر. جهێ داخێیە ل وی دەمی هەتا نوکە ژ مە وندا ببوو. ئەڤە مە ڤەدیتەڤە و ب یاد و بیرەوەرییا بێشکچی و کۆڕێ زانیاری دێ ئێخینە بەرچاڤان.

بەدران ئەحمەد حەبیب

کوردستان موکریانی

سەرۆکا کۆڕێ زانیاری یێ کوردستانێ

سەبارەت ب هەڵبژاردنا من وەک ئەندامێ شانازی بۆ کۆڕێ زانیاری یێ کوردستانێ، شەرەفەکا مەزنە و گەلەک خۆشحال بووم. ئەڤ بەڵگەنامەیا ب بهاژی هەڤالێ مە بەدران ئەحمەد حەبیب، د ناڤ گرووپێدا کو گەلەک هەڤالێن هێژا بەرهەڤببوون پێشکێشی من کر. ئاخفتنێن گەلەک جوان گوتن، ب وان گوتنان و ئەندامبوونا من ب شانازیڤە، ئەز گەلەک خوشحال بووم.

کوردان هەتا ئەڤرۆ بخوە خەباتەکا تایبەت برێڤە برییە، ئەو خەباتا کو یا تایبەتە ب وان پێوندی

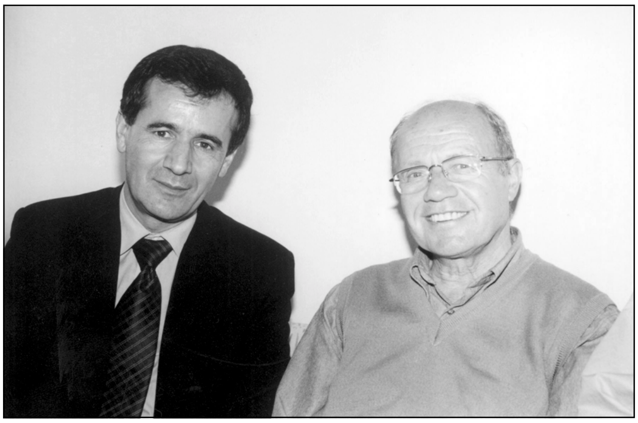

ئیسماعیل بێشکچی و بەدران ئەحمەد

ب دابەشکرن و ژێکجودابوونا کورد و کوردستانێڤە هەیە ل شەرێ ئێکێ یێ دنیایێ. د خەباتا نەتەوەیا کورداندا مرۆڤ دشێت دەولەتێن دنیایێ بسەر سێ ئاستان دابەش بکەت. د ئاستێ ئێکێدا، ئەو دەولەتێن کار بو ژناڤبرنا کوردان کری، بۆ ڤێ مەرەمێژی دەولەتێن رۆهەلاتا ناڤین پێکڤە کارێ هەڤبەش و مەزن ئێخستینە پال ئێک، ئەوژی عێراق و ئێران و تورکیا و سووریانە. د پلەیا دووێدا ئەو دەولەتێن مەزنن کو لدژی کوردان، پشتەڤانییا ولاتێن رۆهەلاتا ناڤین کرین، ئەوژی بەرتیانیا یا مەزنە کو ل سالێن (١٩٢٠ێ عیراق بریێڤە دبر، فرەنسازی سووریا بریێڤە دبر و د سالێن دوماهیێداژی ئێکەتییا سۆڤیەت و ویلایەتێن هەڤگرتیێن ئەمەریکا و ئەلمانیا) بوون. د پلەیا سێیێدا ئەو ولاتانێ دی یێن دنیایێنە کو نەڤیایە دگەل دەولەتێن پشکا ئێکێدا ناڤبەینا خۆ نەخۆش بکەن و گرێدایی دەولەتێن بەشێ دووێ نە، ئەوژی ئەو ولاتن یێن هیچ تشتەک نەکری لهەمبەری ئەوان کریار و جینوسایدێن دەم بو دەمی لدژی کوردان دهاتنە ئەنجام دان. د رەوشەکێدا کو ئەو هەموو پێوەندییێن زیاندەر و تێکدەر د رۆژەڤێدا بوون، ئەرێ ئێک دوو دەولەت هەبوون ب گەرمی تەماشەی کوردان بکەن و ئافرەکی ل کوردان بدەن و ژ ئێش و ئازارێن وان تێ بگەهن؟ هیڤیدارم هەبن.

د ناڤا وان هەمی رویدانێن مێژوویدا، پێدڤییە مرۆڤ باسێ وان رۆژنامەنڤیس و نڤیسەر و پارێزەرێن مافێ مرۆڤی یێن ئەوروپایی و ئەمەریکایی بکەت کو دوستێن کوردان بوون. د چوارچوڤێ ئەوان پێوەندییاندا ئەوان رۆژنامەڤان و نڤیسەر و پارێزەرێن مافێ مرۆڤی کو کورد ژ نێزیکڤە نیاسینە ژ ئێش و ئازارێن وان تێ گەهشتینە، بزاڤ کرینە خەباتا رزگارییا کوردان ب دنیایێ بدەنە نیاسین و پێ رابگەهیین. یا ئاشکرایە ئەڤەژی دڤێت لسەر ئاستێ کەسایەتیدا بێتە شرۆڤەکرن.

دوماهیيا شەرێ ئێکێ یێ دنیایێ، ئەو سیستەمێ بەرفرەهێ ل سالێن (١٩٢٠ێ)دا، وەک دامەزراندنا کومەلا گەلان کو لدژی کوردان هاتبوو پێکئینان و دامەزراندن، تشتەکێ ئاشکرایە. پشتی شەرێ دووێ یێ دنیایێ، ل ناڤەراستێن ١٩٤٠ ویڤە، د چوارچوڤێ کومەلا گەلاندا سیستەمەکێ نوی یێ دنیایێ هاتە دامەزراندن، لێ ئەو پێوەندی لدژی کوردان گرانتر بوون و ب وی شێوەیی یا بەردەوام بوو. لدژی وان رەوشان هەردەم چەکێ کوردان بتنێ پابەندبوونا وان بوو ب سروشت و ژیانێڤە. ئەو تایبەتمەندییا کوردان ئەگەرێ ئێکانەبوو کو بشێت خو لهەمبەری وان رەوشێن نەخوش بکریت. بۆ نموونە ل سالا ١٩٤٥–١٩٤٦ێ نارحەتترین سال بوو کورد تێدا ژیابن. لێ ژ دایکبوونا مەسعوود بارزانی د ڤی سەردەمیدا بوو. ئاشکرایە ئیدریس بارزانیژی د رەوشەکا وەسا یا نەخوشدا ل دوماهیێن (١٩٣٠)ێ هاتە سەر دنیایێ. ل سالا ١٩٤٧ێ نێزیکی ٥٠٠ پێشمەرگە دگەل مەلا مستەفا بارزانی ل رووبارێ ئاراس دەربازبوون و پەنا برە بەر ئێکەتییا سوڤیەت، ب گشتی ئەوژی ل سالێن (١٩١٠ و ١٩٢٠)یێاندا د رەوشەکا وەهادا هاتینە سەر دنیایێ. ئەڤە نیشانێن پابەندییا کوردانە ب سروشت و ژیانێڤە، ب باوەرا من ئەڤە گرنگترین قوناغە کوردان هانددەت بۆ پێشڤەچوونێ و بەرەف سەرخوەبوونێ پێنگاڤان بهاڤێن. د ڤان رۆژاندا باسێ عیراقەکا فیدرال و دەولەتا فیدرالی یا کوردی دهێتە کرن، بەرچاڤژی دبیت کو ئەو پرۆژە هێدی هێدی بەرەف جێگیربوونێ دچیت. قوناغەکا وەسا هەیە کو ئەو کولاڤێ نەفرەتی یێ ل سالا ١٩٢٠ێیاندا دانابوو سەر سەرێ کوردان دهێتە خوار و هێتە هاڤێتن. هوین ژ نێزیکڤە ئاگەهدارن کو ب چ شێوەیەکی گەهشتینە ڤێ رۆژێ. هیڤیدارم ئەڤ قوناغە ب رژدی گەش ببیت و بەردەوام بیت.

هێژا سەرۆک

دامەزراندنا کۆرێ زانیاری یێ کوردستانێ کارەکێ گەلەک جوانە. ئەڤە رامانا وێ چەندێیە کورد بخۆ ڤەکولینێ لدور دەولەمەندیێن سروشتی یێن کوردستانێ و رێکخستنا ئاکنجییان و رێکخستنا جڤاکی و مێژوویا خەباتا خۆە دکەت، د ڤی چوارچوڤیدا دامەزراندنا کۆرێ زانیارێ یێ کوردستانێ مفایەکێ گەلەک مەزن دبیت. کۆرێ زانیارێ یێ کوردستانێ ئەڤان کاران ئەگەر بتنێ ب هزرێن زانستیانە و د رەوشا زانستیدا بکەت ل وی دەمی دێ مفاگەهین بن. هەبوونا ئازادییا رادەبرینێ و ئازادییا رەخنەگرتنێ مەرجێ سەرەکی یێ ناڤەندەکا زانستییە.

هیڤییا ژییەکێ درێژ بۆ کۆرێ زانیاری یێ کوردستانێ دخوازم. سلاڤ و رێزێن خۆ بۆ وە دهنێرم ئەندامێن کۆرێ زانیاری یێ کوردستانێ و هەر سەرکەفتی بن.

ویژەیا کوردی ل یەکیتییا سۆڤییێت

د. تۆسنێ رەشید

پێشگۆتن

ئەڤ گۆتار نرخاندنەکە ویژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێتە، کو ژ چاپ کرنا رۆژناما "رێیا تازە" ل ئەرمەنستانێ (یێریڤان) سالا ۱۹۳۰ێ دەست پێ دبە و هەتا ژ هەڤ بەردانا یەکیتیا سۆڤیێت، سالا ۱۹۹۱ێ، دۆم دکە.

ویژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت بەشەکی ویژەیا کوردی یێ گرنگە. ژ بۆ وێ ویژەیێ شایر و لێکۆلینڤان فەرهاد شاکەلی دنڤیسە: "ئەدەبیەتی کوردی سۆڤیێتی جاران بەشەکی خۆشێویست و گرنگی ئەدەبیەتی کوردیە و دەبێ بیناسین و لە چوارچێوەی سامانی ناتەوایەتیماندا جێگەی بدرێتی و توێژینەوەی لەسەر بکرێت". (۱)

پێڤیستیا ڤێ گۆتارێ ئەوە، وەکی لێکۆلینێن ل یەکیتیا سۆڤیێتا بەرێ ب ڤێ مژارێ چاپ بوونە، ب گشتی سەر دیرۆکا وێ ویژەیێ راوەستیانە، ب چاڤەکی رەخنەیی ل وێ ویژەیێ نە نهێرینە. ئە_گەر هنەک دەستکەڤتن دەستنیشان کربن ژی، کێم و کورتیێن وێ ب گشتی نە ئانینە زمان. ژ ئالییەکی ماینڤە لێکۆلینا داویە ب ڤێ مژارێ سالا ۱۹۷۰ی چاپ بوویە. (۲)

لێکۆلینێن ژ یەکیتیا سۆڤیێت دەر چاپ بوونە ژی، بێتری وان تەنێ ویژەیا سالێن ۱۹۳۰–٤۰ هەلدگرن ناڤ خوە، دێمێ وێ ویژەیێ ب تام نائینن بەر چاڤان. (۳)

چەند گۆتارێن ل بەشێن کوردستانێ چاپ بوونە، کو گهیشتنە دەستێن مە، ل وێ پرسێ هوور نە بوونە، بەس نرخاندنێن تۆمەری دانە(٤). سەر ڤێ پرسێ فەرهاد شاکەلی دنڤیسە: "ئەگەرچی تا ئێستا گەلێ لێکۆلینەوە لەبارەی مێژوویی سیاسی ئەو بەشەی نەتەوەیی کوردەوە نووسراوە، بەلام

ئەو ئەدەبە کوردیەی لەو بەشەی نیشتمانەکەماندا نووسراوە، بە تەواوی لە تاریکیدا ماوەتەوە و کوردی بەشەکانی دیکەی کوردستان ئاگاهداریەکی یەکجار کەمیان لەم بارەیەوە هەیە ".(٥)

مە د ڤێ گۆتارێدە دیرۆکا پێشڤەچوونا وێژەیا کوردان ل یەکیتیا سۆڤییێت سەر سێ قۆناخان پار کریە. قۆناخا یەکەمین "گاڤا د گوندێن کورداندە دبستانێن کوردی تێن ڤەکرن، دەست ب چاپ کرنا رۆژناما کوردی "ریا تەزە" دبە و هوکوماتێن کۆمارێن کورد لێ هەبوون پشتگرتنا زمان، چاند و وێژەیا کوردی دکرن. ڤێ قۆناخێ هەتا سالا ١٩٣٨ دۆماند. قۆناخا دویەمین ژ سالا ١٩٣٨ئان هەتا مرنا ستالن، هێ راست هەتا سالا ١٩٥٥ ئان دۆماند، گاڤا ژیانا کوردایە چاندەیی و وێژەیی ل سەرانسەر یەکیتیا سۆڤییێت هەما بێژی تەمری بوو. ژ سالا ١٩٥٥ ئان وێژەیا کوردی دکەڤە قۆناخا ڤەژینێ، کو ب خوە رە ناڤێن نوو و تەهەرێن نڤیساریێە نوو تینە، خوە ژ سلۆگانێن سیاسی و تەسیرا وێژەیێن جیران رزگار دکە، بەر ب وێژەیا کوردیە گشتی دچە

پەیڤێن سەرەکە

وێژەیا کوردی، زمان، کودێن یەکیتیا سۆڤییێت، ئەرمەنستان، نڤیسکار، شیر، رۆمان، چیرۆک.

کوردێن یەکیتیا سۆڤییێت چڤواس ژی ب ژمارا خوە ڤە کێم بوون، لێ دیسان ژی ژ وان رە ل هەڤ هات ژ بۆ پێشڤەچوونا زمان، وێژە و چاندا کوردی ئیمکانێن هەیی ب کار بینن. ب تایبەتی د وارێ وێژەیێ دە گاڤنە هێژا هاتن ئاڤێتن.

گاڤا گلی تێ سەر وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤییێت، گەرەک ئەم بەری گشکی وێژەیا کوردێن کۆمارا ئەرمەنستانێ ب بیر بینن، ژ بەر کو ٨٠-٩٠٪ رەوشەنبیرێن کودێن یەکیتیا سۆڤییێت، ب تایبەتی کەسێن ب چاند و وێژەیا کوردی ڤە ببوون گیرۆ[٦]، ژ ڤێ کۆمارێ بوون. دوو سەبەبێن ڤێ فێنۆمێنێیە سەرەکە هەنە "سەبەبێ یەکەمین ئەوە، وەکی ل ئەرمەنستانێ تەڤگەرا کوردایە نەتەوی تمێ ژی خورت بوویە، پاشێ ژی هوکوماتا کۆمارا ئەرمەنستانێ بێتر پشتگریا پێشڤەچوونا زمان، چاند و وێژەیا کوردان کریە.

بەری دەرباسی لێکۆلینا وێژەیێ ب خوە ببم، ئەزێ سەر وان گوهاستنێن د ژیانا کوردان دە راوەستم، کو ژ بۆ پەیدا بوونا وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤییێت بوونە بنگەهـ.

پشتی ١٩٢٠ ,١١ ,٢٩ ێ ئارتێشا سۆر ئەرمەنستان هلدا و هوکوماتا سۆڤییێتێ ل ور هات دامەزراندن، ژ ئالیێ هوکوماتا نووڤە بریار هات گرتن، وەکی ب زمانێن کێمەنەتەوان دبستان بێن ڤەکرن. ب ڤێ ئارمانجێ سەر بنگەها تیپێن ئەرمەنی ئالفابەیا کوردی هات ئامادەکرن و هاڤینا سالا ١٩٢١ێ پرتووکا فێرکرنا زمانێ کوردی، یا ب ناڤێ "شەمس" ل ئەرمەنستانێ (باژارێ ئێچمیادزین) هات چاپ کرن. دانەرێ ئالفابەیا نوو و پرتووکا "شەمس" دۆستەکی گەلێ کوردی دلسۆز لازۆ (هاکۆب خازاریان) بوو، ئەرمەنیکی پەنەبەر، کو کوردی باش زانبوو.

یەکەمین دبستانا کوردی هەما وێ سالێ ل سێویخانا ئەشتەرەکێ (ئەرمەنستان) هاتە ڤەکرن. مامۆستایێن زمانێ کوردی نوورا ئەگیت ئاخا پۆلاتۆڤا و ئەلیخانێ سەردار شاگینۆڤ بوون.

سالا ١٩٢٢یێان ل سەرباژارێ کۆمارا گورجستانێ، تبیلیسیێ نڤیسکار، هونەرمەند و چالاکڤانێ جڤاکی ئاهمەدێ میرازی و لازۆ رەخ کلووبا کارکەرێن کورد دبستانا کوردی یا ب ئێڤاران ڤەدکە. گەلەک رۆناکبیر و سیاسەتمەدارێن کورد "قاناتێ کوردۆ، چەرکەزێ بەکۆ، قاچاخێ مراد، سەمەند سیابەندۆڤ، تیتال مووورادۆڤ" ل وێ دبستانێ دەست ب خوەندنا خوە کرنە.

د ناڤ چەند سالاندە ل گوندێن کوردان، یێن ئەرمەنستانێ گشکان دە دبستانێن کوردی تێن ڤەکرن، پێ رە ژی ژ بۆ کەسێن تەمەن مەزن ناڤەندێن هلدانا نەخوەندیتیێ تێن دانین. گەرەک بێ گۆتن، ژ بەر کو د ناڤ کوردان دە ژمارا کەسێن خوەندی وان سالان لاپ کێم بوو، مامۆستایێن دبستانێن کوردی ب پرانیا خوەڤە ئەرمەنیێن پەنەبەر ژ باکوورا کوردستانێ بوون، کو زمانێ کوردی باش زانبوون.

سالا ١٩٢٥ ئان کۆنگرا کوردێن کاڤکازا باشوور ژ هوکوماتا ئەرمەنستانێ دخوەزە، وەکی ئالفابەیا کوردی، یا سەر بنگەها تیپێن لاتینی بێ ئامادە کرن، ژ بەر کو ئالفابەیا ب تیپێن ئەرمەنی گەلەک جیهان نەهات پەژراندن.پرسا ئالفابەیا کوردیە نوو ل گورجستانێ و ئازەرباجانێ ژی دهات گۆتووبێژ کرن.(٨)

ئەو کار سالا ١٩٢٨ ئان ئیساهاک مارۆگوولۆڤ و عەرەبێ شەمۆ پێک ئانین و ژ دەستپێکا سالا ١٩٣٠ێ ئالفابەیا کوردیە نوو، کو سەر بنگەها تیپێن لاتینی بوو، ل ئەرمەنستانێ و گورجستانێ بوو فەرمی و دبستانێن کوردی گشک دەرباسی وێ ئالفابەیێ بوون. ئەو ئالفابە ئوسان ژی ل ئازەرباجانێ و توورکمێنستانێ هاتە پەژراندن و هەتا سالا ١٩٣٨ دهات ب کار ئانین.

ژ بۆ ئامادە کرنا مامۆستایێن زمان و وێژەیا کوردی سالا ١٩٣١ێ ل یێرێڤانێ پەیمانگەها پەروەردەیێ، یا پشکاڤکازێ هات ڤەکرن(٩). یەکەمین مدووریێ پەیمانگەهێ نڤیسکارێ کوردی مەزن، ئەرەبێ شەمۆ بوو.. ئادارا سالا ١٩٣٠ێ دەست ب چاپکرنا رۆژناما کوردی "ریا تەزە" بوو.

ئەڤ گوهاستنێن د ژیانا کوردان دە بوونە بنگەهـ ژ بۆ پەیدابوونا وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت ب گشتی و ل کۆمارا ئەرمەنستانا ب تایبەتی.

چڤواس ژی د پرتووکا "شەمس"دە چەند بەرهەمێن وێژەیی ژی هەبوون، لێ وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت ب چاپ کرنا رۆژناما "ریا تەزە" دەست پێ بوو. نڤیسکارێن کورد یەکەمین بەرهەمێن خوە د وێ رۆژنامێدە چاپ کرن، ب رێیا وێ رۆژنامێ ژ خوە رە خوەندەڤان پەیدا کرن.

راستە یەکەمین بەرهەما وێژەییە ب زمانێ کوردی، پیێسا ئەرەبێ شەمۆ "کۆچەکێ دەرەوین"، سالا ١٩٣١ێ چاپ دبە، لێ مرۆڤ دکارە بێژە، وەکی بنگەهێ وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت ب وەرگەرێ هات دانین. وان سالان گەلەک بەرهەمێن نڤیسکارێن ئەرمەنی کو مژارا پرانیا ژ وان

ژیانا کـوردان بوو، هـاتن وەرگـەراندن کـوردی و چاپ کـرن. ژ ســالا ١٩٣١ێ هەتا ١٩٣٧ دۆر ١٥ پرتووکێن ژ زمانێن ئەرمەنی و رووسی وەرگەراندی چاپ دبن. وەرگێرێن پرتووکان هەجیێ جندی، ئەمینێ ئەڤدال، جاسمێ جەلیل، رووبێن درامپیان و قاچاخێ مراد بوون.

ئەڤ وەرگەر ژ بۆ هۆستاتیا نڤیسکاریێ و پێشخستنا زمانێ نڤیسکی بوونە ئەزموونەکە باش.

سالا ١٩٣٢ ئان ئەمینێ ئەڤدال ب ناڤێ "ئەفراندنا ئەولن" ئانتۆلۆگیا نڤیسکارێن کورد چاپ دکە. بەرهەمێن یەکەمین شایرێن کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت هەجیێ جندی، ئەمینێ ئەڤدال، ئەتارێ شەرۆ و چەندەکێن ماین د ور دە جیهـ دگرن. د وێ ئانتۆلۆگیێ دە ئوسان ژی وەرگەرێن ژ زمانێ ئەرمەنی هەبوون.

شیرێن د وێ بەرهەڤۆکێ دە جهگرتی ب پرانیا خوەڤە پەسنێ دەولەتا سۆڤیێتێ، ئارتێشا سۆر، سیستێما سۆسیالیزمێ بوون. د ئالماناخێدە(*) شیرێن دژی ئەرف و ئەدەتێن کەڤن ژی هەبوون.

ئانتۆلۆگیا دویەمین سالا ١٩٣٤ێ چاپ دبە. ژمارا نڤیسکاران د ڤێ بەرهەڤۆکێ دە زێدە ببوو. ب شایران رە تەڤای، چیرۆکنووس ژی هەبوون.

ئانتۆلۆگیا سێیەمین سالا ١٩٣٦ ئان چاپ دبە، کو ب ناڤەرۆک و هۆستاتیا نڤیسکاریێ ژ هەردو ئانتۆلۆگیێن بەری خوە جهێ دبوو. ل ڤێ ئانتۆلۆگیێ پێشکەڤتنەکە بەرچاڤ دهات تەخمین کرن.

ب گشتی ژ نیڤەکا سالێن ٣٠-ەمین ژیانا وێژەیی گەش بوو، ژمارا نڤیسکاران و پرتووکێن ب کوردی چاپ بوویی زێدە بوو.

سالا ١٩٣٥ێ ئەرەبێ شەمۆ پرتووکێن "شڤانێ کورمانجا" و "کوردێ ئەلەگەزێ" چاپ دکە. رۆمانا "شڤانێ کورمانجا"، کو سەر بوویارێن ژیانا خودانێ وێ هاتیە سێوراندن، چاوان یەکەمین رۆمانا کوردی تێ دیتن. ئەو رۆمان ب وەرگەرا گەلەک زمانان چاپ بوویە.

دیسان سالا ١٩٣٥ێ ئاهمەدێ میرازی پیێسا "زەمانێ چووی"، وەزیرێ نادری ژی پیێسا "رەڤا ژنێ" چاپ دکن.

جارا یەکەمین د وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت دە، د پیێسا ئاهمەدێ میرازی دە بەسا بزاڤا رزگاریخوەزە گەلێ کورد ل کوردستانێ هاتە کرن.

دیسان سالا ١٩٣٥ێ ئەمینێ ئەڤدال پرتووکا شیرێن ژ بۆ زارۆکان "بهار" چاپ دکە.

د ناڤبەرا سالێن ١٩٣٥-٣٧یێان دە ئەرەبێ شەمۆ، هەجیێ جندی، ئەمینێ ئەڤدال، جەردۆیێ گێنجۆ، جاسمێ جەلیل، وەزیرێ نادری، ئاهمەدێ میرازی، ئەتارێ شەرۆ بەرهەمێن خوە، یێن وێژەیی چاپ دکن.

سالا ١٩٣٢ێ سێکسیا نڤیسکارێن کورد ل یەکیتیا نڤیسکارێن ئەرمەنستانێ تێ دامەزراندن و ژ رۆژا دامەزراندنێ هەتا سالا ١٩٦٦ ئان هەجیێ جندی سەرۆکێ وێ بوو. پشتی هەجیێ جندی،

کارلێنێ چاچانی دبه سەرۆکێ وێ سێکسیایێ.

گەرەک بێ گۆتن، وەکی سالێن ٣٠-ەمین ب کوردان رە تەڤایی رووبێن درامپیان و هۆڤاکیم مارگاریان ئێ ئەرمەنی و ئیساهاک مارۆگوولۆڤ ئێ ئاسۆری ژ بەرهەمێن خوە، یێن وێژەی، ب زمانێ کوردی دنڤیسین(١٠).

ژ سالا ١٩٢٩ێ هەتا ١٩٣٧ێ ل ئەرمەنستانێ بێتری ٧٠ پرتووکی ب زمانێ کوردی چاپ دبن. ژ وان پرتووکان ٢٠ ژ بۆ دبستانان بوون.

ژ وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت سالێن ١٩٣٠-ەمین رە ب جاران وێژەیا سێویان تێ گۆتن. پرانیا نڤیسکارێن وێ دەمێ (هەجیێ جندی، ئەمینێ ئەڤدال، جەردۆیێ گێنجۆ، جاسمێ جێلیل، ووسڤێ بەکۆ و چەندەکێن ماین) ل سێویخانان مەزن ببوون و ل ور فێری خوەندن و نڤیسارێ ببوون.

چەندەکان ژ وان ل سێویخانێ زمانێ کوردی ژی ژ بیرا کربوون. پشتی ڤەگەرن ناڤ گەلێ خوە، ئەو ژ نووڤە فێری زمانێ کوردی دبن. ژ بەر کو وێ دەمێ د ناڤ کوردێن ئەرمەنستانێ دە بلی وان کەسێن خوەندی هەما بێژی تونە بوون، ئەو نەچار مان بارێ پێشڤەبرنا زمان و چاندا کوردی هلدن سەر ملێن خوە.

هنەک ژ وان ب داخوەزا دەمێ بوونە نڤیسکار، ب گلیکی ماین، وەکی ل مەیدانێ نڤیسکارێن کورد هەبوونا، وان ئێ دەست ناڤێتا پێنووسا نڤیسکارییێ.

ژ بۆ یەکەمین نڤشا نڤیسکارێن کورد ل ئەرمەنستانێ تهۆماس بۆس د ئەنسیکلۆپێدیا ئیسلامێ دە دنڤیسە: "ئەو کەسێن د ڤی وەری دە پیۆنێر بوون، کو پرانیا وان ئێزدیێن پەنەبەرێن ژ ترکیێ یە نەخوەندی بوون، ژ رەوشا جڤاکیە نوو سوود گرتن. بێیی کێمترین زانەبوونێن چاندا ئیسلامی، بێیی تو پێوەندیێن ب ئێلیتا رەوشەنبیرێن کوردە ماین رە، بەرهەمێن وان پر جاران یێن ئیدیۆلۆگی بوون، لێ ب هونەرێ خوەزای"(١١)

سالا ١٩٣٤ ئان ل یێریڤانێ کۆنفێرانسا کوردناسیێ هات ب دارخستن. خێن ژ کوردناسێن ژ کۆمارێن کاڤکازا باشوور و توورکمەنیستانێ، کوردناسێن ژ مۆسکڤا و لێنینگرادێ ژی بەشداری کۆنفێرانسێ دبوون. د رۆژاڤا کۆنفێرانسێ دە پرسێن پێشڤەچوونا وێژەیا کوردی و دامەزراندنا زمانێ ستاندارت ژی هەبوون.

کۆنفێرانسێ پێشنیار کر، وەکی بێتر گوهـ بدن پێشڤەچوونا وێژەیا کوردی و زاراڤێ کوردێن ئەرمەنستانێ چاوان بنگەهـ ژ بۆ زمانێ کوردی، یێ ستاندارت بپەژرینن.

وان سالان ئوسان ژی ژ بۆ بەرەڤ کرن و چاپ کرنا فۆلکلۆرا کوردی کارەکی مەزن هات کرن. بەسە ئەم ل ڤر پرتووکا "فۆلکلۆرا کورمانجا" بیر بینن، کو ژ ئالیێ هەجیێ جندی و ئەمینێ ئەڤدال دە سالا ١٩٣٦ێ هاتیە چاپ کرن. ئەو ژ ٦٦٣ رووپەلان ئە و گەلەک دەستان، چیرۆک و سترانێن

کوردی هلدگره ناڤ خوه.[١٢]

بەرهەمێن نڤیسکارێن کوردە نڤشا یەکەمین ب گرانیا خوەڤە گۆر داخوەزا سیاسەتا رۆژێ بوون "هەما بێژی گشکان سەر سۆسیالیزمێ، ئازادی و وەکهەڤیا ژنان، زۆرداریا چینێن سەردەست و ژ مەیدانێ راکرنا ئەرف و ئەدەتێن کەڤن دنڤیسین". [١٣]

تهۆماس بۆس سەڤا وێژەیا کوردیە وان سالان دنڤیسە، وەکی راستە بەرهەمێن کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت ب زمانێ کوردی نە، لێ د وان دە هەسینێن نەتەوی تونەنە[١٤]. ئەگەر ژ بۆ نڤیسکارێن کوردە ژ یەکیتیا سۆڤیێت دەر وەلات، نشتمان کوردستان بوو، ژ بۆ نڤیسکارێن کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت[١٥] نشتمان گوندێ وان بوو، ئەرمەنستان بوو، یەکیتیا سۆڤیێت بوو.

هەتا رادەکێ دکاری ڤان گۆتنێن تهۆماس بۆس بپەژرینی.

ب کێم و کورتیێن زمان و ناڤەرۆکێ رە تەڤای، ژ نڤشا نڤیسکارێن کوردایە یەکەمین رە ل هەڤ هات ل جیهەکی ڤالا بنگەهێ وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت داینن، چەند بەرهەمێن هێژا چاپ بکن. ژ ئالیێ زمان دە ژی گاڤنە هێژا هاتن ئاڤێتن.

چاوان ئەم دبینن، وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت ل جیهەکی ڤالا، بێیی تو ئەزموونا وەژەیا کوردیە کلاسیک و هەمدەم، ب وەرگەرێ دەست پێ بوو و بێ گومان تەسیرا وێژەیێن کو وەرگەر ژێ دهاتن کرن: وێژەیێن ئەرمەنی و رووسی سەر وێ هەبوو. ئەو تەسیر بەری گشکی ب ناڤەرۆکێ دیار دبە. ژ بۆ وێژەیا کوردی، وەک وێژەیێن ژۆرگۆتی، تێمایێن سەرەکە پەسنێ سۆسیالیزمێ، براتیا گەلان و ژیانا بەختەوار بوون. ژ بەر کو وێژەیا کوردی وان سالان گەلەک لاوەز بوو، ئەو پرەنگی و پردەنگیا د وێژەیێن ئەرمەنیا و رووسان دە هەبوو، ئەم د وێژەیا کوردی دە نابینن. ئەو فێنۆمێن وێ د وێژەیا کوردی دە داویا سالێن ٥٠-ەمین و دەستپێکا سالێن ٦٠-ەمین، یێن سەدسالیا بۆری دە دیار بن.

مە بەرێ ژی گۆتبوو، وەکی گەلەک نڤیسکارێ کوردە نڤشا یەکەمین ل سێویخانا مەزن ببوون و کوردیا وان شکەستی بوو. ئەم دکارن بێژن، وەکی زمانێ وانی یەکەمین ببوو ئەرمەنی. و ئەڤ یەک بال چەندەکان وێ درێژ دۆم بکە. ژ بەر ڤێ ژی تەسیرا زمانێ ئەرمەنی ژی سەر وێژەیا کوردیە وان سالان هەبوو، د هنەک هەڤۆکان دە تو هێ زوو سازیا زمانێ ئەرمەنی تەخمین دکی، نە کو یا زمانێ کوردی.

ژ ئالیێ زمان دە بەرهەمێن ئەرەبێ شەمۆ و ئاهمەدێ میرازی سەرکەفتی بوون.

تەسیرا وێژەیا ئەرمەنیا و رووسا ئوسان ژی سەر شێوەیێ سێوراندنا شیران تێ تەخمین کرن.

چاوان تهۆماس بۆس ژ تەخمین کریە[١٦]، نڤیسکارێن نڤشا یەکەمین دەستێ خوە ئاڤێتنە دەستانێن فۆلکلۆرا کوردی ژی (پری جاران ژ بۆ پرتووکێن دەرسان). وان دەستانێن فۆلکلۆری هلددان و ناڤەرۆکا وان ب هنەک گوهاستن ڤە (پرسگرێکێن چنایەتیێ دکرن ناڤ) ژ نوو ڤە ب

گۆتنێن خـوە دنڤـیـسـین. لێ گـەرەک بێ گـۆتن، وەکی ئەو د ڤـی کـاری دە ب سـەر نەکـەتن. ئەو ڤەگۆتنێن وان هـاتن ژ بیرا کرن، لێ فۆلکلۆر دیسان وەک خوە پاقژ و زەلال ما.

نموونێن ڤـەگۆتنا فـۆلکلۆرێیە سـەرکـەڤتی وێ پشـتی سـالێن ٦٠-ەمـین دیار ببن، ب تایبـەتی بال فێریکێ ووسف "وسڤێ نەڤیا" و "خەونا میرمهـ".

ژ سالا ١٩٣٠ێ ل ئازەرباجانێ ژی ئیمکان ژ بۆ پێشـڤاچوونا زمـان و جاندا کـوردی هەبوون. ژ وێ سالێ هەتا سالا ١٩٣٨ێ ل وێ کۆمارا سـۆڤـیێتێ دۆر ٣٠ پرتووکێن کوردی چاپ دبن، پرانـیا وان پرتووکان ژ بۆ دبسـتانان بوون.(١٧) ژ نڤـیـسکارێن کوردە ئازەرباجانێیە وان سـالان مرۆڤ دکارە مووسەیب ئاخووندۆڤ بیر بینە.(١٨)

ل توورکمێنستانێ ژ سالا ١٩٣٠- ێ هەتا ١٩٣٨ێ تەنێ شەش پرتووکێن ژ بۆ دەرسان چاپ بوونە(١٩).

ل ئازەرباجانێ و توورکمێنستانێ پشتی سالا ١٩٣٨ێ و هەتا هلوەشینا یەکیتیا سۆڤیێت تو پرتووکێن کوردی چاپ نەبوون.

ل ئەرمەنستانێ ژی، چاوان ل کۆمارێن یەکیتیا سۆڤێتێیە ماین، سالێن زلم و زۆرا رێژیما ستالین (١٩٣٧-٣٨) پێشڤاچوونا زمان و چاندا کوردی هات راوەستاندن. دبستانێن کوردی، پەیمانگەها پەروەردەیێ، رۆژناما "ریا تەزە" پرۆگرامێن کوردی ب رادیۆیێ، هەما بێژی هەر تشتێ کوردی، بلی شانۆیا کوردی یا ئەلەگەزێ، هاتن گرتن. شانۆیا کوردی ژی سالا ١٩٤٧ێ هات گرتن. چاپکرنا پرتووکێن ب زمانێ کوردی ژی، هەما بێژی، هات راوەستاندن.

الفابەیا کوردی، یا سەر بنگەها تیپێن لاتینی، وەک "الفابەیا ئیمپێرالستان هات ب ناف کرن و هەو رێ دان ب کار ئانینا وێ ئالفابەیێ. گەلەک رۆناکبر و ناڤدارێن کورد ب تاوانێن بێ بنگەهـ ئاڤێتن گرتیگەهان و نەفا کرن" ئەرەبێ شەمۆ، هەجیێ جندی، جەردۆیێ گێنجۆ، ئاهمەدێ میرازی، جانگیر ئاخا، شامل تێموورۆڤ...

بەشەکی کوردێن ئەرمەنستانێ و ئازەرباجانێ سالا ١٩٣٧ ێ، یێن گورجستانێ ژی سالا ١٩٤٤ ێ هاتن نەفا کرن بۆ قازاخستان و ئاسیا ناڤین. دووارۆژێ ئوسان ژی ئیمکانا ڤەگەراندنێ دەست وان نەکەت.

پشتی سالا ١٩٣٨ ێ، گاڤا رێ ل پێشیا وێژەیا کوردی هات گرتن، چەند نڤیسکارێن کورد (ئەمینێ ئەڤدال، جاسمێ جەلیل) بەرهەمێن خوە ب وەرگەرا زمانێ ئەرمەنی چاپ کرن.

ژ بەر کو ئالفابەیا کوردی، یا سەر بنگەها تیپێن لاتینی هەو دهات ب کار ئانین، سالا ١٩٤١ ێ هوکوماتا کۆمارا ئەرمەنستانێ بریار دا ئالفابەیا کوردی سەر بنگەها تیپێن کیریلی دامەزرینن. دووارۆژێ ئەو کار سپارتنە هەجیێ جندی و سالا ١٩٤٤ێ ئالفابە یا نوو ئامادە بوو.

چقواس ژی زلم و زۆرا سالێن ١٩٣٧-٣٨ێ رێیێن پێشیا وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت

گرتن، چەند نڤیسکار و رۆناکبرێن کورد ئاڤێتنە گرتیگەها، نەفا کرن، لێ دیسان ژی ژ نڤیسکارێن کوردە کۆمارا ئەرمەنستانێ رە ل هەڤ هات ب چاپکرنا دو ئانتۆلۆگیا (١٩٤٨، ١٩٥٤) چرا وێژەیا کوردی ل ئەرمەنستانێ ڤێخستی بهێلن. وان سالان هەجیێ جندی ئوسان ژی بەرەڤۆکا کورتەچیرۆکێن خوە "سبا تەزە" (١٩٤٧) و چەند بەرهەمێن زانیاری، یێن سەر فۆلکلۆرێ، ب زمانێ کوردی چاپ دکە.[٢٠]

سالا ١٩٥٥ێ گەلەک دەزگەهێن کوردایا کو سالێن دیکتاتۆریا ستالن هاتبوون گرتن، دیسان ڤەبوون ژ نوو ڤە دەست ب چاپ کرنا رۆژناما "ریا تەزە" و پرۆگرامێن رادیۆیێ ب زمانێ کوردی بوو، سێکسیا نڤیسکارێن کورد، کو ب ناڤ هێ ژی مابوو، کارێ خوە گەش کر، ژمارا پرتووکێن ب زمانێ کوردی چاپ دبوون، زێدە بوو.

چڤواس ژی دبستانێن کوردی هەو هاتن ڤەکرن، لێ د دبستانێن گوندێن کوردان دە، ژ پۆلا دووێ هەتا هەشتێ، هەڤتێ دوو سهەتان زمان و وێژەیا کوردی دهات خوەندن.

ژ بۆ ئامادە کرنا مامۆستایێن زمان و وێژەیا کوردی ل پەیمانگەها پەروەردەیێ، یا ئەرمەنیا، بەشا کوردی ڤەبوو.

سالا ١٩٥٩ێ ل سێکتۆرا رۆژهلاتناسیێ، یا ئاکادێمیا کۆمارا ئەرمەنستانێیە زانیاریێ، بەشا کوردناسیێ ڤەبوو. د وێ بەشێ دە دەست ب لێکۆلینێن زمان، دیرۆک، وێژە و فۆلکلۆرا کوردی بوو. سالا ١٩٦٨ێ ژ بۆ ئامادەکرنا کادرۆیێن کوردناسیێ ل فاکوولتێتا رۆژهلاتناسیێ، یا زانینگەها یێرێڤانێ، بەشا کوردناسیێ ڤەبوو.

داویا سالێن ٥٠-ەمین و دەستپێکا سالێن ٦٠-ەمین د ژیانا کوردێن کۆمارا ئەرمەنستانێ یە ئابووری و رامیاری دە ژی گوهاستنێن مەزن بوون، ئازادیا فکرێ فرە بوو. وان سالان ژمارا خوەندکارێن کورد ل زانینگەهان گەلەک زێدە بوو.

ئەڤ گوهاستنێن مەزن بوون د ژیانا کوردێن کۆمارا ئەرمەنستانێ دە و نڤیسکار وەزیرێ ئەشۆ ڤان گوهاستنان "رۆنۆسانس" ناڤ دکە.[٢١]

ڤان گوهاستنان هسێن نەتەوی ژی خورتتر کرن، مژارا وەلاتێ کال و باڤان د وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤییێت دە ب مەردانە جیهێ خوە گرت، ڤالایا د وی وەری دە هەبوو، تژی کر. ئەگەر بەری هنگێ شیرا کوردی پەسنێ ژیانا "شا و بەختەوار بوو، پەسنێ یەکیتیا سۆڤییێت و سەرۆکێن وێ، یێن بچووک و مەزن بوو، ڤێ جارێ بەرهەمێن خەریبیێ ژی دەرکەتن هۆلێ، هەسینێن مرۆڤایە زێندی جیهێ خوە د وێژەیا کوردان دە گرتن" .

د پرسا خورتکرنا هسێن نەتەوی دە شۆرشا ئیلۆنێ ل باشوورا کوردستانێ ب سەرۆکەتیا مستەفا بارزانیێ نەمر رۆلا خوە مەزن هەبوو. ئەو د بیر و باوەریێن کوردێن یەکیتیا سۆڤییێت دە بوو شۆرشەکە نوو.

چقواس ژی ئاگاهێن چەندەک رۆناکبیرێن کورد ژ شۆرشا ئیلۆنێ هەبوو، لێ ئەو شۆرش ب گشتی ژ بۆ کوردێن سۆڤییێت ژ هاڤینا سالا ١٩٦٣ێ دەستپێ بوو، گاڤا یەکیتیا سۆڤییێت، جارا یەکەمین، ب تەهەرەکی ڤەکری پشتگرتنا گەلێ کورد و شۆرشا باشوورا کوردستانێ کر.

تێلێڤیزیۆن، رادیۆ، کۆڤار و رۆژنامان ل سەرانسەر یەکیتیا سۆڤییێت سەر کوردان دگۆتن و دنڤیسین، تێکۆشینا وان راست ددیتن و پشتگرتنا شۆرشا وان دکرن. چەند پرتووک سەر دیرۆک و سەرهلدانێن کوردان چاپ بوون.

ب ناڤتێدانا یەکیتیا سۆڤییێت مۆنخۆلیایێ پرسا کوردان بر نی.

ناسکرنا مافێن کوردایی نەتەوی و پشتگرتنا شۆرشا وان ژ بۆ هشیار بوون و خوە ناسکرنا نەتەوی، یا کوردێن یەکیتیا سۆڤییێت بوو هەلانەکی مەزن، هسێن کوردپەروەریێ بال وان ب هێز کرن. دکاری بێژی، ب سەری وێ شۆرشێ جارا یەکەمین کوردێن سۆڤییێت خوە وەک بەشەکی گەلێ کوردی گشتی دیتن.

ڤێ هشیاربوونا نەتەوی د دەمەکە کورت دە بەرێن خوە دان. خوەندکارێن کورد هەما پایزا وێ سالێ ل یێرێڤانێ کۆمەلا خوە ب ناڤێ "شێورا خوەندکارێن کورد" ئاڤا کرن. ئەڤ ل سەرانسەر یەکیتیا سۆڤییێت یەکەمین رێخستنا جڤاکی بوو، کو سەر بنگەهێن نەتەوی هاتبوو ئاڤا کرن.

ئارمانجا "شێورێ بەلاڤکرنا بیر و باوەرییێن کوردپەروەریێ بوو د ناڤ کوردێن یەکیتیا سۆڤییێت دە". پشتی دەمەکێ ل تبیلیسی ژی (سەرباژارێ کۆمارا گورجستانێ) کۆمەلەکە ب وی رەنگی هات دامەزراندن.

گەلەک سترانێن نشتمانپەرواریێ هاتن سێوراندن و ب بەشا کوردی، یا رادیۆیا یێرێڤانێ دهاتن بەلاڤ کرن.

ژ داویا سالێن ٥٠-ەمین و دەستپێکا سالێن ٦٠-ەمین، یێن سەدسالیا بۆری، ژمارا خوەندەڤانێن وێژەیا کوردی ژی زێدە دبە.

هشیار بوون و خوە ناسکرنا نەتەوی تەسیرەکە مەزن سەر چاند و وێژەیا کوردێن سۆڤییێت هیشت. ڤێ جارێ مژارا کوردستانێ، تێکۆشینا رزگاریخوەزە گەلێ کورد، ژ بۆ وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤییێت بوو مژارەکە سەرەکە. ئەو مژار بەری گشکی د پۆێزیا کوردی دە دیار بوو.

ڤان گوهاستنێن مژار و ناڤەرۆکێ، هونەرمەندی و تەهەرێن نڤیسارێیە نوو دخوەستن.

نڤیسکارێن کورد خوەستن ژ تەسیرا وێژەیێن ئەرمەنی و رووسی ب تام رزگار بن و ئەڤ یەک ژ وان رە ل هەڤ هات. قاچاخێ مراد (شەوق ١٩٥٩، گولپەری ١٩٦٣، باهارا تەزە ١٩٦٦، گاڤا چارا ١٩٧٠)، فێریکێ ووسف (چەڤکانی ١٩٦١، گولا ئەلەگەزێ ١٩٦٤، لیریکا ١٩٦٧، ووسڤێ نەڤیا ١٩٧٣، نارێ ١٩٧٧، هسرەت دەڤتەر ١٩٨٤) و شکۆییێ هەسەن (قالچیچەک ١٩٦١، تەمبوورا کورد ١٩٦٥، مەرەمێ دلێ کورد ١٩٧١، پەروازا وەلات ١٩٧٧) بەرب شیرا کلاسیک چوون، ب رێیا

نووژەنکرنا شیرا کلاسیک خوەستن ژ خوە رە رێیەکە نوو ڤەکن. مکائێلێ رەشید[٢٣] فۆرم و تەهەرێن شیرا ئاڤرۆپی ئانین ناڤ وێژەیا کوردی، چاوان دبێژن ئەو د کراسێ کوردی دە ب جیە کرن (دلێ من ١٩٦٠، ئوەدە ١٩٦٦، شەمس ١٩٧٠، پەنجەرە ١٩٧٤، متالە ١٩٧٨، یساف ١٩٨٤، رێداما ١٩٨٥).

ئەڤ گوهاستن ئێدی داویا سالێن ٥٠-ەمین، د بەرهەمێن چەندەک نڤیسکاران دە ئێدی دیار بوون، لێ ژ دەستپێکا سالێن ٦٠-ەمین، ب بەرهەمێن فێریکێ ووسف (چەڤکانی، ١٩٦١) و شکۆیێ هەسەن (ڤالچیچەک ١٩٦١) د وێژەیا کوردێن ئەرمەنستانێ دە بوونە سەردەست.

وان سالان شایرێن نڤشا یەکەمین ئەمینێ ئەڤدال (گولیزەر ١٩٥٦، مەم و زین ١٩٥٩، شێران و پۆێمان ١٩٦٣) و جاسمێ جەلیل (رۆژێ من ١٩٦٠، کلامێ چیا ١٩٧٠، ئۆدا کوردا ١٩٧٥، کوردێ بەنگی ١٩٨٠، کۆڤیا دیا من ١٩٨٤) گەلەک بەرهەمێن هێژا گیهاندنە دەستێ خوەندەڤانێ کورد.

سالێن ٦٠ و ٧٠-ەمین، یێن سەدسالیا بۆری ب شایرێن ژۆرگۆتی رە تەڤایی ئوسان ژی ووسڤێ بەکۆ (کەسکەسۆر ١٩٦١، هسرەتا من ١٩٦٣، مێڤانێ رۆیێ ١٩٦٦، ئەفراندنێد تەزە ١٩٦٩، پایز ١٩٧١)، سمۆێ شەمۆ (نوور ١٩٦١، خەتێن هوبێ ١٩٦٧، ئەز و ئێل ١٩٧٤، گولا گێلی ١٩٧٩، دلێ بەنگی ١٩٨٩)، سەهیدێ ئیبۆ (ڤورنا من ١٩٦٣، بیست سالێ دن ١٩٧٠، سینەم ١٩٧٥، ئازای ١٩٨٨)، کارلێنێ چاچانی (گول ١٩٦٠، دل و وەتەن ١٩٦٢، بەربانگا وەتەنێ من ١٩٦٧، باقە تەڤ ١٩٧٢، زەرێ ١٩٨١، زینێ ١٩٨٤، ئازێ ١٩٨٨)، ئەگیتێ شەمسی (شەمدان، ١٩٦٤، هیڤەرۆن ١٩٦٧، هێسرێد بهارێ ١٩٧٦ و سمل ١٩٨٩)، رزالیێ رەشید (بەرب تەڤێ، ١٩٦٥، خەم و خیال ١٩٧٩ و هەیر و گومان ١٩٨٩) و ئەسکەرێ بۆیک (شڤەرێ، ١٩٦٦، کولیلکێن چیا ١٩٧٥، تیرێنج ١٩٨٧) و تۆسنێ رەشید (کلامێ رێ ١٩٧٥، زۆزان ١٩٨٤، نیڤرۆ ١٩٨٧) پرتووکێن خوە یێن شیرا چاپ دکن. سالا ١٩٨٧ێ چەرکەزێ رەش پرتووکا ب ناڤێ "شۆرشا خەبەرا" چاپ دکە.

تایبەتیکە وێژەیا کوردیە وان سالان ژی هەبوو. چاوان ئەم زانن یەکەمین نڤشا نڤیسکارێن کوردە یەکیتییا سۆڤییێت ل سێویخانا، ژ جڤاکێن کوردان دوور مەزن ببوون. لێ داویا سالێن ٥٠-ەمین و دەستپێکا سالێن ٦٠-ەمین گەلەک نڤیسکار پەیایی مەیدانا وێژەیا کوردی بوون، کو د گوندێن کوردان دە، د جڤاکێن کوردان دە مەزن ببوون، تەهەرێ هزراندنا وان خوەروو کوردی بوو. چڤواس ژی د زمانێ وان دە پەیڤێن ئەرەبی ژی هەبوون[٢٤]، لێ سازیا زمان ب کوردی بوو، بیهن و بۆخسا کوردی ژ بەرهەمێن وان دهات. وان سالان میرۆیێ ئەسەد، سەمەند سیابەندۆڤ، خەلیل موورادۆڤ و.عوردیخانێ جەلیل ژی پرتووکێن شیر و پۆێمان چاپ کرن.

د پرتووکێن نڤیسکارێن کورد دە گەلەک بەرهەمێن ژ بۆ زارۆکان ژی هەبوون، لێ پرتووکێن کەرلێنێ چاچانی (شێر و کەو١٩٦١) و میکائێلێ رەشید (پشیکا من ١٩٦٥) و سمۆێ شەمۆ (هکیات دەرهەڤا بالچێمکێدا ١٩٧١)، ب تایبەتی ژ بۆ زارۆکان بوون. شەرەفێ ئەشر پرتووکەکە

شیرێن ساتیری، یێن بالکێس، ب ناڤێ (گەزگەزک، ١٩٧٩) چاپ دکە. د وەرێ پەخشانێ دە ژی گاڤنە هێژا هاتن ئاڤێتن. ئەرەبێ شەمۆ رۆمانێن (بەربانگ ١٩٥٨)، (ژیانا بەختەوار ١٩٥٩)، (هۆپۆ ١٩٦١) و (دمدم ١٩٦٥) چاپ دکە.

"بەربانگ" فرەکرنا رۆمانا "شڤانێ کورمانجا" بوو، "دمدم" رۆمانەکە دیرۆکییە، کو ب سەرهلدانا کوردایە سالێن ١٦٠٨-١٠ رە گرێدایە. هەجیێ جندی رۆمانا "هەواری"، ئەلیێ ئەڤدرەهمان چیرۆکا "خاتێ خانم" و رۆمانێن "گوندێ مێرخاسا" و "شەرێ ل چیا"، سەهیدێ ئیبۆ رۆمانا "کوردێ رێوی"، ئەگیتێ خودۆ رۆمانا "دێ و دێماری" چاپ کرن. ئاهمەدێ میرازی پرتووکا "بیرانینێن من" چاپ دکە، کو یەکەمین نموونا وێژەیا مێموواریێ بوو د وێژا کوردێن سۆڤیێت دە. ژ تالەبەختان رە ئەو پرتووکا گەلەکی هێژا ب کورتکرنێ مەزن گهیشت دەستێ خوەندەڤانان.

گەرەک بێ گۆتن، وەکی سالێن جەنگا جهانییە یەکەمین پرانیا ئێزدیێن سەرهەدێ هاتن کوشتن، دەما رەڤ و بەزێ ژ برچیبوونا مرن و دووارۆژێ ئەرمەنستان، یەکیتیا سۆڤیێت ژ یێن مایی رە بوون مەفەر. ڤان بوویاران تەسیرەکە مەزن سەر جڤاکێن کوردێن ئێزدی هشتبوون و پر جاران سەر وان دهات گۆتن. ژ بەر ڤێ ژی ئەم د گەلەک بەرهەمێن نڤیسکارێن کوردێن ئێزدی دە راستی ڤێ مژارێ تێن. ئاوا د رۆمانێن "بەربانگ"، "هەواری" و "کوردێ رێوی" ئەم راستی ڤێ مژارێ تێن. د رۆمانا ئەرەبێ شەمۆ "ژیانا بەختەوار" دە ژی ئەو مژار جیهەکی گرنگ دگرە. مرۆڤ دکارە بەرهەما ئاهمەدێ میرازی "بیرانینێن من" ژی داینە رەخ ڤان رۆمانان.

چقواس ژی د وارێ رۆمانا کوردی دە گاڤنە هێژا هاتن ئاڤیتین، لێ دەستکەڤتنا پەخشانێیە مەزن د وەرە کورتەچیرۆکێ دە پێک هات. وان سالان سیما سەمەند (خەزال ١٩٦١، دو شای ١٩٦٧، گومان ١٩٨٢)، سەهیدێ ئیبۆ (دوریان، ١٩٦٤)، ئەمەریکێ سەردار (دەستێ دێ ١٩٧٤، یدی دەرەنگ بوو ١٩٧٩ و دەنگێ دل ١٩٨٤)، وەزیرێ ئەشۆ (مزگینی ١٩٧٦، دەنگبێژ کال ببوو ١٩٨٢، پامپ-سیپان ١٩٨٦)، خەلیل موورادۆڤ (مۆریێ نەنێ ١٩٦٩)، ئاهمەدێ هەپۆ (ئادار ١٩٦٥، ئەمر گول ڤەددە ١٩٧٥)، بابایێ کەلەش (نیشانی ١٩٨٨)، ئەسکەرێ بۆیک (ل چیا ١٩٩١) پرتووکێن کورتەچیرۆکان چاپ کرن، کو پردەنگی و پرەنگیا مژار و جەلەبێ نڤیسارێ ب خوە رە دانین.

پشتی ژ نوو ڤە ڤەبوونا پرۆگرامێن کوردی یێن رادیۆیا یێرێڤانێ، چەند رادیۆ-پیێس هاتن نڤیسار و ب رادیۆیێ بەلاڤ کرن.

داویا سالێن ٦٠-ەمین ل باژارێ تبلیسیێ (گورجستان) و ل گوندێ ئەلەگەزێ (ئەرمەنستان) شانۆیێن کوردی، یێن گەلەری، هاتن ڤەکرن، ژ بۆ وان شانۆیان پیێس هاتن نڤیسار. ژ وان پیێسان "زەواجا بێ دل"، یا ئیسمایلێ دووکۆ "سنجۆ قیزا خوە ددە مێر" و "مەم و زین"، یێن ئەسکەرێ بۆیک و "سیابەند و خەجێ" یا تۆسنێ رەشید وەک پرتووک ژی چاپ بوون[٢٥]. راست ئە

ئەو پیێس ژ ئالیێ بیناران ڤە گەلەکی باش دهاتن پەژراندن، لێ دیسان ژی دراماتوورگیا ئوسان ژی ما بەشا وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێتە لاواز.

ژ سالا ١٩٨٢ ئان ئانتۆلۆگیایێن نڤیسکارێن کوردە سالانە بەرێ ب ناڤێ "باهارا تەزە" دوورا ژی "باهار" هەتا ژ هەڤ بەردانا یەکیتیا سۆڤیێت چاپ دبوون. ژ بەر کو چاپ کرنا پرتووکێن کوردی سینۆرکری بوو و پر جاران نڤیسکار ب سالان بەندا چاپ کرنا بەرهەمێن خوە دمان، ڤان ئانتۆلۆگیا ئیمکان ددا نڤیسکاران بەرهەمێن خوە یێن نوو بگهینن خوەندەڤانان. بەرهەمێن نڤیسکارێن کوردە کۆمارا ئەرمەنستانێ گشکان د وان ئانتۆلۆگیان دە جیهـ دگرتن و د ناڤ وان دە یێن هێژا ژی پر بوون.

کەڤنەشۆپیا وەرگەرێ بال نڤیسکارێن کورد وێ هەتا هەڤبەردانا یەکیتیا سۆڤیێت ژی بەردەوام بە. هەجیێ جندی، کو دەستپێکا سالێن ٣٠–ەمین دەست ب کارێ وەرگەرێ کربوو، وێ وی کاری سالێن ٥٠–٦٠– ئەمین ژی بدۆمینە. ژ سالێن ٦٠–ەمین ئەمەریکێ سەردار، وەزیرێ ئەشۆ، ئەگیتێ خودۆ، فێریکێ ووسڤ و چەند نڤیسکارێن ماین ژی وێ ب وەرگەرێن خوە وێژەیا کوردی دەولەمەند بکن.

گەرەک بێ گۆتن، وەکی وان سالان گەلەک بەرهەمێن نڤیسکارێن کورد ژی ب زمانێن ئەرمەنی و رووسی چاپ دبن.

رەخنەگری تمێ ژی بەشەکی وێژەیا کوردێن سۆڤیێت، یا سست بوویە. پر جاران جیهێ رەخنەگریێ لێکۆلینا دیرۆکا وێژەیێ گرتیە.

هەجیێ جندی سالێن ١٩٥٤ و ١٩٧٠ێ دو پرتووکان سەر وێژەیا کوردێن ئەرمەنستانێ ب زمانێ ئەرمەنی چاپ دکە[٢٦]. لێ د ڤان بەرهەمان دە رەخنە تونە بوون. چاوان تەۆماس بۆس ژ دنڤیسە، گاڤا گلی تێ سەر رەخنەیا وێژەیا کوردێن ئەرمەنستانێ، گەرەک بەری گشکی ئەمەریکێ سەردار بیر بینین، کو ل ئەرمەنستانێ د ڤی وەری دە کارەکی هێژا کریە. پرانیا گۆتارێن وی، یێن رەخنەیێ ل رووپێلێن رۆژناما "ریا تەزە" چاپ دبوون[٢٧] گۆتارێن وی ئوسان ژ د کۆڤار و رۆژنامەیێن ئەرمەنی دە چاپ بوونە.

ڤان سالێن داوی چەرکەزێ رەش ژی د "ریا تەزە" دە چەند گۆتارێن رەخنەیی چاپ کرن.

سالێن ١٩٧٠–٨٠ ل گورجستانێ ژی ژیانایە کوردایە چاندەیی گەش بوو. شانۆیا کوردی، کۆمێن ستران و گۆڤەندان دەرکەتن مەیدانێ، ژ ئالیێ شێوەکاریێ دە گاڤێن باش هاتن ئاڤێتن. نڤیسکارێن کورد ئەزیزێ ئیسکۆ، جەردۆیێ ئەسەد، باخچۆیێ ئیسکۆ، تهارێ برۆ ب چەند کەسێن ماین ڤە سێکسیا نڤیسکارێن کورد رەخ یەکیتیا نڤیسکارێن گورجستانێ دامەزراندن. لێ دیسان ژی وان بەرهەمێن خوە ل ئەرمەنستانێ چاپ دکرن.

پشتی سالا ١٩٥٥ێ، ب تایبەتی ژ داویا سالێن ٥٠–ەمین و دەستپێکا سالێن ٦٠–ەمین یێن

سەدسالیا بیستێ، د دیرۆکا وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت دە رووپێلەکی نوو ڤەبوو. ژ نوو ڤە گەش بوونا ژیانا کوردایە چاندەیی تەقلەکە نوو دا وێژەیا کوردی، ناڤێن نوو هاتن ناڤ وێ وێژەیێ. ب هاتنا وان ناڤان، وێ وێژەیێ کاربوو خوە ژ کێم و کورتیێن سالێن ٣٠-٤٠ـەمین رزگار بکە، بوو خوەدیا ناڤەرۆکا پرجوورە، خەمل و خێزەکە کوردیتیێ وەرگرت، خوە ژ سلۆگانێن سیاسی، پەسنێن ڤالا و تەسیرا وێژەیێن جیران رزگار کر. ب گوهاستنا ناڤەرۆکێ رە شێوەیێن نڤیسارێیە نوو دیار بوون.

د ناڤبەرا نڤیسکارێن کوردە یەکیتیا سۆڤیێت و یێن دەرڤایی یەکیتیا سۆڤیێت پێوەندی چێ بوون. وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت بەرب وێژەیا کوردیە گشتی چوو.

داویا سالێن ٨٠-ەمین، ئەم دکارن بێژن وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت، د چارچۆڤەیا وی وەلاتی دە ببوو خوەدیا زمانەکی پر-هندکی ستاندارت.

ب باوەریا مە ژ بۆ ڤێ پێشڤەچونێ چەند فاکتۆرێن گرنگ هەبوون:

١- پشتی مرنا ستالین و ئەشکەرەکرنا زلم و زۆرا رێژیما وی، ئازایا ئاخاڤتن و باوەریان زێدە بوو.

٢- ئەگەر ژ بۆ نڤشا نڤیسکارێن کوردە یەکەمین تو دکاری بێژی چەندەک ب خوەستنا دەمێ بوونە نڤیسکار، ژ داویا سالێن ٥٠-ەمین و دەستپێکا سالێن ٦٠-ەمین دەستە نڤیسکار هاتن ناڤ وێژەیا کوردی، کو گەرەک ببوونا نڤیسکار، چاوان دبێژن داینا خوەدێ ب وان رە هەبوو.

٣- کوردناسێن لێنینگرادێ ب سەرۆکەتیا قاناتێ کوردۆ بەرهەمێن نڤیسکارێن کوردایە کلاسیک ئەهمەدێ خانی، فەقیێ تەیران، هاریس بیتلیسی، سلێمان سەلیم و دیرۆکنووسێن کوردە وەک شەرەفخان بیتلیسی، خۆسرۆ خان بەنی ئەردالان، مەستوورە ئەردەلانی، مەلە مەهموود بایازێد ب وەرگەرێن رووسی ڤە چاپ کرن.

٤- شۆرشا ئیلۆنێ ل باشوورا کوردستانێ و پشتگریا وێ شۆرشێ ژ ئالیێ یەکیتیا سۆڤیێت، کو هسێن نەتەوی بال کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت خورتکرن، تێما کوردستانێ و تێکۆشینا رزگاریخوەزە گەلێ کورد د وێژەیا کوردی دە کرە تێماکە سەرەکە.

٥- د ناڤبەرا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت و کوردێن دەرڤایی وی وەلاتی پێوندی چێ بوون، پەردا هەسنی هنەکی هات بلند کرن. بەرهەمێن نڤیسکارێن کوردایە وێ دەمێ و بەری گشکی یێن جەگەرخوین گهیشتنە دەستێ کوردێن یەکیتیا سۆڤیێتا بەرێ. کۆڤار و رۆژنامێن کوردیە ل ئاڤرۆپا چاپ دبوون ژ بۆ خورت کرنا وان پێوەندیان رۆلا خوە هەبوون.

ژ بۆ نرخاندنا وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت، تێبینیێن جڤاکناس-کوردناس مارتن ڤان برونەسسەن بالکێشن. ئەو ژ بۆ ب جارەکێ ڤە گولڤەدانا وێژەیا کوردێن باکوور ل سالێن ١٩٨٠-ەمین دنڤیسە: ل ور ژ بۆ د داویا سالێن ٨٠-ەمین دە ژ نشکا ڤە گولڤەدانا نڤیسار و چاپەمەنیا

کوردی، باندۆر، تەسیرا پێوەندیێن بەردەوام ب کوردێن سۆڤیێتێ رە فاکتۆرەکی ماین ژی هەبوو. یێن داوی، ب تایبەتی یێن ل ئەرمەنستانێ، کاربوون چاپ کرنا وێژەیێیە باشە، جیهێ خوە گرتی دامەزرین. ژ داویا ستالینیزمێ کوردێن ئەرمەنستانێ (کو ل ور نەتەوەکی بچووکن، ژمارا وان نێزیکی (٥٠,٠٠٠) خوەدیێ مافێن چاندەیی یێن هێ مەزن بوون نە کو ل دەڤەرێ جیهەکی ماین و ژ بۆ وەشانا کوردی پشتگرتن هەبوو.[٢٨]

ئەو بەردەوام دکە: "وێژەیا کوردی و ژیانا کوردایە چاندەیی ب گشتی (گلی د دەرهەڤا وێژەیا ب زاراڤێ کورمانجیا ژۆرین ترکیێ) ل دوریانەکێ گول ڤەدا، کو د ناڤبەرا سێ تەهەرێن دیاسپۆرایێ دە بوو" ترکیا رۆژاڤا، یەکیتیا سۆڤیێتا بەرێ و ئاڤرۆپا رۆژاڤا.[٢٩]

ئەنجەم

وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت رێیەکە دوور و درێژ دەرباس بوویە. دەستپێکا سالێن ١٩٣٠ەمین، چەند خوەندیێن کو د ناڤ کوردێن ئەرمەنستانێ دە هەبوون، ل جیهەکی ڤالا، بەرێ ب رێیا وەرگەرێ، دوو رە ژی ب بەرهەمێن سەربخوە بنگەها وێژەیا کوردی ل وێ کۆمارێ و یەکیتیا سۆڤیێت دانین، زمانێ نڤیسکی ب پێش خستن.

سالێن ١٩٣٨–٥٥یێان، گاڤا رێ ل بەر پێشڤەچوونا چاند و وێژەیا کوردی گرتی بوو، نڤیسکارێن کورد دیسان ژی چەند بەرهەم ل ئەرمەنستانێ چاپ کرن، چرا وێژەیا کوردی ل یەکیتیا سۆڤیێت ڤێخستی هیشتن.

ژ سالا ١٩٥٥ێ ل ئەرمەنستانێ دەست ب ڤەژینا ژیانا کوردایە چاندەیی ب گشتی و وێژەیا کوردی ب تایبەتی دبە. ئەو وێژە ژ گەلەک ئالیان ڤە خوە ژ کێم و کورتیێن ناڤەرۆکێ و جەلەبێن نڤیسارێ، ئوسان ژی ژ تەسیرا وێژەیێن جیران رزگار دکە. ناڤێن نوو تێنە ناڤ وێ وێژەیێ، کو ب خوەرە ناڤەرۆک و شێوەیێن نڤیسارێیە نوو تینن.

د پرسا دامەزراندنا زمانێ ستاندارت دە ژی گاڤنە هێژا هاتن ئاڤێتن. وێژەیا کوردێن یەکیتیا سۆڤیێت، کو بەشەکی وەژەیا کوردیە گشتییە، هێ ژی بەندا لێکۆلین و نرخاندنێن کوور و پرالی یە.

پەراوێزەکان:

١- فەرهاد شاکەلی، تۆسنێ رەشید، گۆڤاری (رامان)، ژمارە ٢٠٠٤،٨٩، هەولێر.

٢- هەجیێ جندی، ئۆچێرکا ئەدەبیاتا کورد یا ئەرمەنستانا سۆڤیێتێ، ١٩٧٠ (ب زمانی ئەرمەنی).

٣- تۆماس بۆیس، ١٩٥٥

4- Ferhad Pirbal,kurdish literature in the former Soviet Union Republik of Armenia,2008.

٥- فەرهاد شاکەلی، گوتاری لە سەرەوە بەبیر هێنایەوە.

٦- زۆرابێ بوودی، The kurds and the Caucasus.2005
٧- خ. چاتۆیڤ، ١٩٦٥، ١١٦.
٨- هەمان ژێدەر، ١١٧
٩- هەمان ژێدەر، ١٢٣
(*) بەلاڤۆکەکا سالانەیە کو پێزانینێن وەکو پێشبینیا سەقا و وەرزێن چاندنێ و پێزانینێن گەردوونناسی و ڕۆژمێر ڤە دگرە.
١٠- خ. چەتۆیڤ، ١٩٦٥، ١٣٩
11- The Encyclopedia of Islam, 1986, c. v,483.
12- Folklora kurmanca, 1936.
13- Thomas Bois, The Kurds, 1966, 133.
14- Thomas Bois, Coup d_oeil sur la literature kurd" 1955. 201-39.
١٥- هەمان ژێدەر.
16- Thomas Bois, The Kurds,1966, 134.
17- N. Rzaev, 2006.
18- Arîstova, T. F., 1966, 194.
19- Ferhad Pirbal, 2008.
20- Ker û Kulikê Silêmanî Silîvî 1941, _axên êposa _Koroxlî_ yên kurd. 1953
٢١- وەزیرێ ئەشۆ، ١٩٩٩
٢٢- تۆسنێ رەشید، ١٩٩٦
٢٣- میکائێلێ رەشید د هێتیمخانەیا ئەرمەنیياندا مەزن بویە و لەوێرێ زمانی کوردی ژ بیر کربوو، یەکەمین پەرتووکا خۆ ب هەردوو زمانێن ئەرمەنی و رووسی چاپ کرینە.
٢٤- گەلەک پەیڤێن عەرەبی تاکو نوکە د ئەدەبیاتا کوردێن یەکەتیا سۆڤیێتیدا هەنە. پرسیار ژی دوێ چەندێ دایە، وەکو ئەو پەیڤ د زمانێ گەلیدا و د فۆلکلۆری کوردیدا هەبوون و بۆ کەسێن عەرەب نەزانیبوون وەکی پەیڤێن کوردی دەهاتنە دیتن. نڤیسەرێن کورد بەرێ هەمی تشتەکی خۆ ژ پەیڤێن رووسی و ئەرمەنی دور دئێخست.
٢٥- ئیسماعیلێ دووکۆ، ١٩٦٦ عەسکەرێ بۆییک ١٩٧٨، عەسکەرێ بۆییک ١٩٩٠ تۆسنێ رەشید، ١٩٨٨
٢٦- هەجیێ جندی، ١٩٥٤، ١٩٧٠.
27- Thomas Bois, The Kurds, 1966, 136.
28- Martin van Bruinessen, 2000. http://www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/person/publications/transnationalKurdish.htm#ftn20#ftn20.
٢٩- دیسان ل ور.

* ئەڤ بابەتە هەروەک چاوا د. تۆسنێ رەشید نڤیسییە وەک خۆ مایە و نەهاتییە دەستکاریکرن بتنێ ژ پیتێن لاتینی هاتییە ڤەگوهاستن بۆ پیتێن عەرەبی.

دەستپێکەک بۆ ناسینا
عەلی حەریری

بەدران ئەحمەد حەبیب

ئێک ژ ئاریشەیێن نڤیسەرێن مێژوویا ئەدەبێ کوردی، ئاریشەیا کێمی یان نەبوونا پێزانینێن راست و گرۆڤەدارە، ئەگەر کەسەکی بڤێت لدور هۆزانڤان یان رووناکبیرەکی بۆ نموونە یێ چەرخێ نۆزدێ بنڤیسیت، کو چەرخەکێ نێزیکە ژ مە، کێمترین پێزانین لدور ژیان و ژینگەها ئەوی هۆزانڤان یان رووناکبیری بدەست ناکەڤیت[١]، ئەوێ چەندێژی گەلەک سەدەم هەنە، ژ واناژی: پرانییا دەستنڤیسێن کوردی پشتی دەمەکی ژ مرنا دانەرێن وان ب ئەگەری نەخوێندەواری و پاشکەفتنا جڤاکی گرنگی پێ نەهاتییە دان و ژناڤچوونە، سەرباری کێمییا بنگەهێن پێزانینان ل کوردستانێ ژ لایەکیڤە، بەردەوامییا نەجێگیربوونا رەوشا سیاسی ژ لایەکێ دیڤە، ئەگەرێن دن بوونە کو پرانییا گرۆڤە و دەستنڤیسێن کوری ژناڤ بچن، یان بەربەلاڤ ببن و جارەکا دی نەکەڤنە سەر ئێکڤە.

ژبلی وان، هەتا نوکە ژلایێ ڤەکۆلەرێن خۆمالیڤە جارۆباران نەبیت، نەبوویە تشتەکێ جهێ پێویتەدانێ کو خواندنێن هویرینی و ڤەکولینێن زانستیانە بۆ دەقان بهێتە کرن بۆ ناسینا ئەو چەرخێ نڤیسەرەک یان ئەدیبەک تێدا ژیایە، بۆ نموونە هەتا ڤان سالێن دوماهیێ وەسا یا بەرچاڤ بوو کو بابایەکێ وەکی نالی کو ل سالا ١٨٥٦ێ دا وەغەرا دوماهیێ کرییە مێژوویا ژ دایکبوونا ویژی ب ١٨٠٠ هاتبوو دەستنیشان کرن، ئەگەر وەسا بیت ئەڤە رامانا وێ چەندێ یە ئەو زەلام بتنێ ٥٦ سالان ژیایە، د دەمەکیدا چەندین هۆزان د دیوانا ویدا هەنە ئاماژە ب ژییەکێ درێژتر ژ حەفتێ سالیێ بۆ دکەن، حەتا خوشبەختانە لڤێ دوماهیێ، لگوری پەرتوکەکا چاپکری یا سەردەمێ عوسمانییان دەرکەفت کو نالی حەتا سالا ١٨٧٣یێ د ژیانێدا مابوو[٢].

باشەر ئەگەر حالێ نالی و حاجی یێ وەسا بیت، کو هەردوو لسەردەمێ نۆزدێ ژیانە، پا دێ

حالێ رووناکبیرێن دی یێن چەرخێن بەرێ بۆ نموونە عەلی حەریری چاوا بیت، کو چەندین چەرخان بەری وان ژیایە؟! ئاها ئەڤەیە ئێک دبێژیت عەلی حەریری ل چەرخێ یازدێ ژیایە ئێکێ دی دبێژیت نەخێر، ل چەرخێ پازدێ ژیایە، یێ سیێ دبێژیت نەخیر، ل چەرخێ شازدێ بوو حەریری تێدا ژیایی، ئێک دبێژیت خەلکێ هەکارییە، یێ دووێ دبێژیت نەخێر خەلکێ حەریرێیە! ئێک دبێژیت گۆڕێ وی ل باژێرکێ حەریرێیە ل باکورێ رۆهەلاتا هەولێرێ، یێ دووێ دبێژیت نەخێر دبیت ل شامێ مر بیت! یێ وەساژی هەبوویە گوتییە عەلی حەریری هەر نەبوویە.

هەڵبەت ئەز بسپۆر و ڤەکولەرێ ئەدەبا کوردی نینم حەتا لافا شارەزاییێ لێ بدەم، لێ وەک خوینەرەکێ ئەدەبا کەڤن و ئارەزوومەندەکێ نیاسینا د یرووکا مللەتێ خۆ، وەک گەلەک کەسێن دی بەردەوام بەرئەنجام و گەنگەشە ژلایێ منڤە دروست دبیت و من نەنڤیسینە، لێ ڤێ جارێ من بزاڤ کر بۆچوون و هزرکرنا خۆ لدور عەلی حەریری ب هەدەر نەدەم و پێشکێشی خوینەران بکەم، دبیت مفا هەبیت، وەهاژی دبینم کو ئەوی هۆزانڤانی پتر ژ هەمی هۆزانڤانێن دی یێن کەڤنێن کوردی پێدڤی ب ڤەکولینێن هویر و بندرێژ هەیە.

براستی، ئاریشەیا عەلی حەریری ئاریشەیەکا مەزنە، سەرباری کێمییا پێزانینان لدور ژیانا وی، هەتا نوکە هژمارەکا کێم یا بەرهەمێن وی گەهشتینە دەستێ مە و تێرا ڤەکۆلینێن تێروتەژی ناکەن، دڤێت ب ڤێ هەلکەفتێ دەستخۆشی ل بەرێزان عەبدوڕقیب یوسف و محەمەد عەلی قەرەداغی بهێتە کرن، کو هەر ئێک ژ وان چەند هۆزانێن ڤی زەلامی ڤەدیتینە، ب وێ چەندێژی سەرەداڤەک دایە دەستێ ڤەکولەران بۆ گەهشتنێ ب هندەک راستییان لدور هزر و ژیان و سەردەمێ ژیانا حەریری.

لدور کێمییا بەرهەمێن عەلی حەریری، زێهنا مرۆڤێ ئاسایی بۆ ئەگەرەکێ بتنێ دچیت ئەوژی دوورییا وی سەردەمییە کو تێدا ژیایە، چەرخێ پازدێ و شازدی، یان هندەک کەس دبێژن وێڤەترژی واتە چەرخێ یازدێ بوویە، راستە چەند دویرتر بەرەڤ پاشڤە ڤەگەرین گرۆڤە و شینوار و دەستنڤیس کێمتر دبن، دیروک تاریک و پڕمژ خوە نیشان ددەت و رێ زیدەتر وندا دبن، لێ ئەگەرەکێ دی ژی د هزار مندایە، کو هەڤکار بوو بۆ زوی ژناڤچوونا هۆزانێن عەلی حەریری، ئەوژی ئەوە وی زەلامی ل دەڤەرەکێدا هۆزان ب کرمانجییا ژووری نڤیسییە، کو پرانیا خەلکێ وێ ب کرمانجییا ژێری /سۆرانی/ د ئاخڤتن، ئەوێ چەندێژی دەرفەتا نڤیسین و پاراستنا بەرهەمێن ئەوی ژلایێ خواندەڤانێن سەردەمێ ویدا ، هەروەها پشتی وی سەردەمی کێمتر کرییە.

بەرهەمەک، کو پرانییا خەلکی بباشی لێ تێنەگەهن و چێژێ ژێ نەبینن، نانڤیسنەڤە، ئەڤە بۆ پرانییێ بوو، هەڵبەت کەتومەتێن لدەرڤەی ڤێ بریارێژی هەبوون، کو د شارەزابوون د دیالیکتێن جودا یێن کوردیدا و چێژ ژ هەموو ئەدەبیاتا کوردی وەرگرتییە، نوکە و لسەردەمێ خورتبوونا تێکەلیداژی ئەو راستی هەر وەکی خۆ یا بەردەوامە، ب پۆختی، هەلکەفتا باژێرکێ حەریرێ لسەر

سنووری ژێک جوداکرنا هەردوو دیالەکتێن کرماجییا ژووری و خوارێ، عەلی حەریری کرییە عەلی قوربانی.

سەربارى وێ چەندێ هەتا نوکە دەقێن شێعرێن حەریری ب شێوەیەکێ راست و دروستێ خۆ بدەست مە نەکەفتینە، ئەگەر مرۆڤ ژ وان چەند دەقێن کێم یێن لبەردەست هویربیتەڤە دێ خویا بیت، د پرانییا نڤیسینێن دەقاندا هەبوونا زاراڤێ کرمانجییا خوارێ /سۆرانی/ بسەرڤە یا دیارە و هەر ئەو چەند بویە ئەگەر کو هندەک کەس وەها باوەر بکەن عەلی حەریری د بنەرەتدا شینوارێ دیالەکتا کرمانییا خوارێ بسەر زمانێ شێعرێن وی دا هەبوو، لێ بەروڤاژی وێ رەوشێ ژی هەیە، دەقێن وەها بەلاڤ دکرن کو شینوارێن بادینان بسەرڤە دهێتە دیتن، وەک من گوتی ئەڤەژی هەر کارێ نڤیسەرییە، کو بڕبڕا پشتا کرمانجییا ژووریی و د شێعرێن وی دا ئەو چەند ب روونی بەرچاڤ بوویە، هەروەها هنەک شینوارێن ئاخفتنا کرمانجییا خوارێژی بسەر شێعرێن ویڤە دیارە، کو د وێ باوەرێدامە ئەو بنەرەتدا هەبوونە رەنگە ژ دەستکارییا شاعیری بخۆ بن، پشترا دێ گرۆڤێ وێ چەندێ بەرچاڤ کەین.

رەوشەکا دی هەبوو کو ویژی رۆڵ د نەپاراستنا بەرهەمێ عەلی حەریریدا هەبوو، ئەوژی ئەوە هەتا نوکە هیچ بەرهەمەکێ وی کەسی ب رێیا کوردستانا باکورڤە ب مە نەگەهشتییە، هەتا ئەو رۆهەلاتناسێن بەرهەمێ مەلایێ جزیری و فەقیێ تەیران و ئەحمەدی خانی د ناڤا کوردستاندا بەرهەڤ کرین، هیچ تشتەکێ راستەقینە لدور بەرهەمێن حەیری بدەست نەکەفتینە، ئەگەر ب خەلەتیڤە هنەک شێعر دانە پاڵ، یان هندەک پێزانینێن خەلەت لدور شێوازێ ژیانا وی هاتبنە تومار کرن، ئەو حالەت بویە ئەگەرێ وێ چەندێ هنەک کەس بگەهنە ئەوی بەرئەنجامی کو وەها دبیت عەلی حەریری ل دەڤەرا کوردستانا باکوردا کێم هاتبیتە نیاسین، ژبەر وێ چەندێ د ئەنجامدا دەرفەتا وێ چەندێ بۆ شێعرێن وی نەبوو دناڤا خواندەڤانێن باکوری دا بهێنە رادەست کرن بهێنە هەڵگرتن، لگوری وێ باوەریێ، ئەو کویراتییا جوگرافی یا سەردەمێن بەرێ دا یا پێدڤی بوو بۆ جەماوەرییەتییا عەلی حەریری و پاراستنا بەرهەمێن وی.

لێ بەرۆڤاژی وێ بوچوونێژی، ئەحمەدێ خانی ل چەرخێ هەڤدێ (١٦٥٠-١٧٠٦) و ل باژێرێ بایەزید یا دەڤەرا هەکاری، عەلی حەریری ب کەلەشاعێرێ بەری خۆ ناساندییە و دناڤبەرا مەلایێ جزیری و فەقیێ تەیراندا رێز کرییە:

بیناڤە رحا مەلێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفەک وە بدا فەقیهێ تەیران
حەتا بئەبەد بمایە حەیران

هەر كيشك يا راست بيت، چ عەلى حەريرى دناڤا كوردێن باكوردا يێ بناڤودەنگ بيت يان نە، دەربازبوونا سەردەمێن درێژ و نەجێگير يێن جڤاكى ل كوردستانێ، رۆلەكێ مەزن د بەرزەبوونا شينوار و نەمانا پێزانينێن بەرهەم و ژين و ژينگەها ئەوى شاعيرى هاتييە گێڕان. هەياكو ئەحمەدێ خانى ب خۆژى، مەم و زين و نووبارا وى ژێ دەربێخى، هژمارەكا كێم يا شێعرێن وى گەهشتينە ڤى سەردەمێ ئەڤرۆ، ب ڤێ چەندێ حالێ خانى گەلەك ژ حالێ حەريرى خۆشتر نينە، ب گشتى دشێين بێژين پارێزەرێن ئەدەبياتا كەڤنا كوردى پشكەكا زۆر ژى بۆ رێككەفت و دەليڤێن كێم، نە لێهاتييا كۆمەلا كوردەوارى ڤەدگەريت.

دناڤا كورداندا، حاجى قادرى كۆيى و كەسێ دووێ يە پشتى ئەحمەدێ خانى، ناڤێ عەلى حەريرى ئينابيت، حاجى ب كورتى و پۆختى گوتييە كو عەلى حەريرى خەلكێ كيڤەيە! پێدڤى بوو ئەو گرۆڤەژى بەس بيت بۆ وێ چەندێ هەر ژ مێژە جهێ ئاكنجيبوون و زێدێ عەلى حەيرى پێ بهێتە ئێكلايى كرن.

دوو عەلين شاعيرن وەكو حەسان

بەردەشان و حەريرە مەسكەنيان

ئەو بۆچوونا لدويف جهەكى دى بناڤێ حەرير ل باكورێ كوردستانێ دگەريت و ناڤەبينيت ژ وێ چەندێ هاتييە كو شێعرێن عەلى حەريرى ب زاراڤەكى هاتينە نڤيسين، گەلەك دويرن ژ زمانێ ئاخفتنێ يێ نوكە ل حەريرێ، ژ خواندنا وان چەند دەڤێن مە هەى، وەك مە گوتى گەلەك ب ئاشكرايى خويايە كو عەلى حەريرى ب زاراڤێ كرمانجييا ژوورى يا دەڤەرێن باكورى شێعر نڤيسينە نەكو ب شێوەيێ ئاخفتنا دەڤەرا بەهدينێن كوردستانا باشوور، ئەوێ راستييێژى پرسيارەك لايێ گەلەك كەسانڤە دروست كرييە كو دبێژن: ئەرێ عەلى حەريرى بخۆ و بنەمالا خۆ د بنياتدا خەلكێ ژوورى بوونە و مشەخت بوينە بۆ ئەڤى جهێ سەر ب زاراڤێ كرمانجيا خوارێ (سۆرانى)، ل وى دەمى زمانێ ئەدەبێ يێ زاراڤێ كرمانجييا ژوورى شێوەيێ بۆتانى بوو و عەلى بخۆژى ب وى شێوەزارى نڤيسييە، بۆ وێ چەندێژى مەولەوى تاوەگۆزى ب بەلگەڤە دئينيت، كو دەڤەرا وى ب ئاخفتن سەر ب كرمانجييا خوارێ بۆ لێ وى شێعر ب زاراڤێ گۆران نڤيسييە، چونكى لسەردەمێ مەولەويدا زمانێ ئەدەبى زمانێ زاراڤێ گۆران بوو، هندەك كەس وەها دبينن ئەرێ چێدبيت خەلكێ حەريرێ ل وى سەردەمى ب زاراڤى كرمانجييا ژوورى نە ئاخفتبن! ئەگەر هەميژى نەبن هندەك ژوان! رێ دچيتە ڤان هەمى بوچوونان ژ هەژينە مروڤ لسەر راوەستيت لێ كيشك ژ وان ژ راستيێ نێزيكە! دێ پاشى هێنە سەر وێ چەندێ.

دا ڤەگەرينە لايێ حاجى قادر، هەر د وێ قەسيدەيێدا كو ب (شاسوارى بەلاغەتى كوردان) دەست پێ دكەت، بەرى بەگەهيتە بەحسێ عەلى حەريرى و بەردەشانى، ل جهەكێ دنژيدا سفكە

ئاماژەیەکێ ب عەلی حەریری دکەت، ئەوژی د بوارێ ناڤئینانا مەلایێ جزیریدا:

له جزیره یەکێکه شێخ ئەحمەد
ساحێبی ناو و مورشیدی ئەرشەد
ئەوی جامی گوتوویەتی ئەمەیە
"پیر مردی بدیده ام ز جزیر
نیک مردی بیده ام ز حریر"د

رامانا بەیتا فارسی ئەڤەیە: من پیرەمێرەک دیت ل جزیرێ، زەلامباشەک ژی من دیت ل حەریرێ، هەڵبەت حاجی قادر د ڤێ شێعرێدا بۆ ناساندانا مەزنییا شێخ ئەحمەدێ جزیری، کو یێ بەرنیاسە ب مەلایێ جزیری، ئاماژە ب بەیتا شێعری یا جامی دکەت، نوورەدەین عەبدورەحمان جامی کو ئێکە ژ شاعیر و رەوشەنبیرێن مەزنێ فارسی ل چەرخێ پازدێ (١٤١٣-١٤٩٢)، هاتییە زانین کو جامی بۆ سەفەرا حەجێ چوویە، گەشتا خوە ل خۆراسان دەست پێ کرییە، ب رێیا هەمەدان و کوردستانێ را چوویە بەغدا و کەربەلا و نەجەف و ل وێرێژی گەهشتییە وڵاتێ حیجازێ، ژ وی لایڤە و لدەمێ ڤەگەریانێ ب دیمەشق و حەلەبێدا هاتیەڤە د رێیا کوردستانێرا چوویە تەورێزێ، وەک دبێژن جامی دەمێ ٤٥ رۆژا ل دیمەشقێ مابوو، ل جهێن وەک بەغدا و حەلەبێژیدا مایە، زانا و روشەنبیران سەرەدانا وی کرییە و کۆڕ و رونشتن دگەلدا کرینە دیاری بۆ برینە، مەزنە کەسایەتیێن دەسەلاتێ ل هەموو جهەکی رێز لێ گرتییە و مێڤانداری کرییە، د وێ گەشتێدا ٣٠٠ سیار دگەل جامی بوون بۆ زێرەڤانی و خزمەتێ.

لگوری بۆچوونا حاجی قادر ئەو کەسێ ل جزیرێ دیتی مەلایێ جزیری یێ بەری مە بوو، جزیرە و حەلەب ژهەڤدوو نێزیکن و هیچ دوور نیە مەلا ئێک بیت ژ وان زانا و رەوشەنبیرێن سەردانا جامی کرین ل حەلەبێ، یان جامی بخۆ د وێ گەشتێدا ب جزیرێدا دەرباز ببت.

بوچوونا عەلائەدین سەجادی د مێژوویا ئەدەبا کوردیدا، زێدەتر ب لایێ وێ چەندێ دایە جامی چووبیتە جزیرێ، هەر لگوری بۆچوونا سەجادی، ئەو زەلام ل حەریرێ هاتییە دیتن کو دبیت عەلی حەریری بیت، ئەو بۆچوون ژلایێ منڤە ب تەمامی یا پەسندە و جهێ سەرنجێیە، رەنگە حاجی بۆ رون نەکربیت کو ئەو مێرخاسێ حەریرێ کییە، چونکی هەر بخۆ پشتی چەند بابەتان دئێتە سەر باسێ عەلی حەریری و ئەو پرس بۆ تێگەهشتن و لێکدانا خوینەری هێلایە، لگوری ئاخفتنا ماموستا سەجادی، جامی ب هەولێرێدا دەرباز بوویە، دیارە حەریرژی ناڤەندەکا دەسهەلاتێ یا وی سەردەمی بوو و میرێن سۆران فەرمان تێدا گێرایە، دویر نینە جامی لادابیتە حەریرێ و میرێن سۆران رێز لێ گرتیبیت، کو ل وی سەردەمی شا عەلی بەگ میرێ حەریرێ بوو، ئەو شا عەلی بەگە دبیتە بابێ میرێ بناڤودەنگ میر سەید، کو پاشێ دێ لسەر ئاخڤین.

حاجی کەسەک نەبوو لدەف خۆ و بێ بەڵگە باخڤیت، دڤێت ئەو تێگەهشتن ژ شێعرا جامی دەڤ هەبوو دەمی هاتبیت و حاجی ژ خەلکێ دی گوهلێ ببیت، یا ئاشکرایە حاجی قادر ل باژێرێ خۆ (کۆیە) و ل دەڤەرا بالەکایەتی یان موکریاناندا، کو دەرس تێدا خواندییە ب سالان تێدا مایە، هەڤدەمێ زانا و رەوشەنبیرێن سەردەمێ خۆ بوو، پاشی ل ئەستەنبۆڵێ کو ئەڤ شێعرە تێدا نڤیسییە (واتە: شاسواری بەلاغەتی کوردان) دگەل روشەنبیرێن هەموو دەڤەرەکا کوردستانێ پێوەندی هەبوویە و پێزانین ڤەگوهارتینە، ژبەر وێ چەندێ نابیت ئەو گوتنا حاجی ب گوتنەکا بێ ژێدەر و بێ گرۆڤە بێتە دانان و پشت پێ نەهێتە گرێ دان.

ل وی دەمێ جامی ئەو ئاخفتن گوتی ژیێ وی نێزیکی شێست سالی بوویە، لگوری وێ چەندێژی ژیێ مەلایێ جزیرێ (کو پیرەمێرەک بوو) دبیت ل دەوروبەرێن حەفتێ سالیێ دا بیت یان زێدەتر، ئەو زەلامێ ساخێ حەریرێژی دبیت لدەوروبەرێن ٣٠ساڵیێدا بیت و گەهشتبیتە وی رادەی ژ تێگەهشتنێ کو فامێ وی چووبیتە سەری هەتا شاعێرەکێ وەکی جامی پێ حێبەتی ببیت و ل دوماهیێ د شێعرا خودا ئاماژە پێ بکەت، گومان د وێ چەندێدا نینە کو مەلایێ جزیری عارف و متەسەوف و شاعێرەکێ بالاّ دەست یێ سەردەمێ خۆ بوو، د هەمان دەمدا ئەو چەند بەرهەمێن کێمێن عەلی حەریری کو گەهشتینە دەستێ مە بەسن بۆ شاهدییا لێهاتییە حەریری د شێعر و هزرێدا.

لگوری وان هەمبەرکرن و بەرئەنجامان، دبیت عەلی حەریری ل دەوروبەرێن ١٤٤٠ بەری یان پشتی چەند سالان ژ دایک ببیت و هەڤچەرخێ دەستهەلاتا شا عەلی بەگ و کورێن وی بیت، کو سەردەمێ گەشێ ئێکەمجارێ میرایەتییا سۆران ل وێرێ دەست پێ دکەت، لگوری مێژوویا میرێن سۆران حوسێن حوزنی موکریانی، شا عەلی بەگ د ژیانا خۆدا برێڤەبرنا میرگەها خۆ بسەر هەرسێ کورێن خودا دابەش کرییە، میر سەید عەلی وەک دناڤ خەلکیدا یێ بەرنیاس میر سەید، سێیەم و دوماهی برا بوو دەسەهەلاتا سۆران برێڤە بری. ئەڤ میر سەیدە ب مێرخواس و دەست ڤەکری یێ بەرنیاس بوو و د ناڤ خەلکیدا یێ خوشتڤی بوو، جهێ باوەرییا خەلکی بوو، ئێک ژ مێرخواسیێن وی ئەو بوو لدەمێ میر عیسایێ برایێ وی بدەستێ میر بۆداقێ بابانڤە هاتییە کوشتن، گەلەک بزاڤ کرن تولاّ خوینا برایێ خۆ ڤەکەت، لێ خوە لهەمبەری هێرشا میر بۆداق نەگرت و رەڤی و پشترا دەسهەلات ژ دەستدا و بەرەف چیایان تەقی، لێ سەید ب بەردەوامی د هزرا هندێ دا بوو میر بۆداق بکوژیت و ڤەگەریتە سەر جهێ خۆ، هەتا رۆژەکێ میر بۆداقێ ژ خوەرازی دچیتە دەرڤە ب مەرەما راڤ و نێچیرێ، ئێدی بێی کو ئاگەهـ ژ خۆ هەبیت کو کەفتییە بۆسەیا میر سەیددا، میر بۆداق و تەڤایا زێرەڤان و نوکەرێن وی هاتنە کوشتن و میر سەید هاتەڤە سەر دەسهەلاتێ، ئەوێ مێرخواسیێ باوەرییا خەلکی ب میر سەید زێدەتر لێ کر، ژبلی وێ بویەرێ، لسەر دەمێ میر سەید دا دەڤەرا سۆران ئارامیی و پێشکەفتن بخۆڤە دیتبوو و ژیان ژ

هەموو رویەکیڤە هاتبوو ڤەژاندن، ئەوی میری گرنگی ب خوێندەواری و بنگەهێن ئاینی دایە و زانا و رەوشەنبیر لخۆ کوم کربوون.

دەستهەلاتا میر سەید درێژی هەبوو هەتا دەمێ شەرێ چالدێران و پشتی هنگی ژی ئەو بۆ د وی شەریدا ل سالا ١٥١٤ عوسمانی بسەرکەفتن و سەفەوی شکەستن، ئەوژی بۆ دەلیڤەک بۆ دەڤەرێن کوردی هەیا کو ژ ڤی سەری هەتا وی سەری لدژی سەفەوییان سەرهەڵدانێ بکەن و ل ولاتی دەربێخن، میرێن کوردان هەر ئێکی لدەڤەرا خۆ هێرش کرە سەر بنگەهێن دەسهەلاتا سەفەوی و ئالایێ عوسمانییا بلند کر، میری سەیدێ مە ژی، هەولێر و کەرکووک و مووسلێ دگریت، کو ئەو هەمی دەڤەرێن ژێر دەسهەلاتا سەفەوییان بوون، ئاشکرایە کوردان ب ئەگەرێ جوداهییا مەزەبی کەیف ب دەسهەلاتا سەفەوییان نەدهات، سەرباری وێ زۆلم و زوریا قزلباشان دکر، کو د مێژوویێدا گەلەک هاتییە باس کرن.

دهێتە گوتن لدەمێ میر سەید هەولێر دورپێچ کری، میرێن قزلباشان /کلاڤسوور/ نەڤیایە کەلهێ بدەستڤە بەردەن، ب دژواری بەرەڤانی لسەر کرییە، میر سەید بۆ دەمێ شەش هەیڤا کەلها هەولێرێ دورپێچ کربوو ل وی دەمی مزگەفتەک ل بن کەلهێ دانا و عەشیرەتێن وی دەڤەری پاڵدان بۆ وێ چەندێ ل دەوروبەرێن کەلهێ خانییان دروست بکەن و ئاکنجی ببن، هەروەها کەرکووک و مووسلژی گرت و سەرەدەریا وی دگەل خەلکیدا یا باش بوو، ئەو چەندژی ببوو ئەگەری رێزگرتنا وی ژلایێ خەلکی ڤە، میر سەید ل سالا ١٥١٦ سەربخۆیا خۆ راگەهاند و دەولەتا سەفەویشی دان پێ دانا ب مەرجەکی لدژی ئەوان هەڤپەیمانیێ دگەل کەسێ گرێ نەدەت و هاریکارییا نەحەزان نەکەت، ئەوی میری حەتا سالا ١٥٢٥ دەسهەلات گێرایە و د وێ مێژوویێدا مرییە.

پشتی شەرێ چالدێران، میرێن کوردانێ ل ناڤەراست و باشووری ب ئازادی و سەربخۆیی ژیانە، میرگەهێن کوردی هەر ب شێوەیەکێ روتینی سەر ب دەولەتا عوسمانی بوون ئەگەر نە ب سەرفەرازییا خۆ سەرەدەری کرییە و پێوەندی گرێ دانە، پشتی کو سوڵتان سلێمانێ قانوونی ل سالا ١٥٣٤ بەغدا گرتی، ب هەولێرێدا ڤەگەریا ئەستەنبوولێ و لسەر رێیا خۆ دەڤەرا سۆرانژی گرت، ل هەولێرێ میر عزەدین شێرێ میرێ سۆران کوشتییە کو کورێ میر سەیدی بوو، ئەوژی ب هێجەتا وێ چەندێ کو وی میری پێوەندی دگەل سەفەویاندا هەبوویە و نامە ژ شا تاهماسێ سەفەویڤە بۆ هاتییە، سولتان سلێمان بتنێ ب وێ چەندێ نە راوەستا کو میرێ سۆران کوشت، لێ فەرمانداریا هەولێرێژی ژ وێ بنەماڵێ وەرگرت دا حوسێن بەگێ ئێزدی و حەریرێژی ئێخستە سەر هەولێرێ، واتە ئێخستە ژێر دەستێ میرێ ئێزدیان، بسەدەما وێ چەندێ کو بەری وی دەمی سەفەوییا ئێزدی کوشتبوون، سولتانێ عوسمانییا یێ پشتراست بوو کو ئێزیدی هەڤپەیمانیێ دگەل شاهێ ئیرانێ دا گرێ نادەن.

ئەو گوتن گەلەک یا دجهێ خۆدایە کو دبێژیت میرێن کوردان دناڤا دەستهەلاتا ئیرانێ و

عوسمانییاندا بشێوەیەکێ دەلیڤەپەرستی ژیانە، هەڵبەت ئەوژی بۆ هندێ بوو کو د وێ ناڤەندێدا ئازادیێ بۆ خۆ بدەستڤە بینن، د راستییێدا ئەگەر تەماشەی مێژوویا سەردەمێن پشتی شەرێ چالدێران بکەی دێ بینی، جێگیربوونا دەسهەلاتا عوسمانییا ل وان دەڤەرێن نوی ژ دەستێ سەفەوییان رزگار بوین، میرگەهێن کوردان بتنێ ب رەنگ و زارەکی لپال داگیرکەری نوی یێ عوسمانی بوون، ئەگەر نە هەر ب کەیف خۆ کاروبارێن خۆ برێڤە دبرن فەرمان ژ کەسێ وەرنەدگرت، بتایبەت میرێن سۆران گوهێ خو نەدایە کەسێ ئەڤجا سەفەوی بن یان عوسمانی، ئەڤەژی ئەو دەمە کو حاجی قادرێ کوی باسێ وێ دکەت و دبێژیت: کوا ئەو سەردەمێ کورد د ئازاد و سەربخۆ بوون!

وەک مە گوتی عەلی حەریری لسەردەمێ گەش یێ ئێکێ یێ میرێن سۆراندا، واتە لسەردەمێ شا عەلی بەگ و کورێن وی ژیایە، دبیت دگەل وێ گەشبوونا سیاسی دا، شێعر و ئەدەب و ئاڤەدانیژی گەش ببیت و پێشڤە چوبیت و خەلکی ل تەڤ لایانڤە بەرێ خوە دابیتە وی جهێ ئاڤەدانی، وەها دیارە شێخ عەلیێ مە ژی ب جامێری و ناندەری و ئاینپەروەرەییا میر سەیدی یێ حێبەتی و خوشحال بوو و شێعر بو گوتییە و پەسنا وی کرییە:

دلێ مەحزوون کیفارەت بیت
کە ئیمشەب تازە میهمان تێت
بمزگینی بشارەت بیت
کە میهمان جانێ جانان تێت

کە میهمان جانێ جانانە
لسەر چەشمێ مە میهمانە
بمالا جوملەیێ خانە
کە شاهێ جوملەیێ خان تێت

وەرە ئەی شاهیدێ شیرین
ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
بجان مەنزلگەهێ میرین
تەڵەبکارن کە سوڵتان تێت

هەتا دگەهیتە وێ چەندێ و دبێژیت:

بفریاد و بهاوارە
ژ دەست ئاهان من ئەو کارە

مـــــــــه لازم بـەنـدەیـێ ژارە
ژ ســـەیدیێ چ فـــەرمـــان تێت

ســـەیدی حـــەق نـەزەر ڤـــێـــڕا
تە ئـیـــقلیـــمـــان عـــەلەم گـــێـــڕا
قـــەتارا گـــەوهـەران ڤـــێـــڕا
ژ نیڤ کـــانا بـەدەخـــشـــان تێت

ناڤـئینانا مـیر سـەید دوو جاران د ڤێ شـێـعرێدا، گـرۆڤـەیە بۆ وێ چەندێ کو عەلی حـەریری هەڤچەرخێ وی بوو، تەڤایا ڤێ شێعری رویێ ئاخفتنێ کرییە وی میری و باس باسێ ژیان و حالێ وی سەردەمییە، وەک لدەستپێکێ من گوتی ئەگەر هویربینی د دەقێن نڤیسین و هـەمبەرکرنا وان دەقان دگەل مێژوویا جڤاکیدا هاتبا کرن ب رێبازێن ڤەکولینێ د مێژوویا ئەدەبێ کوریدا، ژ مێژە بوو ئەو مژا ژیان و ژینگەها عەلی حەریری داپۆشی دا ڤـەڕەڤیت و شـێخ عەلی گرنگی و جـهـێ ژ هـەژی یێ خۆ وەرگرتبوو، بۆ نموونە کو دبێژیت "خەراجا ئیسفەهان دیسا، ژ خواجان خالی مان کیسە" یا ئاشکرایە باسێ زورلم و رویتکرنا خەلکی و کومکرنا خویکا قزلباشان دکەت، کو وەها دیارە گەهشتییە وی رادەی کیسەیێ خواجە یێ عەلیژی خالی کربیت.

پرسەکا دیژی هەیە کو سـەرنجا وان رانەکێشایە یێن لدور عـەلی حەریری ئاخفتین، ئەوژی دێرا شێعریی یا بناڤودەنگا حاجییە کو ناڤێ عەلی حەریری و عەلی بەردەشانی پێکڤە ئینایە و شوبهاندینە ب شاعێرێ چەرخێن جاهلی و دەستپێکا سەرهەلّدانا ئیسلامێ: حەسانی کورێ سابت، هاتییە زانین کو حەسان لسەردەمێ بەری ئیسلامێ ژدایک بوویە و تا سالا ٥٤ێ مشەختی ژیایە، د مێژوویا ئەدەبا عەرەبیدا، ب شاعێرێ شانازیێ و پەسن و پێگوتنێ ب مەزنێن سەردەمێ خۆ یێ بەرنیاس بوو، حەسان ب پاشایێن غەسان و حیرەییدا گوتییە، مێژوونڤیسەکێ ئەدەبێ عەرەبی دبێژیت: لدەمێ مروڤ بخونازینا حەسانی دخوینیت هەست دکەت ئەو بخۆنازینە ژ سینگێ وی دهێتە دەر، شاعێر ب چاڤێ خۆ ب مەزنزانین و سوحبەت پێکرنێ تەماشەی دوژمن و نەحەزێن خۆ کرییە و ب نڕینا دەنگی گوهێن وان هێڕ کربوون:

"لسانی و سیفی صارمان کلاهما ـ ویبلغ ما لایبلغ السیف مژودی"

واتە: زمان و شمشیرێ من هەردووک د تیژن، زمانێ من بۆ بەڕەڤانیکرنێ دگەهیتە وی جهی یێ شمشیرێ من ناگەهیتێ.

حەسانێ کوڕێ سابت لسەردەمێ ئیسلامێدا شاعێرەکێ ڕێ لێ گرتی بوو و بەرەڤانی ژ ئاینێ خۆ کرییە و ل قورەیشییێن نەحەزێن خۆ دایە، هەروەها حەسانی ب خەلیفە و سەحابیێن پێغەمبەرێ ئیسلامێ گوتییە، ب هەمان شێوەیێ گەرموگۆڕژی ب کۆر و جڤاتێن بادە و

مەیفەخوارنێژی گوتییە.

ئەو پێناسەیە ب هەمان شێوە عەلی حەریریێ مە ژی ڤەدگریت، ئەگەر مرۆڤ وان چەند دەقێن کێم یێن حەریری ڤەخوینیت، دێ گەهیتە ئەوی ئەنجامی کو ب جوداهییا حاجی د شوبهاندنا ڤی شاعێریدا ب حەسانێ کورێ سابت تشتەکێ د جهێ خۆدا بوو، لدور عەلی بەردەشانیداژی بهەمان شێوەیە، بەیتا ئاورەحمان پاشایێ بابان گەلەک یا بەرنیاسە، عەلی بەردەشانی بڤێ بەیتێ یێ ناڤدار بۆ پەسنا وێرەکی و لێهاتییا ئاورەحمان پاشا کرییە، یادا خۆ د یادمانا مللەتێ خودا بۆ هەتا هەتایێ نەمر کرییە، پاشی دێ هێنە سەر عەلی بەردەشانی و دێ لسەر وێ بەیتا شێعریژی ئاخڤین، لێ لڤێرە جارەکا دی دێ ڤەگەرینە سەر باس و ڤیانا عەلی حەریری و بەرچاڤکرنا بەرئەنجامێ گەنگەشەیا مە.

وەک مە گوتی، دبیت عەلی حەریری ل دەوروبەرێن ١٤٤٠ هاتبیتە سەر دنیایێ، بڤێ چەندێ بیت، ل سالا ١٤٧٣یێ کو مەولانا جامی ب هەولێر و حەریرێدا دەرباز بوویە، عەلی حەریری خوێندەوار و شارەزا بوو و د جڤاتا وی کەلەرەوشەنبیری، واتە جامی رونشتییە، لسەردەمێ گەش و پێشڤەچوونا میرێن سۆراندا، کەسایەتی و رەوشەنبیر بوو کو حساب بۆ بێتە کرن، د ڕاپەرینا خەلکێ کوردستانێدا لسەروبەندێ شەرێ چالدێران و لژێر سیبەرا میر سەید دا هێشتا د ژیانێدا بوو، کو دبیت ل وی دەمی یێ پێیر بیت و ژیێ وی ژ حەفتێ سالیێ زێدەتر بیت، ئەڤەژی گەلەکا نێزیکە ژ راستیێ، ژبەر وێ چەندێ کو عەلی حەریری د دەفتەر و دەستنڤیسێن خۆدا ب شێخ ناڤێ وی هاتییە و بخۆژی د هندەک شێعراندا هەر ب شێخ عەلی خوە پێشکێش کرییە.

ئەڤێن ل خوارێ چەند دەقێن شێعرێن عەلی حەریری نە:

(٣)دلێ مەحزوون کیفارەت بیت
کە ئیمشەب تازە میهمان تێت
بمزگینی بشارەت بیت
کە میهمان جانێ جانان تێت

کە میهمان جانێ جانانە
لسەر چەشمێ مە میهمانە
بمالا جوملەیی خانە
کە شاهێ جوملەیێ خان تێت

وەرە ئەی شاهیدێ شیرین
ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین

بجان مەنزلگەهێ میرین
تەڵەبکارن کە سوڵتان تێت

تەڵەبکارین دڵئارائیم
مە دێم یاریم بوی شائیم
لبەژنا عەرعەرین دائیم
سیەه مار لێ بجەولان تێت

سیەه ماران کرە سەیران
کو خاس و عام بووبوون حەیران
لجۆتێ شوبهەتێ جەیران
لجەیران عەنبەر ئەفشان تێت

دوو زلفێت عەنبەر ئەفشانن
دوو لەعلێت شەکەرستانن
عەقیق و دورِ و مەرجانن
لحەوزان ئابێ حەیوان تێت

عەجێب برکە مراری تێ
لسەدێ قەوسێ تاری تێ
سیەه پەنجین خوماری تێ
ژ مەخمووران دوو ئەسڵان تێت

ژ مەخمووران تو مەخمۆری
بجێ هشت عەقرەبا ژۆری
تەوافا بەیتێ مەعۆری
لبورجان خوین بسەیران تێت

عەقارب هات و بێحەد هات
لوێ برجێ زەبەرجەد هات
ڤەبالا قەوسێ ئەسوەد هات
لتەلەب ماهێ تابان تێت

لهەیڤا کەوچەرین کامیل
ڤە ئەهلانڕا نەهێشتن دل
وە جوملەدا سەفێن سونبول
لهنداڤێ گولستان تێت

گولستانا خودا ڕستە
لچار ئەتراف دلان خوەستە
بنەفش و نێرگزا مەستە
جنەسرێ لەعل و رەیحان تێت

رەیاحین سەوسەن و وەردن
وەرستێ ئەحمەر و زەردن
لشێخ عەلیێ غەریب فەردن
هەرۆ سەد جار دئەفغان تێت

ژ ئەفغانان نەمایم تێر
ببینە شەڕ دوو ئەسلەح دێر
دوعاگۆیێ تو ئەز بێ ڤێر
حەتتا ڤی قاسدێ جان تێت

ببینە روو شەمالینێ
وەرە هنداڤێ بالینێ
ژ دەست ئاهان و نالینێ
چ ڕەنگ فەریاد ژ عەسمان تێت

بفریاد و بهاوارە
ژ دەست ئاهان من ئەو کارە
مەلازم بەندەیێ ژارە
ژ سەیدیێ چ فەرمان تێت

سەیدی حەق نەزەر ڤێرا
تە ئیقلیمان عەلەم گێڕا

قـــەتارا گـــەوهـەران ڤـــێـــرا
ژ نیڤ كـــانا بـەدەخـــشـــان تێت

بـەدەخـــشـــانان كـــو گـــەوهـەردا
بقـــەنتـــار نـەخـــتـــیـــان زەر دا
دەلالـەت دینـێ ئـەكـــــــبـــــــەردا
ژ ئـیـــقلیـــمێ هـیندســـتـــان تێت

خـــەراج كـــر كـــیـــشـــوەرێ هیندی
لكەشـــمـــیـــر چاڤـــرەشێ جندی
لەحـــبـــووســـا ســـەمـــەرقـــەنـدی
هزار رەنگ توحفەیێ ئیحسان تێت

هـزار رەنگ توحـــــفـــــەیێ نـادر
هـەر ســـــال ژ نـوو بكن حـــــازر
....
ژ تـەبریز و خــــوراســــــان تـێت

خـــەراجـــا ئـیـــســـفـــەهـان دیســـا
ژ خـواجـان خـــالی مـان كـیـســـە
ژ بۆ شـــوخـــاك و بلقـــیـــســـــە
قـــومـــاشێ كـــەز بتـــومـــان تێت

قـــومـــاشێ كـــەز بســـەد زێری
لبـــــەر بـەژنا پـەری چێـــــهـــری
خـــــەبـەر چوو حـــاكـــمێ ژێری
لـرێ و بـار بســـــــــەیـران تـێـت

دووره دێـهـــان حـــەریر قـــەومـــە
ژ زیڤ و زێر كـــــره كـــــۆمـــــە
خـــــەبـەر چوو حـــاكـــمێ رۆمـــە
یەك...ی خـــەرجـــیـــیـــا وان تێت

ئەمـــرێ وی هات ژ خـــوندكـــاری
لرۆمی حـــوكـــمێ كـــر جـــاری
خـــودا جـــازەنگیـــیـــان باری
لێـــریـێـــد مـــتـــاوان تێت

لحـــەلەب شـــووشـــەیێ دەند تێت
تگەل ئابا فـــەرەحـــمـــەند تێت
....
لبـــۆ شـــاهـی دشـــاهـان تێت

حـــەریری گـــەر چە حـــەیرانە
لمەدحێ تـە شـــەش ئەزمـــانە
دوعـــاگـــۆ و ســـەناخـــوانە
حـــەتتـا ڤی قـاسـدێ جـان تێت

تو شـــاهـی جـــوملەیێ شـــاهـی
بحـــەقێ ئیـــســـمێ ئەڵڵاهـی
نەكی مـــەنعـــەم لدەرگـــاهـی
كـــو ئەو مـــەجنوونێ ئاســـان تێت

***

هـەچی شـێخ و مـریدان گـۆ[٤]
دبێـــــژم قـــەت وەنـاكم ئـەز
ئەگـــەر روحم[٥] دكن غـــارەت
ژ بـــادێ تـــۆبـــە نـــاكـــم ئـــەز

بـلا ســـــاقی مـــــەیێ بینی
بـــنـــۆشـــم ئـــەز وەیـــارانـــرا
دكـــەربێ جـــوملێ ســـالۆســـان
دەرێ كـــــوویـان رەوان كـم ئـەز

هـەچی شـەملەك لســـەر پێـچـا
لاچـــك و لـــفـــكـــە لـــێ بـــەردا

ئەگـــەر سنگێ دخـــۆ راكـــە
دبێ ســاحــیب ســیــواكم ئەز

مـــەكن باوەڕ بســـەر كـــەسكان
ئەگـــەر شــــاشی لنوورێ بی
دگـــەل كـــزبێ دبت كـــافـــر
دبێـــــژی ئەســـــڵێ پاكم ئەز

بســـەر كـــەسكان مـــەكن باوەڕ
د جـــەهلێــــدا دبن كـــافـــر
دبێ ئەز شـــێـــخێ ســـەنعـــانم
بجــــارەک قـــــوتبێ چاكم ئەز

هـەچی ســـەر كـــەسكێ دبێن
هـوون بســـوادی ســـەرێ ژاكـــە
ئـەگـــــەر وارس دكـن دەعــــوا
جـــــــەوابــێ دێ ئـەدا كـم ئـەز

ئـەوێ شـــیـــرێ ســـەقـــا كـــردی
لـدەسـت دگـــــــرم لـەیدانــێ
بســـەر كـــەسكان دجـــەرِبینم
عـــەلی ژێک دی غـــەزاكـــەم ئەز

***

(٦) دیسـان ژ نـوو عـیـشـقـا بەرێ
پـر ئـەنـدەروونم ئـاتـەشـــــــە
زلفـــا مـــزەیین عـــەنبـــەری
دەعـــوا تگەل خـــالا رەشـــە

خـــــالا لـدێـمـێ دلـرەڤـــــــە
ســـەد روح و جـــانم بن فـــیـــدا
ســـۆتم گـــەلۆ چوم تێ نـەمـــا
تـەركم كـــرن عـــەقل و هـەشـــە

عەقل و هەشم بوون ئەسیر
دنیا کو گەهگەه تێتە بیر
دێم شبهەتێ بەدرا مونیر
زلفا ژ وەردێ بین خوەشە

وەردان ژنیڤ زلفان دەرین
شوعلا بنەفشێ تێ وەرین
بالاّ وو قەددا عەرعەرین
هەژیان لسەر مارێ رەشە

دیسان کو حەی تێت و تچیت
ئەحیایێ ئەمواتان تبیت
وەجهان مودام نوور ژێ تچیت
دێم شبهەتێ شەمعا گەشە

شەمعا شەبستانان ئەوە
وەردا گولستانان ئەوە
سەرتەیێ بستانان ئەوە
شۆخا حەریرێ دلگەشە

عەجێب لەتیف و جندییە
ئەزمان نزان و رۆمییە
ئاگەه ژ عشقبازان نییە
مەست و خومار و سەرخوەشە

سەرخوەشا جامێ شەربەتێ
دێم شبهێ شەمعا زڵمەتێ
حۆرییا تباغێ جەننەتێ
سەردارێ چەندێن مەهوەشە

مەهوەش کو وەستان سەف بسەف
ئەو هاتەدەر مێری تکەف

وان گــۆت عــەلیــیــۆ لا تخــەف
مـــە پـەمـــرنێ قـــەوی خـــوەشـــە
***
(٧) گـەر ون ببـینن نـارێ عـیــشق
تـێـن و لـبــــــــــۆم زاری دکـن
هەر کــەس بزانە حــالێ عـیــشق
بـەخــــــیل و دشـــــــواری دکـن

بحـــالێ عـــیـــشق بەخـــیل دبن
هـــــەر دەم بـــدەم زەلـــیـــل دبـــن
بـــێ راهـ و بـــێ دەلـــیـــل دبـــن
هەر کــەسێ غـــەمـــخـــواری دکن

هـون بـار بـکـن غـــــــەمـێ دزۆر
لحـــــەســـــرەتـا وەردێ دســــــۆر
چـــاوێ درەش بــســـکـــێ لـــژۆر
هـــــەنـــی ژ بـــــەر تـــاری دکـــن

هەنی شـــــەریف زلف تێن لســــــەر
رەنگین دبن شــــەمس و قــــەمــــەر
رەشـــــمـــــار لجـــســــمێ تێنە دەر
ژ عــــــــــەرعــــــــەران یـاری دکـن

خـوەش عـەرعـەر و شـمـشـادە قـەد
مـــــەمـــــســــۆژە دل دەست بکەبەد
داد و مـــــــــەدەد داد و مـــــــــەدەد
چاوان چـە خـــــــومــــــاری دکن

جــۆتـی خــومـــار ئەز بووم هەدەف
تەفـســیــر دکن ســونعێ ســەدەف
رۆژا عــــــەمــــــەل هــەر چار تـەرەف
بمـیــــــــــــسکـێ تـاتـاری دکـن

بسکێ لرۆژێ کـــــرنه کـــــۆم
جـــــامێ مــــەیی هینا لبــــۆم
ئەوی دکــــــر لازم ڤـــــەخــــــۆم
مــــەســــــتی ژ مـن جـــاری دکن

مــەســتێ شــەرابێ قــەند لەبیم
ئەســـــیــــــرێ بادێ وێ شــــــەبیم
گـــەر وەســــفێ هــەندێ ئەز ببــیم
هـون تـەرکێ هۆشـــــیـــــاری دکن

هۆشم چووین مــــــایم بێ هۆش
هەردەم بدەم لەو تێـــمــــــە جــۆش
مــــیــــران قــــەوی زەوق و خــــرۆش
پیــــشـــــەیێ خــــوندکـــاری دکن

پیــــشـــــەیێ وان دان و کــــــەرەم
مـــــەزیدێ عــــیــــشـــــقێ دەم بدەم
خــدمــەت دکن کـــورد و عــــەجــــەم
بنـەقـــــشـێ جـــــەببـــــاری دکن

نەقش و نـیگارێ ناقـــــــشـــــــــان
ســــــــەفـێ دیوانـێ چاوشـــــــان
هـەی هـەی لجــــــۆتـێ پادشــــــان
عـــــــەجـــــــەب چ ســـــــەرداری دکن

ســـــەردارێ شـــــاهــێ رەونـەقـــــان
مــوعــجــیـــزێ رەمــــزێ ئەبلـەقـــان
عــەلـیـــۆ مــــەبێــــژ ئەحـــمــــەقـــان
بــــازارێ ئـــیـــــنــــکـــــاری دکــــن

***

(8) مەحبووبێ دەستێ عاشق، سوڵتان محەمەد مستەفا

مەعشووقێ عیشقێ عاشق، سوڵتان محەمەد مستەفا
عاشق لدینێ ئەکبەر،.........
نازک سوارێ مەحشەری، سوڵتان محەمەد مستەفا
رۆژا حسێب و وەحشەتێ، قەد کەسی چاڤێ هلنەتێ
بەستە دحینێ روخسەتێ، سوڵتان محەمەد مستەفا
بەستە دحەق داخواز دکا، ئەز عیشقێ ئەو پەرواز دکا
گەه گەه نیازگەه ناز دکا، سوڵتان محەمەد مستەفا
نازدارێ حەیی قادرە، تەحقیق نەبیی ئاخرە
کەوی کەمالاتی برە، سوڵتان محەمەد مستەفا
حەدێ کەمالی قەنج بدید، زدێ بەتاڵی قەنج بدید
حوببێ ویسالی قەنج بدید، سوڵتان محەمەد مستەفا
زانت خۆ نووحێ چ لێ هات، لەو بوو لتۆفانێ نەجات
دایم لدل قەد دەر نەتات، سوڵتان محەمەد مستەفا
نارێ خەلیلێ کردگار، لەوبوو ئەم مێرگ و مێرغوزار
دایم ددل گرتبوو قەرار، سوڵتان محەمەد مستەفا
یووسف بران ئاڤێتە بیر، لەو بردە میسرێ کردە میر
هەر بوود لیسان و زەمیر، سوڵتان محەمەد مستەفا
یووسف کو ماسی خوار و چوو، لەو هاتەدەر سالم گەلۆ
دایم ددل ئەو چپە دگۆ، سوڵتان محەمەد مستەفا
خەلقۆ یەقینە ئەو خەبەر، بەحرا مووسای لەوبوو بەکەر
دایم لدل قەت ناتە دەر، سوڵتان محەمەد مستەفا
دل پاشی حەقێ ئەو کافی، دەرمانێ دەردێ شافی
جوملە بنوورێ سافی، سوڵتان محەمەد مستەفا
نوورێ ئەرزێ ئەفلاکتن، درەڤێ ئەو لەولاکتن
نەبی ژ ئەسڵێ پاکتن، سوڵتان محەمەد مستەفا
ببێ وەفا کردییە نەسەق، وێرە ژ هەم دەرسان سەبەق
هەر چ کەسێ ناسییە بحەق، سوڵتان محەمەد مستەفا
هەر چ کەسێ یارێ وییە، وداد ل رارییێ وییە
باوک تکادارێ وییە، سوڵتان محەمەد مستەفا

باوک یەقین فیراشێ تو، خوەش یار و خوەش ئەلداشێ تو
رووحێ عەلی شاباشێ تو، سولتان محەمەد مستەفا

پرسیارەکا دی کو بەری نوکە مە ئاماژە پێ دا، ئەوە دبیت عەلی حەریری کو ب زاراڤێ کرمانجییا ژووری شێعر نڤیسینە چاوا گەهشتییە حەریرێ، کو ئاکنجیێن وێ ب کرمانجییا خوارێ د ئاخڤن؟ سەرباری وێ چەندێ کو شوینەوارێ کرمانجیا ژووری بسەر ئاخفتنا خەلکێ حەیرێڤە یا دیارە ئەوژی ب ئەگەرێ نێزیکی و تێکەلییا وان یا ب هەر ئەگەرەکێ دی بیت، لێ ئاخفتنا وان ژ کرمانجییا خوارێ نێزیکترە لچاڤ یا ژووری، سەرباری وێ چەندێ ئەو دیالەکتا حەریری شێعر پێ نڤیسی جودایە ژ وێ کرمانجییا ژووری یا خەلکێ دەڤەرا بەهدینان، ئەو دەڤەر هەرچەند هەتا نێزیکی حەریرێ درێژ بوویە، لێ نەشێین بێژین عەلی حەریری بەهدینی بوو چونکی شێوەیێ نڤیسینا وی یێ جۆدایە.

ب لایێ منڤە بەرسڤا وێ پرسیارێ گەلەک یا بزەحمەت نینە، جاران دناڤا کوردستانێدا مشەختبوون و گەریان و ڤەگوهاستن ل جهەکی بۆ جهەکێ دی گەلەک ئاسایی بوو، گەلەک سەدەمێن مینا گرتنی و نەهامەتیی و رەشوریتی، یان ئاریشەیێن ناڤ عەشیرەتان و لێڤەومییان بۆنە پاڵدەر بۆ وێ چەندێ دەڤەرێن خۆ بەردەن و بەرەف دەڤەرەکا دی بچن و خوە تێدا بپارێزن.

میر و سەرۆک عەشرەتێن کوردانژی هەردەم ب سینگەکێ بەرفرەهڤە د وان رەوشاندا لێڤەومایی حەواندینە، بتایبەت دەڤەرێن رەواندز و حەریر و شەقلاوە باوەشەک بوون بۆ ئەوێن ل باکورێ کوردستانێ ب هەر ئەگەرەکی بیت رەڤەند بوین و بەرەف خوارێ هاتین، هەتا کو دیار نینە ئایا بنەماڵا میرێن سۆران بخۆژی ژ کیڤە هاتینە، ژ باکوری یانژی ژ رۆهەلاتێ کوردستانێڤە!

سەربارێ وێ چەندێ کو ئاخفتنێن بێ سەروبەر لدور بنەبابێ وان زۆرن، وەک دبێژن کەلۆسێ باپیرێ وان یێ مەزن عەرەب بیت، لدەف من هیچ رێیەک د وێ چەندێ ناچیت عەرەبەکێ پێخواس ل بەغدا بێت و ل کوردستانێ دەسهەلاتەکا وەها پەیدا بکەت بشێت میرایەتیێ بکەت.

لدور هاتنا کوردێن باکوری بۆ ئاکنجیبوونا وان ل دەڤەرا سۆران، چەند نموونەیەکێن بەرچاڤ د مێژوویێدا هەنە، دیارترین: پشتی شکەستنا شۆرەشا شێخ عوبەیدوڵلایێ نەهری ل سالا ١٨٨١ێ، پشکەکا پاشمایێن شورەشگێر یێن وێ شۆرەشێ هاتنە دەڤەرێ و هەتا نوکەژی مانە، پێ دهێتە گوتن مهاجر، هەروەها پشکەکا ئاکنجیێن بەردەرەش و گوندێن دەوروبەرێن وان کو ٦٥ کیلومەتران ل رۆئاڤایێ هەولێرێ دویرە، خوە ب بۆتانی نیشان ددەن.

لدور پرسا عەلی حەریری، رەنگە چیرۆکا هاتنا بنەماڵا وانژی بۆ حەریرێ جورەک بیت ژ وان بسەرهاتیێن د مێژوویا کوردستانێدا روی داین، دویر نینەژی بابێ وی مەلا بیت و هاتبیتە وی باژێری مەلایەتی کربیت، یان ئێک ژ میرێن سۆران دا بێژیت شا عەلی بەگ، بابێ حەریری ئینابیتە حەریرێ، وەک یا خویا بوو ل وی دەمی میران برایێن مەزن و مەلا و زانا و رەوشەنبیر ل

دەوروبەرێن خۆ کوم دکرن.

لسەر وێ چەندێ دمینیت ئەگەر عەلی حەریری یان بابێ وی ل جهەکێ دی هاتبن بۆ ڤی جهی، بۆچی ناڤێ جهێ خوە یێ کەڤنار نەکرییە نازناڤ و شوهرەتا خۆ وەک د ناڤا کورداندا یا بەربەلاڤە!

وەک دبینین خەلکێ کوردەواری زێدەتر شانازیێ ب زێدێ بوریێ خۆ دکەن نەک زێدێ نوی، لدەف من عەلی حەریری چ ل حەریرێ ژ دایک ببیت یانژی ب زارۆکینی هاتینە وێرێ، ئەڤە ئاساییە ناسناڤێ حەریرێ بخۆ هەلبژێریت، چونکی ل وی دەمی حەریر ناڤەندەکا گرنگ بوو پایەتەختێ میرنشینەکا بهێز بوو، عەلیژی وەک رەوشەنبیرەکی هەست ب گرنگیا وێ دەسهەلاتا خۆمالی کرییە و شانازی پێڤە کرییە بەرەڤانی لێ کرییە وەک د شێعرێن ویدا دهێتە دیتن، وەک دیارە میرێن سۆرانژی رێز لێ گرتییە و خوەشڤیایە.

بێگومان هەر جهەکێ دی کربا ناسناڤێ شوهرەتا خۆ وەک حەریری گرنگی نەدبوو د وی سەردەمیدا، نەک هەر ئەو، کەسێن دیژی هەنە ل وی سەردەمی و پشتی هنگی ژی، حەریر کرییە ناڤ و نیشانێ خۆ د دەمەکێدا رەنگە ل گوندێن دەوروبەر یان دویرژی هاتبن و د ئەسلدا حەریری نینە، پاشی دێ باسێ وانژی دڤێ نڤیسینێدا کەین.

ب ڤێ هەلکەفتنێ، هەر ئەو مەولانا عەبدورەحمانێ جامی یێ مە باس لێ کری بەری نوکە، بنەمالا وی ل دەڤەرا ئەسفەهان چووینە دەڤەرا جام ل رۆهەلاتا ئیرانێ و مەولانا ل وێرێ هاتییە سەر دنیایێ، گوتییە ل جام ل دایک بوومە ژبەر وێ چەندێ من پاشناڤێ خۆ کرییە جام.

وەک مە گوتی حەریر ل جهەکێ سەرهەڵدایە، سنوورێ دابڕینا سۆرانە ژ بادینان، خەلکێ وێ دەڤەرێ ب شێوەیەکی د ئاخڤن کو کرمانجییا خوارێ یە، لێ کارتێکرنەکا دیالەکتا ژووری ژی لسەر ئاخفتنا وان یا دیارە، دویر نینە ئەوی سەردەمی میرێن سۆران گرنگییەکا زێدەتر ب ئەدەباتا کرمانجیا ژووری دابیت نەک ئەدەبیاتا خوارێ و هیچ بەڵگەیەک نینە کو ل وی سەردەمی ئەدەبیات ب زاراڤێ کرمانجییا خوارێ هاتبیتە نڤیسین.

سەربارێ وی چەندێ کو حەتا چەند دەهەیێن ڤێ دوماهییێژی لاوک و ستران و لاڤژەیێن دەڤەرا هەولێرێ ب چیا و دەشتانڤە دهاتنە گوتن، هەر ب کرمانجیا ژووری بوون.

کاوێس ئاغایێ بناڤودەنگ ب شێوەیەکێ کرمانجییا ژووری لاوکێن مێژووی و ئەڤینداری یێن خۆ گوتینە د دەمەکێدا ئەو بخۆ سەر ب کرمانجییا خوارێ بوو، گەلەکێن دی یێن وەک کاوێس ئاغا لڤێ دەڤەرێ هەنە.

هەتا دەسپێکێن حەفتییان ل چەرخێ بوریژی ل دەروبەرێن هەولێرێ، د کوڕ و جڤاتێن زەلامێن ناڤدار و ماقویلدا ستران و لاوک ب کرمانجییا ژووری بوون، تشتەک ب کرمانجییا خوارێ واتە

سۆرانی د رۆژهڤێدا نەبوو. پاشی ستران و بەستەیێ کرمانجییا خوارێ ب رێیا رادیوییێ د ناڤ گەنجان و هەبوون پەیدا کر.

لدەمێ زاروکینییێ ل بیرا منە، کو شاهی و دەواتا لاوێن گوندێ مە لسەر ئاوازا: "هەی پێدا پێدا تەمۆ لاوۆ پێدا" بوو.

ب کورتی ئەڤ دەڤەرا هەولێرێ ژ رەواندزێ بگرە حەتا دگەهیتە قەراج، زێدەتر لژێر کارتێکرنا کولتووری کرمانجییا ژووریدا بوو، سەرباری وێ چەندێ زمانێ وان یێ ئاخفتنێ کرمانجییا خوارێ بوو، ئەڤەژی ژ ئەنجامێ تێکەلییا بەردەوام و مێژوویا د ناڤبەرا خەلکێ کوردستانێدا بوو.

هەلکەفتا بازێرێ حەریرێ ژ رویێ زمانێ ئاخفتنێڤە، ب جۆرەکی ژ هەردوو دیالەکتان یا نێزیکە، ل بەرەکی خەلکێ وێ ب سۆرانی د ئاخڤن و ل بەرێ دی ب بادینی. ئەوێ چەندێژی وەک مە گوتی زیان بۆ ناڤودەنگی و بەرهەمێن عەلی حەریری هەبوو، یانژی وەکی کورد بێژن ژ هەردوو جەژنان بێ بەهر بوویە، ب خواندنا دەستنیڤیسێن وی دا خویا دبیت، هندەک جارا کارتێکرنا دیالەکتا خوارێ لسەر شێعرێن وێدا یا دیارە و هنەک جاران دیالەکتا ژووری (بەهدینان)، ئەڤەژی گرۆڤەیە لسەر وێ چەندێ کو نڤیسەرێن دەقێن وی ژ خەلکێ هەردوو بەرەیان بوونە.

ئەوێ رەوشێ سەرگێژییەکا دیژی دروست کرییە، د دەستنڤیسێن کەڤندا ناڤێ عەلی عاشقژی هاتییە و گەلەک جاران بەرهەمێن وی دگەل یێن عەلی حەریریدا هاتینە تێکەل کرن. ل ڤێرە دخوازم ب بۆچوونا خۆ هندەک جوداهییان د ناڤبەرا عەلی حەریری و عەلی عاشقدا ئاشکرا بکەم:

یا ئێکێ: وەک بەری نوکە بومە دیار بوو، عەلی حەریری ب دیالەکتا کرمانجیا ژووری (شێوازێ کوردستانا باکور، یان بۆتانی) شێعر نڤیسییە، لێ عەلی عەشق لگوری ئەو شێعرێن ب زار گوتی ماین یان د دەفتەرێن کەڤندا هاتینە تومار کرن، ب شێوەزارێ موکریانی شێعر گوتینە، کو ئەو هەردوو شێوازێن ئاخفتنێ ژ هەڤدوو د جودانە، سەرباری وێ چەندێ، نە ل سەردەمێ کەڤن و نە ل سەردەمێ نوی دا مە کەسەک نەدیت ژ رەوشەنبیرێن کورد ب رەوانی و رەوایی ب هەردوو دیالەکتان شێعران بنڤیسیت، وەک چاوا ئەو هەردوو عەلی بسەر دیالەکتێن خودا زاڵبوون هەتا بێژین هەر ئێک عەلی بوونە.

دووەم: وەک ئاشکرا دبیت عەلی حەریری کەسەکێ ماقوول و خواندەڤانەکێ سەردەمێ خۆ بوو، کو ب شێخ ناڤێ وی هاتییە، د دەمەکێدا عاشق زێدەتر بۆ شاعێرەکێ کێم خواندەڤان یێ گەلێری دگونجیت، کو شێعرێن وی بسەر زارێ خەلکی ڤە بن، باوەرناکەم شێعرێن عەلی حەریری ل هیچ سەردەمەکی ل دەڤەرا حەریر و رۆهەلات و رۆئاڤادا کەفتبنە سەر زاران، چونکی پڕن ژ پەیڤ و زاراڤێن عەرەبی و فارسی. شاعێرێن ژ جورێ عەلی عاشق دناڤ کورداندا ب شایەر هاتینە ناڤ کرن نەک شاعێر، هەرچەند ئەگەر هندەک خوێندەواریژی هەبیت. عەلی بەردەشانیژی هەر شایەرە و بەرهەمێن وی بسەر زارانڤە بوون نەک هاتینە نڤیسین.

سێیەم: عەلی حەریری ژ عەلی عاشق کەڤنترە و چەرخێ پازدێ و شازدێ ژیایە، د دەمەکیدا لگوری چەند بەڵگەیان عەلی عاشق زۆر پشتی وێ مێژوویێ بوویە. لگوری هندەک ڤەکۆلەران ئاشکرا دبیت کو عەلی عاشق لسەردەمێ میر سلێمان بەگ و لدوماهی چارێکا چەرخێ شازدێ ژیابیت، واتە چەرخەک د ناڤبەرا واندایە، پاشی زێدەتر دێ تەماشەی ڤان بابەتان کەین و لسەر ئاخڤین.

وەک دیارە د ناڤ کورداندا ناڤێن عەلی گەلەکن، نوکەژی عەلی زۆرن. ئەڤجا هەر عەلییەک هاتبیت گوتییە ئەڤە عەلی حەریرییە. نە بتنێ د سەردەمێن کەڤن دا ئەو چەند نەهاتییە ئیسپات کرن، بگرە نوکەژی وەسایە. محەمەد عەلی قەرەداغی د پەرتوکا "تووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد"دا، باسێ عەلی حەریرییەکێ دی دکەت کو د دەستنڤیسێن وی یێن کەڤنێن کورد بناڤێ (علی بن محمد السورچي الحريري مولدا، العلوی نسبا) هاتییە، واتە ل دەڤەرا حەریر ژ دایک بوویە، ئەڤ عەلییە ل سالا ١٠٧٤ک (١٦٦٣ ـ ١٦٦٤ز)دا ل دەڤەرا سەردەشت یا رۆهەلاتا کوردستانێ ماموستا بوو و قوتابخانەیا خۆ هەبوو، سەرباری وێ چەندێ، دهێتە گوتن لگوری وان دەتسنڤیساندا هاتیی، خویا دکەت ئەڤ مەلا عەلییێ دوماهیێ ژبلی نڤیسینێن پەراوێز لسەر هنەک کتێبان ب ئیمزایا: سوورچی، بەرهەمژی هەبوونە لێ نزانین بەرهەمێن وی چەند بوون و چلێ هاتینە!

ماموستا قەرەداغی وێ چەندێژی دبێژیت کو ئەو مەلا عەلییە کورەک هەبوو ناڤێ وی مەلا هەمزە بوو و د دەستنڤساندا ب مەولانا هەمزە کورێ مەولانا عەلی ناڤێ وی هاتییە، کو دیار دبیت ئەو و بابێ خۆ دوو زانایێن مەزن یێن سەردەمێ خۆ بوون و هەتا سالا ١١١٠ک (١٦٩٨ ـ ١٦٩٩) د ژیانێدا مابوو. م. قەرەداغی پرسیارەکێژی دکەت و دبێژیت: ئەرێ دبیت ئەڤ عەلییە کو بەرهەمێ فارسی د کەشکولێ ویدایە عەلی حەریری نەبیت؟ قەرەداغی د گەلەک جهێن دیداژی نڤیسییە: ئەز وەها دبینم عەلی حەریری و عەلی عاشق هەر ئێک کەسن. نەهەڤژی نەبوویە چونکی د تومارانداا ئەو هەردوو ناڤ و بەرهەمێن وان ب شێوەیەکێ خراب تێکەلی هەڤدوو هاتینە کرن.

ماموستا عەبدورەقیب یوسف ژی د پەرتوکا "دیوانی کرمانجی"دا باسێ یەکی دکەت بناڤێ شێخ ئەحمەد کورێ عەلی حەریری، کو بابێ وی خەلکێ باژێرێ حەریرێ بوویە و چوویە شامێ و ل گوندەکێ نێزیکی دیمەشقێ یێ بناڤێ گوندێ "عەسال" ئاکنجی بوویە. ئەحمەد ل وی گوندی ژ دایک بوویە و پاشی خواندییە و بویە رەوشەنبیر و ناڤودەنگ دەرخستینە. ئەڤ شێخ ئەحمەد حەرییرییە ل سالا ١٦٣٨ دا مرییە. م. عەبدورەقیب دبێژیت: ژلایێ من گەلەک یا نێزیکە کو ئەو عەلی حەریری یێ بابێ شێخ ئەحمەد، عەلی حەریری یێ شاعێر بیت. ئەگەر هوسا بیت، هەر عەلییەکێ دەڤەرا حەریرێ رەوشەنبیرییەک هەبیت و ل هەر سەردەمەکیدا ژیا بیت، عەلی حەریری یێ شاعێر بیت؟ ئەڤە کارەساتا بوچوونێن بێ گرۆڤە و ئاخفتنە لگور هەوایێ نەفسێ.

وەک من گوتی مەلا عەلی و شێخ عەلی د ناڤ کورداندا گەلەکن، لێ بێگومان نابیت ئەوێن زاگەها وان ل حەریرێ بوو یان ناسناڤێ حەریری هەبوویە هەموو عەلی حەریری شاعێرێ بناڤودەنگ بن.

ل ڤێرە پرسیارە دهێتە پێش: باشە بۆچی وان عەلییان باژێرێ حەریرێ بجی هێلایە د دەمەکیدا وەک مە گوتی ئەو باژێر ناڤەندەکا دەسهەلاتا کوری بوو، یان وەک بەری نوکە مە باس کری، ژ رویێ سەربخۆییا دەستهەلاتێ و هەبوونا بنگەهێن ئاینی و زانیارییێن رەوشەنبیریڤە دەڤەرەکا گەش بوو؟

بەری بەرسڤا وێ پرسیاری بدەمەڤە، دبێژن مشەختبوونا وان عەلییان و دەرکەفتنا وان ل حەریرێ و مرنا وان ل وڵاتێن دن، ئەڤجا ل کوردستانێ بن یا ل دەرڤە، وێ راستیێ نیشانی مە ددەت ئەو گورێ نوکە ل حەریرێ یە دبیت گورێ عەلی حەریری یێن شاعێر بیت.

هەڤدەمژی هاتییە کو گورێ ئەوی یە، ئەڤەژی بەڵگەیەکە کو عەلی حەریری ل سەردەمێ جێگیر یێ تەنایێ وی باژێریدا ژیایە نەک لسەردەمێ ئالوزیێ دا. ئەگەری مشەختبوونا رەوشەنبیر و زانایان ل حەریرێ بو وان ئالوزییان ڤەدگەریت یێن ل سالا ١٥٣٥ێ و پشترا ئەو دەڤەر ڤەگرتی. وەک مە گوتی د وێ سالێدا عزەدین شێر کورێ میر سەید عەلی ژلایێ سوڵتان سلێمانێ قانوونیڤە هاتە کوشتن و ئەو دەڤەر ب حوسێن بەگ هاتە دان، کو زەڵامەکێ مەترسیدار بوو. حوسێن بەگ سەرباری ستەمکارییا وی، خەلکێ دەڤەرێ پێ نەخۆشبوو ئێزدییەک یێ باڵا دەست بیت، ژبەر وێ چەندێ سکالا نڤیسینە و دانە دەستێ شاندەکێ کەسایەتییان هەیا کو ببەنە ئەستەنبۆلێ، ئەو شاند ژ هژمارەکا مەزنە زانایان وی سەردەمی یێن عیراقێ پێکهاتبوو، ژ واناژی مەولانا شەرەفەدینێ نەقشبەندی و مەولانا سەیفەدینێ سەهرەوەردی و چوار کەسێن دی کو تەڤایا وان مەزنە زانا و ماقوولێن وی سەردەمی بوون، لێ سوڵتانێ عوسمانییان تەڤایا ئەندامێن وی شاندی کوشتن. وەها خویا دبیت کو سولتان ژ بەرفەرهبوونا دەسهەلاتا میرێن سۆران ترسیابیت و ڤیایە ب هەر شێویەکی بیت ژناڤ ببەت یان دەلیڤا رابوونەڤێ پێ نەدەت. ئەو میر عزەدینێ مە باس لێ کری کو سولتانێ عوسمانییان کوشتبوو، زەلامەکێ ژێهاتی بوو د برێڤەبرنا کاروباراندا، بریارێن کارێ خۆ پشتی وەرگرتنا پەسندا جڤاتا راوێژکاری جێبەجێ دکر. کارێ ئاڤەدانکرنێ د میرگەها خودا کرییە، ژ واناژی: دەزگەهێ خێرخوازی دانایە، گومەزا نەبی یونس ل مووسل نویژەنکریەڤە، ل رۆهەلاتێ هەولێرێ دوو مزگەفت دروست کرینە و قوتابخانەیەکا خواندنا قورئانێ ڤەکرییە و ل مووسل ماموستا بۆ ئینانە. گرنگییەکا زۆر ب کەرکووکێ دایە و سێ مزگەفت و قوتابخانەیەکا زانستی تێدا ئاڤا کرییە، تەڤایا وان کاروبارا و چەندینێن دی نیشانا وێ چەندێ نە کو سەردەمێ میر عزەدین شێر وەک درێژەیا سەردەمێ میر سەیدێ بابێ وی دەڤەرا دەسهەلاتا سۆرانییا دەڤەرەکا ڤەژاندی بوو و جهێ زانا و رەوشەنبیر و شاعێران بوو، لێ پشتی بسەرڤەچوونا وی

چەرخێ زێرین، رەوشا زانستی و رەوشەنبیری شێلی بوو و زانا و رەوشەنبیر ل ڤێ دەڤەرێ دویرکەفتن.

پشتی میر عزەدین، سەیفەدینێ برازایێ وێ ل سماقوولّییە لدژی حوسێن بەگێ ئێزدی ڕاپەرییە و دەڤەرا حەریرێ ژێ وەرگرتییە. هەڤکاری ژ مووسلێڤە بۆ میرێ ئێزدی هاتییە و لەشکەرێ سەیفەدینی شکاندییە و جارەکا دی دەست بسەر وێ دەڤەرێدا گرتییە. ئێزدیان کوشتار و وێرانکارییەکا بێ وێنە دگەل ئاکنجیێن سۆراندا کرییە. میر سەیفەدین نەچار بوو بەرەڤیت و چوویە دەف میر بێگە بەگێ ئەردەلان و داخوازا هاریکاییێ ژێ کرییە. بێگە بەگی ل ترسا توورەبوونا سولّتانی نەوێرِیایە هەڤکارییا وی بکەت و ژبەر وێ چەندێ میر سەیفەدین ب دل شکەستیڤە ل سنە ڤەگەریا رەواندزێ، لێ جارەکا دی زەلامێن نەترس لێ کومبوون و لەشکرەک ساز کر و هێرش کرە سەر هەولێرێ و میرێ ئێزیان دەرئێخستن، حوسێن بەگ گەلەک بزاڤ کر ڤێ جارێژی سەرکەفتبا لێ یا بێ مفا بوو، میر سەیفەدین بریارا سەربخۆییا خو دا.

سولتانێ عوسمانییا ژ وان کارێن میرێ سۆران توورە بوو و میرێن ئامێدیێ پالّدان شەری دگەل بکەن، لێ ئەو بزاڤێن وی سەرنەکەفتن و میر سەیفەدین ب ئازادی و سەربخۆی ژیایە، هەتا دوماهی جار ب ئاخفتنێن خۆش یێن یوسف بەگێ برادۆستی کو یێ بەرنیاس بوو ب غازی قڕان بسەرداچوویە و بەرەف ئەستەنبۆلێ چوویە بۆ وێ چەندێ کو داخوازا لێبوورینێ ژ سولّتانێ عوسمانی بکەت و هەڤپەیمانیێ دگەلدا گرێ بدەت و ب وێ چەندێ سولتانژی هەڤکارییا و بکەت بۆ شەرێ لدژی ئیرانێ و دان بسەربخۆیا میرگەها سۆراندا بنیت و بالوێزی دگەلدا بگوهریت، میر سەیفەدین نەزانیبوو ئەڤە پیلانە، هەر ب گەهشتنا وی بۆ ئەستەنبۆلێ دێ ل ستوویێ وێ دەن، ئەڤە ل سالا ١٥٥٨ێ بوو، ئێدی پشتی وی دەمی مالّوێرانی و نەخوشییەکا زێدەتر بەرێ خوە دا ڤێ دەڤەرێ.

سەرباری وێ چەندێ، پشتی وی دەمی ناکۆکی و دووبەرەکی کەفتە د ناڤبەرا میرێن سۆران بخۆدا، برا و برا شەرێ هەڤدوو دکر، ل باتاسێ میر بۆداق و میر سلێمان بەگێ برایێ وی روویبری هەڤدوو بوون و شەری دەست پێ کر، میر بۆداق شکەست و بەرەف پەناگەها میرێن ئامێدیێ چوو و ل وێرێ لەشکەرێ ئەوان ڤەکێشایە سەر دەڤەرا سۆران، لێ د رِێیێدا بەری بگەهیتە ئارمانجێ ل سالا ١٥٧٧ێ مرییە، میر سلێمان بەگ پشتی وێ ڤیایە تۆلّا میر سەیفەدینێ مامێ خو ڤەکەت، هێرش کرییە سەر عەشیرەتا زەرزا لدەڤەرا شنۆ و بەرەیێ رۆهەلاتێ کوردستانێ، چونکی ل وی دەمی ئەوێ عەشیرەتێ هەڤکارییا غازی قڕان کرییە.

د راستییێدا سولتانێ عوسمانی بەردەوام ڤیایە ئەو عەشیرەت واتە زەرزا کو د شەرڤانیێدا ژێهاتی بوون، بۆ لێدانا میرێن سۆران بکار بینیت ئەوژی ژبەر وێ چەندێ کو وێ میرگەهێ هیچ دەمەکی دان ب هیچ دەسهەلاتەکا بیانیدا نە دانا. سلێمان بەگ هێرش کرییە سەر عەشیرەتا

زەرزا و گەلەک ب خرابی شکاندینە و ژن و زاروکێن وان ب دیل ئینانە، پاشی سلێمان بەگ هێرش کرییە سەر تەرگەوەڕ، کو قۆباد بەگێ پسمامێ وی ل وێرێ فەرماندار بوو. سلێمان بەگ ژ وێ چەندێ ترسیایە کو دەولەتا عوسمانی وی پسمامێ وی ئاڤا بکەت و میرایەتیێ ژ وی وەرگرن، هەروەها سلێمان بەگ شەرێ قزلباشێن (سەفەوی)ژی کرییە و هژمارەکا زور لێ ب دیل گرتینە و تالان و رویت کرینە، دیلێن وان ب دیاریێن گرانبها بۆ ئاستانە هنارتینە، ب وێ چەندێژی سولتان لێ خۆشبویە و ئاش بوویەڤە.

سلێمان بەگ ب ڕێیا وان شەران ناڤودەنگییەکا زۆر پەیدا کر، د دەڤەرەکێدا دەسهەلاتا وی هاتییە چەسپاندن بێی کو هیچ کەسەک بشێت هەڤرکییا وی بکەت، سەرباری وێ چەندێ یێ نەخوێندەوارژی بوو لێ کەیف ب زانست و خوێندەواریێ دهات و رەوشەنبیر و مەلایێن مەزن ل دویر ئینانە و لخوە کوم کرینە. سلێمان بەگ هەتا سالا ١٥٨٩ ژیایە، خانزاد خاتوون بناڤودەنگ خویشکا وی بوو و پشتی مرنا سلێمانی بۆ دەمەکی میرایەتیی کرییە.

ب کورتی دشێین بێژین، رەوش نە جێگیر یا دەڤەرا سۆران بۆ دەمێ پێنجی سالان بەردەوام بوو، ناهێتە پێشبینی کرن د وی نەئارامییێدا تشتەکێ ڤەژاندنا زانستی و خواندنێ هەبیت، هەر ژبەر وێ چەندێ وەک دهاتە دیتن زانا و رەوشەنبیران ئەو دەڤەر بجی دهێلا و دویر دکەفتن. ئەوێن ژیانا عەلی حەریری دئێخنە وی سەردەمی دا، بێگومان دبیت وان ئاگەهـ ژ وێ مێژوویا تاڵ نەبیت، کو ب هیچ پێوەندییەکی رێ ب برێڤەچوونا خوێندەواری و رەوشەنبریێ نەدایە، بکورتی: وڵاتەکێ وێران و مللەتەکێ پەریشان.

لسەردەمێ میر سلێمان بەگی و پشترا، دووەم چەرخێ زێرینێ میرگەها سۆران دەست پێ کرییە، د ڤی سەردەمیدا وەک مە گوتی ئاڤەدانی و رەوشەنبیری گەشبوویە ڤە و ژیانا خەلکی جارەکا دی ئارام بوویەڤە. عەلی بەگێ کرێ سلێمان بەگ هەوەکا مەزن یا ئاڤەدانیێ ل دەڤەرێ دەست پێ کر. چەندین کەلهە و پر ئاڤا کرییە و پرۆژەیێن خوەشکرنا ڕێیان جێبەجێ کرییە، ئێک ژوان دروستکرنا ڕێیا گەلییە کو هەتا نوکەژی ئەو گەلی هەر ب ناڤێ وی دهێتە ناسین (گەلی عەلی بەگ). هەروەها عەلی بەگ زەلامەکێ بێ ئاریشە بوو و حەز ژ شەری نەدکر، دگەل ئیران و عوسمانییانداژی پێوەندیێن وی دخوش بوون. عەلی بەگ گەلەک پایەتەختژی هەبوون: حەریر، دوین، خەلیفان. کەیف ب زانا و رەوشەنبیران هاتییە و شێخ حەیدەرێ ناوەرانی، شێخێ زانایێن وی سەردەمی بوو. عەلی بەگ ل سالا ١٦٣٤ مرییە.

ل سالێن دوماهیێ یێن فەرمانداریيا عەلی بەگ دا جارەکا دی دەڤەرا میرایەتییا سۆرانان تۆشی ئالوزیێ بوویە و ئەوژی ب ئەگەرێ هێرشێن بابانییان. عەلی بەگ ل وان سالان ب نەچاری پایەتەختێ خۆ ل حەریرێ ڤەگوهاستە خەلیفانێ و پشتا خۆ ب گەلی قایم کر. ژلایەکێ دیڤە ل سالا ١٦٢٥ خان ئەحمەد خانێ والیێ ئەردەلان، رەواندز و کۆیە و ئامێدیێ گرتییە، ب وێ

چەندێژی دەسهەلاتا سۆرانییا گەلەک بەرەف کورتیێ چوویە و دەڤەرا وان بەرتەنگ بوویە. ل سالا ١٦٤٥ ئۆغز بەگێ کورێ عەلی بەگ رەواندز گرتەڤە و پایەتەختێ خۆ برە وێرێ، لێ پشتی هنگی دەڤەرا حەریر و کۆیە ژ مێژڤە د بن دەسهەلاتا میرێن سۆراندا بوون، ب ئێکجاری ژدەستدان و کەفتنە ژێر دەستێ بابانییان.

دێین بێژین ل ناڤەراستێن بستان یێن چەرخێ هەڤدێ، واتە لدەمێ عەلی بەگیڤە دەڤەرا میرگەها سۆران ب سەردەمەکێ نالەباردا دەرباز بوویە هەتا دگەهیتە دەستپێکا سەدەیێ نوزدێ، واتە هەتا سەردەمێ سەرهەڵدان و راپەرینا میر محەمەدێ بناڤودەنگ، ل وێرێ وێڤە چەرخێ زێرینێ سیێ و دوماهیێ بوو، د گەشکرنا میرایەتییا سۆراندا رووی ددا، د وی دەمێ مە باس لێ کری، دەسهەلاتا میرێن سۆران بتنێ ل رەوانزدێ بوو و دەڤەرا حەریرێ ددەستێ واندا نەمایە. ژبەر وێ چەندێ ب تشتەکێ ئاسایی دهێتە دانان رەوشەنبیر و زانایێن وێ دەڤەرا نەتەنا مشەخت بن و بجی بهێلن،

وەک مە دیتی عەلی سوورچی حەریرییەک ل سالێن شێستان یێن چەرخێ هەڤدێدا ل سەردەشت ژیایە و ل دوماهییا وی چەرخیدا عەلییەکێ دی چوویە شامێ و ل وێرێ مرییە، ئێدی ئەڤە بوو حالێ عەلییێن پشتی عەلی حەریری.

ئەو شایەرێ ناڤێ وی ب عەلی عشاق هاتی د هندەک ژێدەراندا دگەل عەلی حەریریدا هاتییە تێکەل کرن، ب هزرا من ل چارێکا دوماهیێ یا چەرخێ هەڤدێ دا واتە لسەردەمێ خانزاد خاتوونێ و عەلی بەگدا ژیایە، لگوری ژێدەرێن زارڤەگوهاستی یێن خەلکێ دەڤەرێ، عەلی عاشق فەقی بوو و ل قوتابخانەیەکا سەر ب مزگەفتا وی سەردەمی خواندییە و عاشقێ کچەکێ بوویە بناڤێ پەریزاد.

لگوری حوسێن حوزنی موکریانی کو د گۆڤارا زاری کرمانجیدا نڤیسییە، دبە کو عەلی عاشق د سەردەمێ میر محەمەدێ بناڤ و دەنگدا ژیا بیت، لێ لگوری پاشکۆیەکی کو د رۆژنامەیا عێراق دا هاتییە بەلاڤ کرن، دبیت لسەردەمێ خانزاد خاتوونێدا ژیا بیت و بخوەژی د بنیاتدا خەلکێ دەڤەرا موکریان بیت و بۆ خواندنێ بەرێ خوە دابیتە وێ دەڤەرێ، کو وەسا دیار دبیت ل وی سەردەمی قوتابخانییێن باش لێ هەبن ژ رویێ ئابووریڤە یا ڤەژاندی بیت، هەلبەت هەردوو ژێدەران پشتا خو ب پێزانینێن لسەرزاران ڤەگوهاستییێن خەلکی گرێدایە و تشتەکێ بنیاتی د رۆژەڤێدا نینە، لێ تەرازیی زێدەتر ب لایێ بۆچوونا "کزەڵ"دا دشکێت. سەردەمێ خانزادە خاتوون و سەردەمێ میر محەمەد زێدەتر ژ سەد سالان د ناڤبەرا واندایە.

ئەوا مەحموود قادر ئەحمەد (کزەڵ) د پاشکۆییێدا نڤیسی، ب پۆختی ئەڤەیە، پەریزاد خویشکا خانزاد خاتوونێ بوویە و کچەکا جوان و شۆخ و شەنگ بوویە، چاڤێ فەقی عەلی برێکەفت پێ دکەڤیت و تیرا ئەڤینی ئەو هنگافت. دەنگوباسێ ئەڤینا فەقی عەلی بۆ پەریزادێ کەفتە سەر زارێ

هەموو خەلکی. خانزاد خاتوونێژی ئەو ئاخفتن زانین و لدەستپێکێ نەرحەت بوویە و گەف کرییە کو فەقییەکێ رویتانک هەتکا بنەمالا وان ببەت.

فەقیژی ژ ترسان و ژ عەشقێ هێدی هێدی ژ خەلکی دویرکەفت و خۆ ل چیا دا، ئەوژی بۆ ئەگەری دلپێڤەمانا خەلکی ب عەلیڤە و کەفتنە خەما وی، چێ دبیت پەریزادژی ژلایێ خۆڤە یا بێ هەلویست نەبیت و کەفتبیتە داڤا ئەڤینا فەقی، ئەوژی بۆ ئەگەرێ وێ چەندێ د دوماهیێدا دلێ خانزاد خاتوونێ نەرم ببیت و پەریزادا خویشکا خۆ ل فەقی مارە بکەت.

لێ ژێدەرێن لسەرزارێن خەلکی ڤەگوهاستی ئاماژە دکەن کو فەقی عەلی د ئێکەم چاڤپێکەفتنا پەریزادا بووکدا، شێعرا (پەریزادێ بەخێر هاتی) بۆ گوتییە و بەری لهەڤدوو نێزیک ببن، عاشقێ بێ چارە ئێکسەر گیانێ خوە ژدەست دایە.

ئەوا د زارێ کرمانجیدا هاتی، باسێ خانزادێ ناکەت، لێ ل ویرێژی بابێ پەریزادێ کو کەسەکێ ماقویل و ناڤدارێ دەڤەرێ بوو، دلێ وی نەرم بوو کچا خو دایە عەلیێ عاشق، واتە دوماهییا چیرۆکێ هەمان تشتە، کو بێی گەهشتنا عاشق و مەعشووقان هاتییە ڤەبرین.

ئەڤا ل خوارێ دەقێ شێعرا عەلی عاشقە ب زاراڤێ موکریانی:

پەریزادێ بەخێر هاتی
بەسەر چاوێ دەمن شالآن
بەچم زانی کە تۆی هاتی
بەدەنگی تۆق و خرخالآن

بەدەنگی بازن و زەندان
هەرچەند من گۆت هەزار چەندین
نەتهێشت عەقلی عەقلمەندان
ئەتۆم چاتری لە ئاوالآن

ئەتۆم چاتری لە لەیلایێ
یووسف لەگەل زولەیخایێ
مەم و زین هەرتک هەمتایێ
بەزولفانت کردم تالآن

لە سپای زولفان بۆچ ناترسی؟
شیرین ئەحوالآن دەپرسی

موبارەک بێ لە تۆ کورسی
روونێ گوێ بدێرە عەبدالاَن

روونێ گوێ بدێرە وێ بەیتێ
دوو وەجهەت وەک چرای زەیتێ
دەسووتێ مەجلیسی مەی تێ
هەروەک پووشێ لە کەندالاَن

نەقەقنەس بووم نەپەروا بووم
دەخۆم سەد سوێند جودا نابم
گەر خزێم بم قەت تێر نابم
لە دیداری خەت و خالاَن

لە دیدارت دەی حەزین کەم
مردم هەندی رووحی تین کەم
کەسەر بووم جارێکیت بین کەم
خودانە چیت و دەسمالاَن

خودانە چیت و جەبهەت بوو
دیداری تۆم بەقیسمەت بوو
خەراجی ئەرزی قیمەت بوو
بەخەت و خاڵ و ئەشکالاَن

بەخەت و خاڵ و سایەی تۆ
جیهان جوملە عەتایی تۆ
دەکێشم خاکی پایی تۆ
هەروەک زێڕی بەمسقالاَن

من نە زێڕم من زێوم
کە بوو چێشتم نەبوو شێوم
بەسەد هەویا کردت کێوم
خودانە دۆشەک و پالاَن

خەدانی تۆم سەراسەر کرد
بەزوڵفت هێوی سەتەر کرد
دڵ من و تۆی وێکڕا بەند کرد
بەعید و جێژنی سەرساڵان

بەعید و جێژن و سایەی من
ئەوەڵ عید و ئەمانی من
عەزیز و نەوجەوانی من
کەس و کارم پێت بوون تاڵان

ئەوەڵ کەس و کارم ئەتۆی
تەبیب و دەرمانم ئەتۆی
گەر تۆم هەبێ بەسم ئەتۆی
لە گەنج و ماڵ و پاتاڵان

لە گەنج و ماڵ و قازانجم
کەساسم ساحێبی ڕەنجم
لە بازاڕان گەوهەر سەنگم
خەبەردارم بەهەموو حاڵان

خەبەردارم بەمەعبوودی
دڵم ڕاستە لەسەر جوودی
پەشیمان نیم لە مەقسوودی
بەسەرم هات ئەو رۆژگارە

بەسەرم هات لە بەرواری
وای گوت بە عەلی هەژاری
تۆبە بکە بەیەکجاری
بەڵکو ڕزگار ببێ شاڵان

هاتنا ناڤێ پەریزادا خویشکا خانزادێ دڤێ چێرۆکا ئەڤینداریدا و سەرەدەرییا ژیرانە یا خانزادێ لهەمبەری گرێیا ئەڤینییا فەقی عەلیدا وەک چاوا لسەر زاران هاتییە ڤەگوهاستن و دبێژن چێرۆکا

ئەڤینییان لاس و خەزالێ ل بیرا مە دئینیت.

د بەیتا لاس و خەزالێدا ناڤێ خانزاد خاتوونێ د ناڤا چیرۆکا ئەڤینییا واندا بوویە لایەنەکێ ئەڤینداریێ، ئاگر یێ بێ دووکێل نابیت، دبیت کو خانزاد و پەریزادا خویشکا وێ، وەک دوو ئافرەتێن ئازاد، ئەڤینداری کربیت و چیرۆک و بسەرهاتیێن وان کەفتبنە سەر زارێ خەلکی، چونکی خویشکێن سلێمان بەگ بوون و برایێ وان یێن نەرم بوو و رەنگە دەمارگێرییا عەشایەری کێم ببیت، یان خانزاد و پەریزاد (ئەگەر راست بیت پەریزاد خویشکا خانزادێ یە) ژبەر کو خویشکێن میر سلێمان بەگ بوون، ئازادی ڤەکرنا وان یا جڤاکی ژ یا خەلکی زێدەتر بوویە. هەر چاوا بیت، کار کرن یا پشکدارییا ئافرەتێ د دەسهەلاتا برێڤەبرن و کاروباراندا ئازادییەکا زێدەتر پێ ددەت و ژ وێ یا ئافرەتەکا ئازد هەی.

د دەقەکێ بەیتا لاس و خەزالێدا کو بشێوەیکێ ئاخفتنا دەڤەرا حەریرێ هاتییە تومار کرن، لاسێ ئەحمەد بەگێ جافێ شارەزووری و خەزالا مەلا نەبیێ بالەکی، ئەڤیندارێن هەڤدوو دبن. لاس لدەڤەرا جافایەتی و گەرمیانێڤە دهێت بۆ رەڤاندنا خەزالێ ل رەواندزێ، لێ بەری بچیتە دەڤەرا بالەکایەتی لا ددەتە حەریرێ و دبیتە مێڤانێ خانزاد خاتوونێ. خانزان هند ب لاس حێبەتی دبیت خوە پێشکێش دکەت و داخوازێ ژێ دکەت دەستان ژ خەزالێ بەردەت و وێ مارە بکەت.

چیرۆکەکا دیژی هەیە جهێ سەرنج دانێ یە، ئەوژی چیرۆکا خانزاد و لەشکرییە. لگوری بەیتا دەڤ بو دەڤی یا خانزاد و لەشکرێ، ئەڤ لەشکریە زاروکەکێ هێتیم و سێوی بوو، ل مالا حوسێن بەگدا هاتە بخودان کرن کو زەلامەکێ مەزنێ دەڤەرێ بوو، کو ئایشا حوسێن بەگ ب میر سلێمان بەگی هاتییە دان، ئایشێ لەشکری دگەل خودا برییە. لەشکر یێ جوان و لێهاتی بوو و ئایش و میر سلێمان بەگ پشتەڤانی لێ کرییە هەتا بوویە ئێک ژ کاربدەستێن میرایەتییا سۆران، لێ ژبەر کو لەشکری ئەڤیندارێ ئایشێ بوو، ڤیایە ب هەر شێوەیەکی بیت میر سلێمان بەگ ژناڤ ببەت هەیا کو دەست بسەر ئایش و دەسهەلاتێدا بگریت. چێ دبیت هەر ئایشێ بخۆ ئەو گوتبیتێ. لگوری وێ بەیتێ، لەشکری لدەڤ عوسمانییا ب خرابی بەحسێ سلێمان بەگ کرییە و پشترا ب ژەهر کرن و دەرماندانێ کوشتییە. چێرۆک دبێژیت خانزادێ د تولڤەکرنا وێ نەپاکیێدا لەشکری کوشتییە.

چیرۆک و بسەر هاتیێن دی لدور عەشقبازییا خانزادێ گەلەکن. هەر لگوری وان چیرۆکێن ب زاری هاتینە ڤەگوهاستن لدەف خەلکێ دەڤەرێ، دبێژن: شەڤەکێ خانزاد خاتوون د ناڤ باژێریدا گەریایە و ل پشت دیوارێ حوجرەیا مزگەفتەکێدا گوهـ ل ئاخفتنا فەقییان گرتییە. فەقییان هیڤی و ئومێدێن خۆ بۆ هەڤدوو گوتینە و ئێکی گوتییە: هیڤی خوازم خانزاد ببیتە هەڤژینا من یان جارەکێ دگەل من بنڤیت. چیرۆک دبێژیت: بۆ رۆژا پاشتر خانزاد دهنێریتە دویف فەقیرا و خوە لێ مارە دکەت و کورەک ژی لێ هەبوو. ئەڤە ئاخفتنێن سەردەفکی یێن خەلکی نە و ئەڤجا کیشک

یا راسته و کیشک یا دروست کرییه.

لێ هەبوونا ئەڤان چیرۆک و بەیتان لدور ئەڤینداریا خانزاد خاتوونا دۆتمیرا سۆرانڤە، بابەتەکە جهێ سەرنجدانێ و نیشانا بالا دەستبوونا کچان و ژنێن بنەماڵەیا سۆران ل هندەک سەردەماندا، ژبەر وێ چەندێ بیت ئەوا پەریزاد دگەل فەقی عەلیداژی راستییەک بۆ هەبیت.

هەروەها دبیت لسەردەمێن دەسهەلاتا ئەوێ خاتوونێ دا ئەو چێرۆک لسەر زاران بن و خانزادێ و بنەمالا وێ گوه لێ هەبیت.

ئاها ل ڤێره دەقەکا دی یێ شێعرا فەقی عەلی دنڤیسم، کو حوسێن حوزنی بەلاڤ کرییە. حوزنی وێ چەندێژی دبێژیت کو عەلی عاشق لدەمێ ژیێ خودا گەلەک ئەشعارێن دلسۆزانە گوتینە، ئەڤە چەند شێعرێن وی زاتینە:

ئەسیری میحنەتی هیجرانی تۆم، یاری وەفاکارم
کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم، مەحبووبی نازدارم
عیلاجێکم بکە دەردم گرانە، قیبلەکەی دینم
بکە رەحمێ بەفرمێسکی دڵۆپی چاوی خەمبارم
فیدای لەعلی لەبت بم، بێنە یادت شەرتەکەی جاران
نەوەک عومرم بەناکامی بڕوا(٩) غولامێکی ئەمەگدارم
مەلا و زاهید و سۆفی، غەریقی بەحری عیشقی تۆن
بزانە من لە ئەم حاڵە، چ ئوستادێکی هۆشیارم
نەخۆشێکم بەبێ دیداری تۆ، یار شیفا نابێ
مەگەر عیسای مریەم بێ، بکا دەرمانی ئازارم
عەلی هەتاوەکو دەمرێ ئینتیزاری قامەتی یارە
لە نێو عیشقت قوتار نابێ هەتا خۆی بێ بەغەمخوارم

ل "پاشکۆی عیراق"ێداژی دەقەکێ دی هەیە ماموستا محەمەد عەلی قەرەداغی بەلاڤ کرییە، لێ ئەو دەق یا دویر و درێژە، ل ڤێرە دێ چەند کۆپلەیێن کێم وەرگرین:

چەند شەوان مەجنوون و مەستم، شیبهەتی پەروانەیە
دائیما مەی هەر بەدەستم، چون کچی باغی خوەیە
چون کچن چەنگاڵ بەدەستن، بولبولان سەرخۆش و مەستن
هیندییان مێری بەدەستن، ژین لە من بێ فایدەیە

تاڵ دەبوون وەقت و زەمــانە، ســوورگـولآن پەرژین رەحــانە
هـەر کـــەسیّ بیّن کـــا ئەوانـە، ســـەرخـــۆش و دیّوانەیە

تا لە کۆتاییدا:

ئەی حـــەریری هـەر دەبیّــژی، عــاشــقی ســـەودا و گـیّــژی
بـیّ برین خـــویّنیّ دەرپیّژی، هـەر شـــەوە تـا ســـوبحـــەیە

ئەڤە نموونەیێن شێعرێن عەلی عاشقن ب ئاخفتنا دەڤەرا موکریان کو هیچ رێ تێ ناچیت هەمان ئەو کەس دانەرێ وان شێعران بیت بۆ عەلی حەریری تومار کرین و ب زاراڤێ کرمانجییا ژووری. ئەو شێعر هەموو نیشانا وێ چەندێ نە، کو جوداهییەکا زور د ناڤبەرا عەلی عاشق و عەلی حەریریدا هەبوویە. وەک دڤێ شێعرا دوماهیێدا دەردکەڤیت، چێ دبیت ڤی عەلیژی جاروبارا پاشناڤێ حەریری بخۆ بکار ئینا بیت، چونکی ئەوژی ل حەریرێ ژیایە و شانازی ب هەوارگەها خۆ کرییە و وەک بەری نوکە مە گوتی. پێدڤییە ئاماژە ب وێ چەندێژی بکەین ژبەر کو ئەڤ شێعرێن عەلی شاعێر دەڤ بۆ دەڤی هاتینە پاراستن و کێم هاتینە نڤیسین، رەنگە بەر دەسکارییێ کەفتبن لسەر هاتبنە زێدە و کێم کرن، یا شێوەیێ زمانێ وان هاتبیتە گوهرین، ژبەر وێ چەندێ ژ روییێ زمان و دەقیڤە گەلک جهێ باوەرییێ نینە.

ل دماهییێژی دخوازم تێبینییەکا دیژی لدور شێعرا پەریزادێڤە بێژم، ئەوژی ئەوە: دەقەکێ دی یێ ڤێ شێعرێ هەیە کو ب کرمانجییا ژووری هاتییە نڤیسین، ئەو دەقێ دوماهیێ ئالوزییا دناڤبەرا عەلی حەریری و عەلی عاشقدا زێدەتر لێ کرییە. وەک مە دیتی دەقێ موکریانی هاتییە پاڵدان ب عەلی عاشق، لێ کرمانجییا وێ هاتییە پاڵدان ب عەلی حەریری.

هەروەکی بەری نوکە من ئاماژە پێ کری، شێعرا عەلی حەریری ئەگەر نڤیسەرێ وان خەلکێ بەرەیێ رۆهەلاتێ زێی بادینان بیت ئەڤە کارتێکرنا دیالەکتا کرمانجیا خوارێ چوویە سەر، لێ ئەگەر یێ بەرەیێ رۆئاڤا بیت ل وی دەمی کەفتییە ژێر کارتێکرنا بەهدینی. بۆ گرۆڤەیا وێ چەندێژی پاشی خوینەری دشێت تەماشەی ئەوان دەقان بکەن یێن سادق بەهائەدین ئامێدی د پەرتوکا خودا بناڤێ "هوزانڤانێت کورد" دا پێشکێش کری و هەڤبەر بکەت دگەل دەقێن دی.

سەرنج راکێش ئەوە شێعرا: پەریزادێ بەخێر هاتی عەلی عاشق ب دەردێ شێعرێن عەلی حەریری چوویە بگرە زێدەترژی. وەک مە گوتی ژبەر کو عەلی عاشق و عەلی حەریری کرینە ئێک د دەستنڤیسێن کەڤندا، هندەک نڤیسەرێن لایێ بادینان رابوونە ب گوهرینا دەقێ عەلی عاشق ژ موکریانی بۆ بادینی و هاتینە پاڵدان بۆ عەلی حەریری.

ئەگەر مرۆڤ تەماشەی وان چەند شێعرێن عەلی حەریری بکەت یێن مە نڤیسین، دێ بینی ژ

ڕۆیێ زمان و دارشتنێڤە چەندا جودایە دگەل شێعرا پەریزادێ، واتە ئەو دەق ب کرمانجییا ژوورییە هاتیە پاڵدان بۆ عەلی حەریری. وەک مە گوتی عەلی عاشق فەقی بوو و د شێعرێن ویدا کێمتری شویندەستێن ڕەوشەنبیریێ پێڤە دیارن، زێدەتر پەیڤێن وی یێن خۆمالی و دەڤەرا مۆکریان و حەریرینە و ژ کوردییا پەتی یان بەیتێن شایەران دچن، کو کتێبا بناڤودەنگا فولکلۆری "تۆحفە موزەفەرییە" ئۆسکارا مە یا پڕە ژ وان نموونەیان.

ئەڤەژی شێوەیێ دەقێ بادینی یە، کو من ژ پەرتۆکا هۆزانڤانێت کورد ڤەگوهاستییە:

پەریزادێ تو وا هاتی
لسەر چاڤێن دمن شالا
مە لەو زانی تو وا هاتی
ژ دەنگێ تەوق و خرخالا

ژ دەنگێ بازن و زەندا
نەما عەقلێ عەقلەمەندا
هندی من گۆت سی و چەندا
تۆ چێتر بوی ژ هەڤالا

تۆ چێتر بوی ژ لەیلایێ
شرینتر بووی ژ زولەیخایێ
مەم و زین هەر دو یەک تایێ
سیا زولفێ کرم تالا

سیا زولفێ تو ناترسی
ژ ئەحوالێ مە ناپرسی
مبارک بیت تە ئەو کورسی
تو روینێ گوە بدە عەبدالا

تو روینێ گوە بدە بەیتێ
لپێشی تو وەکی زەیتێ
دسۆژیت مەجلسا مەی تێ
وەکی پویشێ لکەندالا

وەکی تە ڤنووس بێ پەروانم
دخـــۆم ســـوندێ جـــودا نابم
حـــەزینم ئەز قـــەت تێـــر نابم
ژ دیدارا خــــــەت و خــــــالا

لـدیـدارا تــە ئــەز زیـنـکـەم
حەتا کەنگێ روح تـێ تەنکەم
کەسەر بوم جارەکێ بین کەم
خـودانا تیت و دەســتــمــالا

خـودانا تیت و جـەبهـەت بی
خـەراج و ئەرد و قیـمـەت بی
دیدارا تە بقـــیـــمـــەت بی
لعـیـد و جـەژن و سـەرسـالا

ئەول کـار و کـەسێ مـن توی
یەقـین فــرنـا دەرسێ مـن توی
کـەسێ مـن و بەسێ مـن توی
لـزێـر و مــــــال و پـر نـالا

لزێـر و مــــــال و پـڕ رەنجم
کـــەســـادم یاحـــبم گـــەنجم
لبـــاژێرا گـــەوهەر ســـەنچم
ســـەفـــەر دویرە هـەتا مـــالا

ســـەفـــەر دوورە شـــەبێ تاری
ئەی عــــــەلـی و تـو پڕ رایـی
دابکـەیـن زیکرێ جـــــەباری
بەلکی لـە خــوشــبت شـــالا

ل دوماهیێ، هیڤیدارم ب ڤێ نڤیسینێ من شیابیت تەخەکێ ژ فرەتەخیی و ستورییا دەردوورێن عەلی حەریری ڤەرەڤاندبیت و من خزمەتەک پێشکێش کربیت.

پەراوێز:

(١) بۆ ڤێ مەرەمێ تەماشەی هەرسێ بەرگێن حاجی قادرێ کۆیی بکە ژ دانانا مەسعوود محەمەد، ل وێرێ ببینە نڤیسەر ژ ئەنجامێ نەبوونا پێزانینان زەحمەتییە بزاڤێ دکەت ل هەڤرازییا نیاسینا ژیانا حاجی و کێشەیێن وی دەمی یێن جڤاکێ کوردەواری سەر بکەڤیت، پرانییا جارانژی ب دەستێ خالی لێ دهێتە خوار.

(٢) ناڤێ ڤێ پەرتۆکێ: ئۆسمانی مووەلیفەری-یە، دانانا محەمەد تاهر ئەفەندی، دانەر ل سالا ١٨٦١ ل باژێرێ بووسە ژ دایک بوویە و ل سالا ١٩٢٤ێ ل ئەستەنبۆلێ مرییە. پەرتۆک ل سالا ١٩٠٥ێ بۆ جارا ئێکێ هاتییە چاپ کرن و ل سالا ١٩٧٢ بۆ جارا دووێ ل ئەستەنبۆلێ هاتە چاپ کرن ب پیتێن لاتینی. دانەری باسێ گەلەک شاعێر و رەوشەنبیرێن کوردان کرییە، بۆ نموونە ل لاپەرە ٢٨٤ یا بەرگێ دووێ دا لدور نالی دبێژیت: سالا ١٨٧٣یێ ل ئەستەنبۆلێ مرییە و ل گۆرستانا قەرەجە ئەحمەد هاتییە ڤەشارتن، بۆ پێزانینێن زێدەتر تەماشەی گۆڤارا وان، ژمارە ٢ یا سالا ١٩٩٢ بکە کو وتارەک ژلایێ مەحموود لەوەندیڤە لدور نالی د وێ پەرتۆکێدا هاتییە نڤیسین.

(٣) ئەڤ شێعرە بۆ جارا ئێکێ عەبدورۆقیب یوسف بەلاڤ کرییە. تەماشەی: دیوانا کرمانجی، سالا ١٩٧٠ و محەمەد عەلی قەرەداغی ژی ل سالا ١٩٩٤ێ د گۆڤارا رۆشەنبیری نوێ یا ژمارە ١٣٤دا هەمان شێعر بەلاڤ کرییە و چەند کۆپلەیێن زێدە ئێخستینە سەر.

(٤) ئەڤ پارچەیە بتنێ محەمەد قەرەداغی بەلاڤ کرییە. تەماشەی ژێدەرێ بەرێ بکەت، تێبینی: م. قەرەداغی دەقێ دەستنڤیسان وەک خۆ رێنوس کرینە و من لگوری شیانێن خۆ ئینایە سەر رێنۆسا نوی یا کوردی. هەڵبەت گەلەک جهـ هەنە ڤەکۆلینێن پێتر دڤێن بۆ وێ چەندێ ئەو دەق رێنڤیسەکا رێکوپێک وەربگریت.

(٥) ئەو جورێن دەربرینان: ئەگەر روحم دەکن غارەت، یان ل شێعرا پشتی وێ: سەد روح و جانم بن فیدا، یان، مەمسۆژە دل، هەروەها گەلەکێن دی د شێعرا عەلی حەریریدا، دەربرینا زاراڤێ کرمانجییا خوارێ نە. ناهێتە زانین ئەڤە کارێ وی بوو یان نڤیسینێن وی یێن شێعری هاتینە دەسکاری کرن.

(٦) ئەڤ شێعرە عەبدورەقیب یوسف و محەمەد عەلی قەرەداغی هەردووکان بەلاڤ کرییە. تەماشەی ژێدەرێ بەرێ بکە.

(٧) ئەڤ شێعرە بتنێ عەلی قەرەداغی بەلاڤ کرییە. تەماشەی ژێدەری بەرێ بکە.

(٨) ئەڤ شێعرە محەمەد عەلی قەرەداغی بەلاڤ کرییە. تەماشەی: بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە رێگەی دەستخەتەکانیانەوە. بەرگێ سێێ. بەغدا ٢٠٠٠ لاپەرە ٣٦٠-٣٦١ بکە.

(٩) ئەڤ پەیڤە (بروا) جهێ وێ یێ چۆڵ بوو، من دانایە.

ژێدەر:

(١) اربيل في أدوارها التاريخية، زبير بلال اسماعيل، بغداد، ١٩٧١

(٢) گۆڤارا زاری کرمانجی، مێژووی میرانی سۆران، حوسێن حوزنی موکریانی، ڕەواندز ١٩٢٧ ـ ١٩٣٢

(٣) دیوانا کرمانجی، بەرهەڤ هینانا: عەبدوڕەقیب یووسف. نەجەف، ١٩٧١

(٤) بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگێ دووێ، دانانا: محەمەد عەلی قەرداغی، بەغدا ١٩٩٩

(٥) بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگێ سێیێ، دانانا: محەمەد عەلی قەرداغی، بەغدا ٢٠٠٠

(٦) مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەجادی، بەغدا ١٩٧١

(٧) مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگێ دووێ، د. مارف خەزنەدار، هەولێر ٢٠٠٢

(٨) هۆزانڤانێت کورد، دانان و تویژاندنا: سادق بەهائەدین ئامێدی. بەغدا ١٩٨٠

(٩) نورالدین عبدالرحمن جامی، علی أصغر حکمت، ١٣٦٣ تهران.

(١٠) دەفتەری کوردەواری، بەرگێ ئێکێ، بەغدا ١٩٧٠ وتارەک بناڤونیشانێ: عەلی حەریری، د. عیزەدین مستەفا.

(١١) دەفتەرا کوردەواری، بەرگێ سێیێ، بەغدا ١٩٧٠ وتارەک بناڤونیشانێ: هۆزانڤانێ کلاسیکیێ بناڤودەنگ عەلی حەریری، سادق بەهائەدین ئامێدی.

(١٢) پاشکۆی ڕۆژنامەیا عێراق، ژمارە ٣٧ حوزەیران و تەمووزا ١٩٨٠ وتارەک بناڤونیشانێ: لەبارەی سەرگوزەشتی عەلی عاشقەوە، محەمەد قادر ئەحمەد (کزەڵ).

(١٣) کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی، بەرگێ ئێکێ، محەمەد عەلی قەرەداغی. بەغدا، ١٩٨٠,

(١٤) پاشکۆیێ ڕۆژنامەیا عێراق، ژمارە ٣٤ شوباتی ١٩٨٠ وتارەک بناڤونیشانێ: عەلی عاشق و عەلی حەریری و ئاسۆیەکی ڕووناکتر، محەمەد عەلی قەرەداغی.

(١٥) گۆڤاری ڕووناکی، ژمارە ٨ ساڵی ١٩٣٦ هەولێر، بابەتەک بناڤونیشانێ: عەلی بەردەشانی شایەری کورد.

(١٦) الجامع في تاريخ الادب العربي، الجزء الاول، حنا الفاخوري.

(١٧) شەرەفنامە. وەرگێڕانا هەژار.

(١٨) خانزاد و لەشکری. محەمەد تۆفیق وردی. بەغدا ١٩٦٠.

(١٩) گۆڤارا کۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی کورد. بەرگێ ١٨ و ١٩, ساڵا ١٩٨٨ بەغدا، بەیتی لاس و خەزاڵ، بەشێ ئێکێ.

(٢٠) گۆڤارا کۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی کورد. بەرگێ ٢٠, ساڵی ١٩٨٩ بەغدا، بەیتی لاس و خەزاڵ، بەشێ دووێ.

پەیکەرساز شوان کەمال

ئا: رۆستەم ئاغاله

د نهادا شوان كـەمال شارەزاترین پەیكەرسازێ گەنجێ كورد و عیراقیێیه بتایبەت د كارێ دارشتن و دروستكرنا برۆنز و مەعدەنێن دی دا. ئەو كەسەكێ پیشەوەر و كارزانه (پرۆفیشنەله) د دارێشتن و وەرگرتنێدا سـەرباری وێ چەندێ پەیكەرسازەكێ بهێزە. شـوان فێرخوازەكێ چەلەنگێ سـالێن هەشـتێیان یێ پەیمانگەها هونەرێن جوان یێ سلێمانیێ بوو. پاشی ئەكادیمیا هونەرێن جوان یا بەغدا ب پلەیا ئێكەم تەمام كرییه، ل وێرێژێ وەك پەیكەر سازەكێ داهێنەر هاتبوو نیاسین، پاشی ل سـالا ١٩٩٦ێ كوچبـاری یونان دبیت و ل ئەسینا یا پایتەختێ وی ولاتی چەند كاران ئەنجام ددەت، پاشی بەرەف ئەلمانیا دچیت و ل باژێرێ دۆسلدرۆف ڤەدمینیت، ژ وێ سالێڤە ل كارگەهەما پەیكەر دارشـتنێ كار دكەت. ئەو كارگەهـ بناڤێ (رۆلف گایزەر)ە ل باژێرێ "دۆسلدرۆف"ە. ل وی جهی فێری دارێشتنا قالبێ (لم و سلیكون)ی بوویه ب نویترین شێوازێ سەردەمی.

كارێن شوان ب چەند شێوازان دەربازبوونه وەك واقع و راماندەر.

ئەگـەر پەیكەرێ (عـومـەری خـاوەر) بكەینه نموونه ل وی دەمـێ دێ هەست ب ئازار و مـرنا زارۆكەكی و زەلامەكی دكەین ئێشا برینان د ماسولكه و جهێن سوتیدا برێیا گازا ژەهراوی یا بەر لەشی كەفیتی. ژبەر وێ چەندێ ب بۆچوونا من باشترین كارێ پەیكەری من دیتبیت بۆ هەلەبجه یان بۆ عومەر خاوەر ئەو پەیكەرێ شوان كەماله. شوان شیانێن بهێزن هەنه د كارێ ئەكادیمیدا و دشێت زاڵ ببیت لسەر هەموو بەشێن پەیكەریدا، بۆ نموونه، كارێ هەسپی و سوارچاكێ لسەر كو وی ب كۆپی ژ پەیكەرێن كەڤن ب رەش و سپی دروست كرییه كو دووسەد سالان بەری نوكه هاتبوو دروست كـرن و د شـەرێ دووێ یێ جیـهانێدا ژناڤـچوویه. گـەلەك هونـەرمـەندێن ناڤ ئەلمانیـا باوەرناكەن كەسەكێ كورد د ناڤخۆدا دروست كربیت، ژبەر وێ چەندێ ئەو كارێ وی سەركەفتنا وی دبێژیته مه د بیاڤێ كارێ كلاسیك و دارشتن و پەیكەریدا.

شـوان ب كـەرەسـتـەیێن جـودا كـار دكـەت وەك برۆنز، ئەلەمنیـۆم، دار و سـتـیل و فلینه.

300x125 Cm Bronz 2009

30x20x30cM Bronz 2009
Portarit by
Pantar Rahbar Jalal

40X20 X 18 -Bronz -2007

45x20 x20 Cm Bronz - 2008

40x30 x15 Cm -Bronz -2007

60x40x20 cm Bronz-2007

300x280x125 Cm Bronz

180x100 x50 cm 2009

60 X30 X20 Stil کەرستە ستیل

60x30 x 20 Alominuom -2009

150x50 x10 cm Acristal -2008

جڤاکێ ڤەشارتی

یودیت نورینک

ئەو هەڤدژیێن توندێن لدور سێکسی ل هەرێما کوردستانێ هەی کارتێکرنەکا خراب لسەر جڤاکی هەیە، چونکی دبیتە ئەگەرێ دروستبوون و گەشەکرنا جڤاکەکێ ڤەشارتی مل ب ملێ جڤاکەکێ ئاشکرا، دلێ جڤاکی ژناڤ دبەت کو دبێژنێ هەڤژینی.

"من هاڤێتە ژدەرڤە" ئافرەتەکا پاقژکەر ب شانازیڤە وەدبێژت. مەرەما وێ کچا وێ بوو کو ستوییێ خۆ خوار نەکرییە بۆ وی زەلامی یێ دایکا وێ بوو هەڵبژارتی. ئەو زەلام ژ ماڵباتەکا زەنگین یا کەرکووکێ یە و ئەو ژن دخوازیت کچا وێ شوو پێ بکەت. بۆ وێ چەندێ لژێر سیبەرا زەنگینییا کابرای ڤەحەویت و ئێدی نەچار نەبیت کارێ پاقژکرنا ماڵێن خەلکی بکەت بۆ پەیداکرنا پارەی. لێ کچا وێ بێی ئێک و دوو وێ ئەو چەند رەت کرییە و هەڵبژارتنا دایکێ بدلێ وێ نینە. ژبلی وێ چەندێ وێ دڤێت ئەو بخۆ هەڤژینێ خۆ هەڵبژێریت کو ئەوژی جۆرەکە ژ بەرهنگاربوونا دایکا وێ. دایک وەسا دبینیت کچا وێ منەتبارا وێ یە و پێدڤییە ب دلێ وێ شوو ب زەلامەکێ زەنگین بکەت بۆ وێ چەندێ ژیانەکا خوەش بدەستڤە بینیت و وەسا دزانیت ئەو ژیان یا ژ هەژی وێ یە.

ئەو ژن وەسا دبینیت پشتی کو کچا خۆ بخودان کری و مەزن کری، هەروەکی گەلەک دایک و بابان ل هەرێما کوردستانێ، پێدڤییە کچا وێ رازیبوونێ لسەر وێ پێشنیازێ نیشا بدەت کو ئەو بۆ کچا خو هەڵدبژێریت نەک ئەو بخۆ کەسەکی هەڵبژێریت. هزرا سەرەکی ل کوردستانێ ژ وێ چەندێ هاتییە کو دایک و باب باشتر دزانن چ بۆ زاروکێن وان یا باشە. بتایبەت د مەسەلەیا هەڤژینییێدا. ئەوژی بتنێ ب ئاخفتنەکا بێ مەعنا یا رۆئاڤایی دهێتە هژمارتن کو هەڤژینی بتنێ بۆ زاروک دروستکرن و و زانێ نینە، لێ بۆ وێ چەندێیەژی کو هەر ئێک ژ زەلام و ژنێ هەڤبەشەک

....

(*) وەرگێران ژ ئینگلیزی: ڕابەر یونس

دەست بکەڤیت کو خوش بڤێت بۆ وێ چەندێ هەموو تشتەکێ د ژیانا خودا دگەل دابەش بکەت.

"زارۆک بۆ بابی بهەشتا زەر زەڤی یە" باپیرەکێ ژیێ وی ٨٥ سالێ وەسا گوت، بۆ وێ چەندێ داکوکیێ ژ هزرا هەڤژینێ بکەت بۆ گەنجان. ئەوی پەسنا هەڤژینا ئێک ژ نەڤیێن خۆ کر کو یا جوانە و هەڤبەشەکا باشە بۆ نەڤیێ وی. پەیاما وی وەک گەلەک ژ خەلکێ هەرێما کوردستانێ بتنێ ئەو بوو. پێدڤییە ژن و زەلان هەڤژینێ پێک بینن هەیاکو زارۆک هەبن.

ئەو تێگەهشتنژی ژ چاوانییا هەلکەفتا جڤاکێ کوردی و عیراقی دەرکەفتییە. ب زەحمەت گەنج دشێن هەڤدوو ببینن و ژڤانان گرێ بدەن. ب ئەگەرێ ئەخلاقیاتێن توند یێن کوردی ژن و زەلام دویر ژ هەڤدوو دژین. کچ و کور بتنێ د ناڤ مالباتێن خۆ دا دشێن چاڤپێکەفتنێ دگەل رەگەزی بەرامبەر بکەن. ل جهێن دی، دشێن بتنێ تەماشەی هەڤدوو بکەن. پاشی پشتی ژییەکێ دیارکری دشێن حەزا خۆ نیشا بدەن بۆ نموونە ب نیشاندانا تلبەکا بێ کۆستیل /ئەڵقە/.

هەیا کو ل زانکۆییێژی، ل وێرێ کو دشێن ب ئاشکرا چاڤپێکەفتنێ بکەن، رێککەفتنا راستەقینە یا د ناڤبەرا رەگەزاندا نینە. کورەک و کچەک ئەگەر دەزگر نەبن یان ژن و مێر نەبن نابیت بتنێ بن. ئەگەر وەسا بکەن خەلکێ دێ دەست ب ئاخفتنا کەت کو ئەرێ چ ل گۆرێ هەیە- چێ دبیت ئەو کچ ئێدی نەمابیت کچ! ئاخر گەنج چاوا بشێن بباشی هەڤدوو بناسن هەیاکو بریارێ بدەن ئەرێ دڤێت هەموو ژیانا خۆ دگەل کەسێ بەرامبەر ببەنە سەر یان نە؟ بتنێ ب نهێنی دشێن وی کاری بکەن- لدەمێ نهێنی ژی هەموو ئەو کار روی ددەن کو مەرەم ژێ جوداکرنا وان هەردوو رەگەزانە و رێگرتنە ژ وان. ئەخالاقییات ئەو نینە یا دەردکەڤیت، یان ئەوا خویا دبیت بتنێ بۆ کومەکا کەسان بیت. ل هەرێما کوردستانێ جڤاکەکێ ڤەشارتی هندە سەرهەڵبدەت مل ب ملێ وی جڤاکێ هەموو دشێن ببینن.

زەلامێ کورد دشێت مەدحێت خۆ بکەت لدور هەبوونا یار و دوستێت خۆ یێن کچ کو دشێت د ئێک دەمدا زێدەتر ژ ئێکێ ژی هەبیت، لێ ژن نەشێن سەرلێڤانژی باس بکەن، چونکی ئەگەر ئێک بزانیت دێ گوتوگوتک دەلیڤا وێ یا هەڤژینێ لێ تێک دەن (ل هندەک دەڤەرێن جڤاکیدا، دبیت ژ ئەگەرێ وی کاری و ب هێجەتا نامویسپەرستییێڤە ببیتە ئەگەرێ کوشتنا کچێ) یانژی دبیت هەڤژینییا وێ تێکبدەت، ئەگەر هەڤژیندار بیت کو وێ چەندێژی گەلەک رێ تێ دچیت، چونکی زەلام زێدەتر حەز ژ ژنێن هەڤژیندار دکەن بۆ پێوەندییێن سۆزداری، چونکی ئەو وان ناچار ناکەن وان بینن هەروەکی کچ بزاڤێ بۆ دکەن.

سادەترین شێوەیێ نهێنی یێ د ناڤبەرا کەسێن گەنج پێکهاتییە ژ "سێکسیا کورتەنامەیان": ئەو کورتە نامەیێن د ناڤبەرا دوو مۆبایلاندا دهێنە پێکگوهرین و بکارئینەرێن وان دهێنە ورژاندن. هندەک کەسان هەتاکو ئەو کرییە هونەرەک بۆ خۆ: ب شێوەیەکێ هەرەمەکی کورتەنامەیان بۆ گەلەک ژمارەیان دهنێریت و بەختێ خۆ دجەربینیت. هندەک جاران بەرسڤ دهێتە دان و یاری بەردەوام دبیت.

هندەک جاران ژمارەیێن تەلەفۆنان ب رێیا برادەران دهێنە ڤەگوهاستن بۆ لایەنەکێ پێوەندیدار. ئاریشە ئەوە لدەمێ هەڤژینداری بۆ ئێک ژ لایەنێن کورتەنامەیان رێک دکەڤیت، کەڤنە دۆستێن کورتەنامەیان دەستان ژ چالاکیێن خۆ بەرنادەن و بەردەوام دبن لسەر هنارتنێ. بۆ وێ چەندێ ئاریشە بێتیە بنبڕ کرن. گەلەک ژ وان یێن نوی چوینە ناڤ پرۆسەیا هەڤژینیێ ب ژمارە تەلەفونێن نویڤە دچنە ناڤ وێ پرۆسەیێ. بازارێ کۆمپانیێن مۆبایلانژی ژ ئەگەرێ وان پێوەندیان یێ گەرمە.

لدەمێ پێوەندییەکا هەڤژینێ یا باش نەبیت، سێکسا کورتەنامەیان، وەک دهێتە دیتن رێیەکا سادەیە و یا بێ زیانە، زەلام و ژنێن هەڤژینێن هەڤدوو هندەک خوشیێ ژێ ببینن. لێ لدەمێ تەلاق روی ددەت، ئەوا زیان پێ دکەڤیت ژنە. چونکی مێرێن وان ئەو پێوەندیێن کورتەنامەیان دێ ب خیانەت دەنە زانین. وەکی چاوا دەستدرێژی بۆ سەر مولکەکێ وان هاتبیتە کرن و هەرچەندە ب رێککەفتننەکا سێکسی یا راستەقینەژی نینە- زەلام دشێت ژنێ تەلاق بدەت و زارۆکێن وێ ژێ وەرگریت.

لێ گەلەک جاران تشتێت زێدەتر لپەی وان پێوەندیێن کورتە نامەیان هەنە. بۆ نموونە ژڤانەکی ل ئێک ژ قەهوەخانەیان خوەش دکەن، یان پیاسەیەکا ب سەیارێ بۆ ئەزمەڕ /جهەکە ل سلێمانیێ/ یان جهەکێ دی بۆ ژڤانی، یان چوونا مالا هەڤالەکی کو ل مالێ نینە. ئاریشەیا وان پێوەندییان ئەوە وەسا دەردکەڤن کو بتنێ بۆ سێکسی نە. پێوەندییەکا راستەقینە و ب زەحمەت لسەر وان پێوەندییان دهێتە دانان چونکی پێدڤییە هەموو تشتەک ب دزیڤە رووی بدەت.

ئەوا گرنگە لدور وان ئەخلاقیاتێن دووقافی سەرنج لێ بهێتە دان شێوازێ پەروەردەکرنا کوڕان و کچانە لدور بۆچوونا ئەوان هەردوو رەگەزان بۆ هەڤدوو. دایک دبێژنە کچێن خۆ "کوڕان بتنێ سێکس دڤێت. ژبەر وێ چەندێ تشتەکێ وەسا بکە کو تە بخۆ بینیت بەری هەمی تشتەک روی بدەت، ئەگەر نە دێ تە هێلیت و هەموو تشتەک دێ ل تە تێک چیت".

ئەگەر بتنێ رێیا چاڤپێکەفتنێ ب نهێنی بیت ئەڤە دبیت ب ساناهی ببیتە ئەگەرێ سێکسی، چونکی پرانییا گەنجان ژ رویێ سێکسیڤە تێر نەبوینە. ژبەر وێ چەندێ پێدڤییە رێ ب کچ و کوڕان بێتە دان هەڤدوو ببینن بێی کو ئێک د ناڤبەرا واندا بیت و گوهێ خوە بدەتێ تەماشەی وان بکەت. پێدڤییە رێ پێ بهێتە دان ب ئاشکرا دگەل هەڤ بن بۆ وێ چەندێ هەڤدوو بناسن.

ئەوان پێدڤی ب دەمی هەیە بۆ وێ چەندێ بزانن کەسایەتی و بەرژەوەندیێن وان تێک دکەڤن یان نە، یانژی دێ دگەل ئێک گونجن و هەڤبەش بن د ژیانێدا، یان دشێن پێکڤە ئاریشەیێن خۆ چارەسەر بکەن یا نە. یان رێ پێ بێتە دان خەلەت ببن. لهەڤدوو توڕە ببن و چاڤ ب کەسێن دی بکەڤیت بێی کو جڤاک دهۆلێ لدویف وان لێ بدەت.

ئێک ژ ئاریشەیان ئەوە، ژ ئەگەرێ وێ چەندێ ئەو هەردوو رەگەز دویر ژ هەڤ دژین، دەمێ هەڤژینی دهێت ئەو گەلەک ب خرابی ل هەڤدوو دگەهن. دایکان کچێن خۆ وەسا فێر کرینە کو ژ

کوڕان دویر کەڤن و دگەل وان ڕوی خۆش نەبن، هەروەها ب پشتراستیڤە د ڕوییێ واندا نەکەنە کەنی. ل هندەک دەڤەرێن کوردستانێ ئەوێ نەسیحەتێ ئەنجامێن خراب بۆ پشتی هەڤژینییێ هەنە. ئەز زەلامەکێ هەڤژیندار دنیاسم کو ب زەحمەت گرێنژینا ژنا خۆ دیتییە. "من گوهـ لێیە دکەتە کەنی دەمێ ئەز لدەرڤەی ماڵ، لێ دەمێ هاتمە ژۆر ئێکسەر دێ ڕوییێ خوە یێ موون ڤەگریتەڤە". ئەوی زەلامی وەگوت.

کچ نزانن پشتی هەڤژینییێ چاڤەرێی چ بکەن. ئێک ژ کچان داخواز ژ وی کوڕی کربوو ئەوێ ماڵباتا وێ بۆ هەڵبژارتی کو جگاران نەکێشیت و نەڤەخوت، ڕۆژێ پێنج جاران نڤێژان بکەت و د هەمان دەمدا نابیت وی حەقێ وێ چەندێ هەبیت باخڤیت ئەگەر ئەوێ جلکێن تەنگ کرنە بەر خۆ.

د ڤی جڤاکیدا زەلام فێر نەبوینە باوەرییێ ب ژنان بینن. ژبەر وێ چەندێ پشتی هەڤژینییێ، هەر دگەل هەڤالێن خو یێن زەلام دچنە دەرڤە و چایێ ل چایخانەیان فرِ دکەن، یان بیرە و وێسکی ل دەشت و دەران یان پشکا زەلامان ژ خوارنگەهان ڤەدخون و باسێ ئاریشەیێن خۆ دکەن و دهۆلا نیاییێ لێ ددەن. لێ ژن ل مال دمینن و ئەڤجا یان دێ چاڤ ب هەڤالێن خۆ یێن ژن کەڤیت یانژی دێ چاڤدێرییا زارۆکان کەن.

هەیاکو ل خوارنگەهانژی ژن ل جهەکێ تایبەت ژ زەلامان هاتینە جودا کرن. باشە چ تشتەک ژن و مێران لهەڤ بجڤینت، ژبلی سەرجها، ئەرێ بتنێ زارۆک و هندەک دانێن خوارنێنە؟

د جڤاکێ کوردیدا ب زەلامان دهێتە گوتن بتنێ وان ژنان بینن کو هیچ حەزەک نینە بەری هەڤژینییێ سێکسی بکەن، چونکی ئەگەر سێکسی بکەن ئەوی دەمی ئەو پرسیار دێ دروست بیت ئەرێ دگەل چەند زەلامێن دیژی سێکس کرییە، ئەڤەژی بشێوەیەکی گشتی ژیانەکا حەژێکرنێ یا خراپ لدویف خۆ دهێلیت.

زەلامان نەڤێت داخوازا وان کریارێن سێکسی ژ ژنێن خۆ بکەن یێن دلڕەڤین، چونکی وەسا دبینن ژنێن وان ژ هندێ پیرۆزترن ئەو سێکسا دلڕەڤین دگەل بێتە کرن. ئەڤەژی ئەگەرەکە بۆ وان سەرکێشییێن زەلامان لدەرڤەی ژیانا هەڤژینییێدا هەی: دگەل دوستێن خوە یێن ژن چاوا دڤێت وەسا سێکسی دکەن، چونکی ئەوان هیچ وێنەیەکێ پیرۆز نینە هەتا ژدەست بدەن. لێ هەر ژبەر وێ چەندێ، زەلام دوودلن ژ پێکئینانا هەڤژینییێ دگەل وان کچێن دشێن ژ روییێ سێکسیڤە دلخۆش بکەن: ئەو جۆرێ ژنان هیچ دەمەکی نەشێت ببیتە دایکەکا باش بۆ زارۆکان.

گەلەک خەلک وەسا دبینن ئەو ئەخلاقیات ژ قورئانێ دەرکەفتینە، لێ د راستیێدا بشێوەیەکێ سەرەکی کولتوور ژێ بەرپرسە. ئەگەر خەلک دەستان ژ گوتگوتکان بەردەن و بەلا خۆ ژ خەلکێ دی ڤەکەن بۆ خۆ ب ژیانا خۆ بژین هەر وەکی چاوا ئەوان دڤێت، گەلەک تشت دێ ب سەناهی تر بن.

دەمێ خەلک دکەتە هاتوهەوار کو کچا وان دگەل کوڕەکی هاتییە دیتن، دڤێت کارەکی بکەی هەتا کو بشێت بەرەڤانییێ ژ وێنەیێ خۆ بکەی، لێ ئەگەر وێنەیێ تە هاتیە لڤین دڤێت ناسناڤێ بنەماڵەیا خو ب پارێزی. ئەڤێ چەندێ گەلەک کێم پێوەندی ب ئیسلامێڤە هەیە، گەلەک زێدەتر پێوەندی ب

جڤاکیڤە هەیە کو گوتوگوتک کرینە هونەرەکێ راستەڤینەیێ خۆ.

وێ رۆژێ ئێکی گوتە من "شەرتی دگرم کو حالەتێ تەلاقدانێ ل ولاتێ وە زێدەترە ل ڤێرە". ئەوی ئەو چەند گوت کو ل رۆژئاڤا کچ و کوڕ پێکڤە دژین بەری ببنە هەڤژین کو دەلیڤا ژێکجودابوونا وان زێدەترە. پرانییا وان کچ و کورێن ئەز دناسم ئێکەم جار پێکڤە ژیان تاقیکرییە بۆ دەمێ سالەکێ یان چەند سالان بەری ببنە هەڤژین. پاشی کرێیا خانییەکی یان هەبوونا زارۆکان دێ بیتە ئەگەری هەڤژینیێ. من دیتییە گەلەک ژ وان هەڤژینان ژ وان جۆرانە یێن بۆ دەمەکێ درێژ ڤەکێشایە. چونکی ئەو دزانن چ دکەن دەمێ دچنە ناڤ پرۆسەیا هەڤژینیێ. بێگومان هندەک ژ وی خەلکێ پێکڤە دژین بەری بچنە ناڤ پرۆسا هەڤژینیێ ژێک جودا دبن، لێ پرانییا جاران ئەڤە بەری هەبوونا زارۆکان روی ددەت. ژبەر وێ چەندێ زەرەرا وێ کێمترە ژ وێ ئەگەر راستەوخۆ هەڤژینی کربا و دەست ب مالباتێ کربا.

ب شێوەیێک ژ شێوەیان، کەس باسێ ئەگەری ژیانا وان زارۆکان ناکەت کو دگەل دایک و بابێن خو دژین کو هەردەم شەرێن وانە یان بزەحمەت دگەل ئێک دئاخڤن. پێدڤییە زارۆک د گەنجایەتیێدا فێری حەژێکرنێ ببن ئەوژی ب رێیا تەماشاکرنا دایک و بابان و چاوانییا پێکڤە ژیانا وان. ئەگەر وەسا نەبیت دێ گەلەک یا بزەحمەتر بیت بۆ وان کو پاشی د ژیانێدا درێژیێ بدەنە پێوەندییەکا بەختەوەر. هەڤژینێن بەختەوەر جێگیریێ ددەنە پال ژیانا زارۆکێن خۆ کو ئەوژی بنیاتێ درۆستبوونا کەسایەتییەکا جێگیرە.

ئەنجامێ ئەوان ئەخلاقییاتان ل کوردستانێ ئەو تشت نینە کو مالباتێن بەختەوەر بەر پرسیارن. ئەنجام نەئومێدی و پێوەندییا ژ دەرڤەی هەڤژینییا خرابە و دروستکرنا زارۆکانە کو د ناڤ مالباتەکێدا مەزن بوونە و دایک و باب ب بەردەوامی بشەر بوون. ئەو بێ هیڤیبوون هەیاکو لسەر جادەیانژی یا دیارە. هیچ جهەکی وەک کوردستانێ لسەر جادەیان جاڤ ل کچان ناهیتە کرن. چەند سالان بەری نوکە هەڤالەکا من کو کابۆیەکێ تەنگ ل پێی بوو ب بەردەوامی ل پشترا ئاخفتنێت کرێت پێ دهاتنە گوتن. نوکە ئەو تانە کێم بوینە لێ تەماشەکرن هەر مایە. ئەگەر زەلام ل کوردستانێ شیابان ب چاڤێن خۆ سێکسی بکەن دا کەن. لێ جڤاکێ ڤەشارتی ل ڤێرە دەست پێ دکەت.

کوردستان ڤەبوو بۆ گەشبوونا ئابووری و گۆهرینێ و ژیانەکا باشتر. د جڤاکەکێ وەها دا، جهێ کوژێن ڤەشارتی نابیت. لێ ئەو کوژی بتنێ دەمەکێ نامین کو گۆهرینا عەقلییەتا خەلکی روی بدەت، دەمێ رێ ب نویگەریێ بهێتە دان هەروەها لدەمێ پەروەردەیەکا باش بۆ هەموویان هەبیت.

* یودیت نورینک رۆژنامەڤانەکا هولەندییە و ل هەرێما کوردستانێ دژیت. ئەڤە دەمێ ٢٥ سالانە کارێ رۆژنامەڤانیێ دکەت و دوو پەرتۆک هەنە کو هەردوو هاتینە وەگێران بۆ سەر زمانێ کوردی.

گەشتیارییەک
ل کوبا

چارلز ترامبوول[١]

لدەمێ ئێکێ یێ سیهـ سالێن پشتی سەرکەفتنا شۆڕەشا خوەدا فیدل کاسترۆ وەک نموونەیا جڤاکێ سوسیالیست پاراست. گازینۆ و ئەمەریکایێن قاچاخچییێن مەی و مافیا و ئەو مەلهاییێن هاتنووچون بۆ دهاتە کرن، نەمان. کاسترۆ وەسا ددیت جڤاکێ سوشیالیست بلندترە ژ کەپیتالیزم (سەرمایەداری)یێ. د جڤاکێ نوی یێ کوبادا کچ نەچار نینە خوە بۆ پارە بفرۆشن. ژن ب ڕێیا سوشیالیزمێڤە ئازادیێ وەردگرن. بۆ وان دەلیڤێن یەکسان ژ دامەزراندن و پشکداریکرنا د کاروبارێن مالدا هەیە و ب هەمان شێوە خواندن بۆ زەلامان یا بەردەستە. ئابووریێ کوبا یا پشتراستە ژ هەڤکارییا ٤ بیلیۆن دولاری یا سالانە یا سۆڤیەتی کو دەلیڤە بۆ ژنان دروست کرییە بێی کو نەچار بن زەلام بازرگانیێ ب لەشێ وان بکەن، پێدڤییێن خو یێن سەرەکی دابین بکەن.لێ لدەهێن بوریدا هاریکارییێن سۆڤیەتی هاتنە برین و هەڤبەشییێن بازرگانیژی وندا بوون. سێکسفرۆشی ڤەژیاڤە، ئەگەر چ حکومەت دبێژیت خوە بۆ بنبڕکرنا بازرگانییا سێکسی تەرخان کرییە، لێ سێکسفرۆشی هەر یا بەردەوامە. هەرچەندە ب ڕادەیەکێ کێمتر ژ سالێن بەرێ یە. سێکسفرۆشییا پێشڤەچووی ل کوبا دەرئەنجامێ وێ قەیرانا ئابوورییە کو ب ئەگەرێ هەرفینا ئێکەتییا سۆڤیەتی و ئەو چاکسازییێن ئابووری یێن سالێن ١٩٩٣-١٩٩٤ دەست پێ کرین. بلەزتر لێ هات. ئەو چاکسازی وەک پیڤەرێن دەمکی یێن رزگارکرنا سوشیالیزمێ بوون، رێخۆشکەر بوون بۆ گەلەک سەرەدەرییێن وەسا کو بەرۆڤاژی ئایدولۆژیا سوسیالیزمێنە. نوکە کو ژێرخانا ئابووری یا دارێشتییا سوشیالیزمی ل کوبا د بنیاتدا دەرز لێ کەفتییە، کوبی نەچارن بۆ ڤەمانا د ژیانێدا رێیێن نوی ڤە بینن. هێزا سێکسفرۆشی بۆ هەلدانا دولارێ ئەمەریکی ب مفایێ

(*) وەرگێران ژ ئینگلیزی: لەیلا حەمید

سێکسفرۆشاندا بویە ئەگەرەکێ هەرە کارتێکەر یێن ڤەمانا د ژیانێدا.

سێکسفرۆشیێ ئاریشە بۆ کاسترۆ دروست کرییە: دۆراندنا سۆشیالیزمێ دێ نیشا جیهانا دەرڤە دەت. درووشمێ شۆڕەشێ کارتێکرن نینە بۆ پالدانا جەماوەری ل پێناڤی پابەندبوونا ب پێوەرێن رەفتارێن سۆشیالیستی. ژلایەکێ دیڤە، بزاڤێن حکومەتێ بۆ ژناڤبرنا سێکسفرۆشیێ، کو بتنێ سەرکەفتنەکا نیڤەیی هەبوویە، شێوەیان بەرچاڤ دکەن. ئەڤە جهێ حێبەتیێ نینە، چونکی سێکسفرۆشی سالانە ب ملیونان دولارێن گەشتیاران دئێخیتە ناڤ کوبا. سەرباری وێ چەندێ داهاتێ هزاران کەسان دابین دکەت کو رەنگە بەروڤاژی نەچار بن بۆ کاری و هەڤکاریێ بەرەڤ ویلایەتێن هەڤگرتی یێن ئەمەریکا بچن. ئەڤجا بەرهەنگابوونا حکومەتێ لهەبەر سێکسفرۆشیێ رەنگە سستر بیت ژ وێ یا بانگهێشتێ بۆ دکەت.

ئەڤ ڤەکۆلینە سەرهەلدانا سێکسفرۆشیێ وەک بەرئەنجامەکێ قەیرانا ئابووری ل کوبا راڤە دگەت.

ئارمانجا بابەتیژی بتنێ راڤەکرنا پیشەیا سێکسفرۆشیێ نینە، لێ هویربوونە ژ وێ رۆژەڤا سیاسی و جڤاکی و ئابوورییە د جڤاکەکیدا کو دەرگەهـ بۆ سێکسفرۆشیێ ڤالاکرییە کو بۆ دمێ سیهـ سالان شیابوون وێ دیاردەیێ کۆنترۆل بکەن.

ئەڤ ڤەکولینەژی هاتییە دابەشکرن بۆ سەر چوار بەشان، بەشێ ئێکێ دێ ڤەکولینێ لدور سێکسفرۆشی و گەشتەوەر کەین، هەم بەری ١٩٥٩ و هەتا نوکە، بەشێ دووێ دێ سەرهەلدان و سێکسفرۆشی ل ١٩٩٠ێ و وێڤە و دەلیڤا ئەکتیڤ بوونێ هێتە وەسف کرن. پشکا سێیێ دێ تەماشە سیاسەتا حکومەتێ لهەمبەری سێکسفرۆشیێ و وان پێنگاڤان کەت یێن بۆ رێگرتنا سێکسفرۆشیێ هاتینە گرتن. هەروەها دێ رووناهیێ ئێخیتە سەر وێ چەندێ کا بۆچی حکومەت نەشیایە کۆنترۆل بکەت و نە پالدەرەکژی هەیە بۆ وێ چەندێ بشێت سێکس فرۆشیێ ژناڤ ببەت. پشکا چوارێ کارتێکرنا سێکسفرۆشیێ لسەر جڤاکێ کوبی دێ هەلسەنگینیت.

ئەڤی باسی بشێوەیەکێ گشتی پشت ب وێ ڤەکولینا مەیدانی گرێدایە کو ل شوباتا ٢٠٠١ێ ل کوبا هاتییە ئەنجام دان.

پرانییا وان زەلام و ژنێن ڤەکۆلەری هەڤپەیڤین دگەل کرین، ب هەرەمەکی هەلبژارتینە. د هەڤپەیڤینێن ویدا خەلکێ سەر ب پیشەیێن دی ژبلی سێکسفرۆشان ئاخڤینە. چاڤپێکەفتن دگەل سێکسفرۆشێن نێر و مێ و شۆفێرێن تەکسی و ب کرێگرتیێن ئاڤاهییان و کارمەندێن هۆتێل و مەیگێران و ئابووریناسان و مافپەرەوەران و پولیسان کرییە. ژبلی ڤەکولینا مەیدانی، ڤەکولەر ب هژمارەکا گوتاراندا چوویە لدور بابەتی کو د بەلاڤۆکەکا کوبی یا وەکی رۆژنامەیا Granma و Juventud Rebelde هاتییە وەشاندن.(٢)

بەری ١٩٥١ کوبا بگشتی جڤاکەکێ پیاوسالار بوو. زەلام کو خویندەوارتر بوون، ناندەرێن خێزانێ و فەرماندەرێن جڤاکی بوون. پێدڤی بوو ژن دایکانە و گوهدار و داوینپاک بان. پێدڤی بوو ژن ل ماڵ مابانەڤە و کارێ ماڵ کربا و لدەمێ هەڤژینێن وان لسەر کاری بوون، زارۆکان بخۆدان بکەن. ل ١٩٥٩ێ ژنان ل کوبا بتنێ ١٧/ (٢٦٢٠٠٠ کەس)ێن هێزا کاری پێکدئینا و نێزیکی ٧٠٪ ژ وان ژنان وەک کارکەرێن ناڤ ماڵان کار دکر (Smith and Padula 1996)، بەری شۆڕەشێ پرانیا جاران ل وی دەمی سێکس دهات فرۆتن کو ژنێن گەنج لدویف کاری دگەریان و ژ گوندان بەرەف هاڤانا کۆچبار دبوون. گەلەک ژوان نەدشیان کارەکێ دی ببین و لدوماهیێ نەچار دبوون بەرێ خوە ددا سێکسفرۆشیێ (Smith and Padula 1996).

لگوری تەخمینێن بەری شۆرەشێ ٤٠٠٠٠ سێکسفرۆش ل وی وڵاتیدا هەبوون ئەگەر چ حکومەت وەسا دبینیت ئەو ژمارە گەهشتبوو ١٠٠٠٠٠نژی (Department of Army, 1985). ب هزاران بازرگان و گەشتیار- ب پرانی یێن سەر ب ویلایەتێن هەڤگرتی و پشکەکا زۆر بۆ قۆماری و سێکسا قەدەخەکری- ل کوبا کوم دبوون. یانەیا شەڤان یا ترۆپیکانا یا هاڤانا، مەزنترین بارەیا ڤەکری یا دونیایێ، ب ژنێن تەبانەڤە و گوڵ بەر سەریڕا بسەرڤە و شانازی دکر و سەقایێ هەستلڤینێ یێ پایەتەختێ وڵاتی بەرجەستە دکر. کوبا حەزێ وەک ژێدەری سروشتی دفرۆشت. (Smith &Padula 1996، لاپەڕە ٢١) یا نڤیسەرێن "سێکس و شۆڕەش" تێبینی کرییە "زەلامێن گەنج بۆ ریکلاکرنێ بۆ خویشکێن خۆ کارت ددانە وان گەشتیاران یێن د گەمیێن هەڵمیدا دهاتنە خوار". گەشتیارانژی ئێکەم جار هاتنوچوونا گەلەک مەلهایان دکر کو د ناڤ هاڤانادا بەڵاڤ ببوون. لێ دروست نینە وەسا بێتە هرزکرن کو سێکسفرۆشان بتنێ گەشتیارێن بیانی تێر کرینە. زەلامێن کوبی زێدەترین کریارێن خزمەتگوزارییێن سێکسفرۆشان بوون. د جڤاکێ کوبیدا ئاساییە زەلام بشێوەیەکێ سروشتی حەز ژ سێکسی بکەت. زەلام دشێن ل مەلهایان حەزێن خو یێن سێکسی تێر بکەن و شەرەفا کچێن "داوینپاک" یێن کوبی ب پاراستی بهێلنەڤە. Smith و 1996) Padula، لاپەڕە ٢٦) نڤیسییە "ل دەمێ پێگەهشتنێدا بابان کورێن خوە دبرنە مەلهاییێن تاخێن خۆ بۆ وێ چەندێ شارەزایی نهێنییێن سێکسی ببن". سێکسفرۆشی لدەرڤەی هاڤانژی هەبوو. گەلەک ژنان ب رێیا دورینا قامیشی خزمەتگوزارییێن خۆ پێشێکشی کارکەرێن کۆچبەر و جووتیار و باژێران دکر.

کاسترۆ بازرگانییا سێکسی براستی راوەستاند. ئارمانجەکا شۆڕەشگێرانە بۆ ژناڤبرنا سێکسفرۆشیێ و پشکدارییپێکرنا ژنانێن کوبی ب کومێن کاریدا راگەهاند. ب رزگارکرنا ژنان ژ ئاستەنگێن جڤاکی و پیاوسالاریڤە کاسترۆ هیڤیخواز بوو پشتەڤانییا ژنان بدەستڤە بینیت. حکومەتێژی وەسا ددیت زێدەکرنا ژنان بۆ ناڤ هێزا کاری رێخوشکەرە بۆ وەبەرهێنانا زێدەتر و ڤەژاندنا ئابووری.

ل سالا ١٩٦١ێ فیدراسیۆنا ژنێن کوبا هاتە دامەزراندن و هەڤژینا رائول کاسترۆ، ڤیلما ئیسپین، وەک سەرۆک هاتە دستنیشان کرن. ئارمانجا فیدراسیونێ چاکسازییا سێکسفرۆشییا بەرێ بوو دناڤ جڤاکیدا. فدیارسیون ب هەموو لایەنێن ژیانا ژنان گەهشت و یاسایەکا خێزانی یا نوی دەرکر کو رەوشا ژنان ل کاروبارێن مالدا سڤکتر دکر. هەروەها دەست ب کومەکا هەوێن نەهێلانا نەخوێندەواریێ بۆ ژنان کر. راهێنانێم درینگەهان و یان پێچانا توێتنێ ب کابانیان کر و سەنتەرێن چاڤدێریێ رۆژانە ڤەکرن هەیاکو ژن بشێن بچنە سەر کاری (Smith and Padula 1996).

وەک دەرئەنجامەکێ ڤان چاکسازاییان بۆ گەلەک ژنان خواندن و کار بۆ هاتە دابین کرن و نەڤەگەریانە سەر سێکسفرۆشیێ. د دەمێ ٢٥ سالێن بوریدا هژمارا ژنێن کارکەر بۆ ئێک ملیونێ بلند بوو. ل سالا ٢٠٠٠ێ ژنان ٤٣٪ێ هێزا کاری پێک دئینا و پرانیا پوستێن تەکنیکی داگیر کربوون (World Bank, 2001).[٣] سەرباری وێ چەندێ، نەبوونا گەشتیاریێ هەم داخوازی و هەمژی راکێشانا مادێ سێکسفرۆشیێ ئینا خوار.

پشتی ئێکەتییا سۆڤیەتی هەلوەشیایی کوبا توشی قەیرانەکا ئابووری بوو. پشتی دوو سالان لپێناڤی بزاڤتنا حکومەتێ ژ کومەکا چاکسازییان د رێکخستنێدا کر. کوبا وەبەرهێنان پالدان بتایبەت د کەرتێ پیشەسازیدا.

حکومەتێ زەڤیێن دەولەتێ دابەشکرن و دانە وان جوتیاران یێن کۆمپانیێن بچووکتر پێکئینای. هەروەها هەلگرتنا دولارێ ئەمەریکایی خۆ دامەزراندن د هندەک کەرتاندا ب یاسایی دا زانی[٤] (Pérez-López and Travieso Díaz, 1998).

ئەوان چاکسازییان گەلەک کارتێکرن کرە سەر کەرتێ گەشتیاریێ، پرۆژەیێن هەڤبەش یێن دناڤبەرا دەزگەهێن ئابووری یێن ویلایەتێن هەڤگرتی و دەزگەهێن بازرگانی یێن ئەوروپایی وەک Sol Meliá هۆتێل دناڤ گزیرتاندا بەلاڤ کرن و بازرگانییا گەشتیاری پێشڤە بر. ب ئەگەری ب یاسایی کرنا دولاری گەشتیار شیان ب سەناهیتر پارەی ل گزیرتان ب مەزێخن. سەربخویی د خوە دامەزراندنێداژی رێ ب کومبیان دا بۆ گەشتیارێن بیانی خزمەتگوزاریێن وەک ڤەگوهاستنێ و گەهاندن و ب کرێدانا ئاڤاهییان و فرۆتنا ڤەخوارنان ل رێستۆرانتان سەر جادەیان و هتد دابین بکەن.

ئاستێ گەشەیا پیشەسازی یا گەشتەوەری بەرچاف بوو. ژ ١٩٩٥ێ وێڤە داهاتێ گەشتەیاری یێ سالانە بۆ ١٨,٦٪ زێدە بوو. وەبەرهێنانا بیانی ژمارا ژورێن هوتێلان بۆ پتر ژ ٣٥٠٠٠ بلند کر. هژمارا گەشتیاران ژ چەند سەد هزارەکان ل سالا ١٩٩١ بۆ ١٨٥٠٠٠٠ ل ٢٠٠٠دا بلند بوو. گەشتیاریێ ب شێوەیەکێ راستەوخۆ ٨١٠٠٠ کارکەر دامەزراندن و د راستیێدا ٣٠٠٠٠٠ دەلیڤێن کاری نوی هاتنە دابین کرن (CEPAL, 2000). تێکرایا داهاتێ کەرتێ گەشتیاری ل سالا ١٩٩٨ێ

ب ئێک بیلیۆن و هەشت سەد ملیون دولارێن ئەمەریکایی بوو. ل ٢٠١٠ێ کوبا چاڤەرێی گەهشتنا ٦ هەتا ٧ ملیون گەشتیاران دکەت کو نێزیکی ١٠ بیلیۆن دولار بۆ ئابوورییا وێ زێدە دکەت (Figueres, 2000). کوبا ئەو پێشکەفتن بێی گەشتەوەرێن ئەمەریکایی دروست کرییە.(٥)

ئەو دولارێن گەشتیاران ل کوبا د مەزلاختن دەلیڤەیێن نەفەرمی یێن نوی بۆ کوبیان دروست کرن هەیا کو پارە دەربینن (Pérez-Lopez, 1995). گەلەک کەس وەک jineteros (جینێتێرۆس یانی کلاوچی کو وەک پەیڤا سوارچاکییە) کار دکر. ئەوان خواستن ژ گەشتیارن دکر. پێشنیاز دکر ببنە رێنیشاندەرێن وان و کەلوپەلێن دزی یێن وەکی جگاران ب بهایەکێ ئەرزانتر ژ بازاری دفرۆتنە وان. کلاوچیێن دی یێن سەر ب هەردوو رەگەزانڤە بەرێ خوە دانە سێکسفرۆشیێ و د ئەنجامدا نوکە کوبا ئێکە ژ بەرجەستەترین جهێ گەشتیارییا سێکسی. گەشتیارییا سێکسی بابەتەکە چەند پێڤە دچیت پتر ئالۆز دبیت. هەرچەندە گەشتیاریێ و سێکسی ب بەردەوامی پێوەندی ب هەڤدووڤە هەبوویە لسەرانسەری دونیایێ، لێ ل ولاتێن جیهانا سێیێدا کو ژن هەژارن بۆ ژیارا خۆ بەرێ خوە ددەنە سێکسفرۆشیێ. گەلەک بەرفرەهترە(٦) (Oppermann, 1998).

گەشتیارییا سێکسی ل کوبا هەیە. ب هزاران زەلام سەرەدانا وی ولاتی دکەن بۆ وێ چەندێ دگەک کوبیان سێکسی بکەن. ئاژانسێن گەشتان شانازیێ ب وێنەیێ ژنێن رویس و ب زەحمەت داپوشی یێن سەر ئاڤان دگەرن دکەن. ل ١٩٩٠ێ دا. Playboy وێنەیەکێ ژنێن کوبی یێن سەر ڤارادێرۆ، هەوارگەها کەناری یا بناڤودەنگ بەلاڤ کر. ل ١٩٩٥ دا گۆڤارا ئیتالیاییViaggiare راگەهاند کوبا "بهەشتا گەشتیارییا سێکسی"یە و بۆ وێ شەرەفێ بەری تایلەند و بەرازیل و فیلیپینێ دکەڤیت (www.salon.com). سالا پاشتر کوبا هەلکێشانەکا ٦٨٪ ژ گەشتیارێن ئیتالیایی بخۆڤە دیت.(٧)

ئامارا گەشتیاران ئاماژەیەکا بهێزە کو گەشتیارێن سێکسی وەک ئەگەرەکێ بۆ بلند بوونا گەشتیکرنێ بۆ کوبا.پرانیا گەشتیارێن کوبا نێرن، ٥٨,٣٪ نە(٨). سەرباری وێ چەندێ ئەو گەشتیارێێن نێر یێن دناڤبەرا ٢٥-٦٠ سالیدا ب نێزیکی دوو هندی ژمارا گەشتیارێن مێ یە یێن سەر ب هەمان ژی (CEPAL, 2000).

دگەل وێ چەندێ کاربدەستێن گەشتیاریی یا کوبا حاشایێ ژ هەبوونا هەر جورە گەشتیارییەکا سێکسی یا زالبووی بسەر گزیرتاندا دکەن. ئیزابێل(٩) کاربدەستەکا Centro de Inteligencia Corporativaێ یە کو ئەوژی دەزگەهەکێ راێوژکارییە دگەل ئاژانسا گەشتیی یا Cubanacán یا سەر ب دەولەتا کوباڤە کار دکەت. ئەو دبێژیت "ئەم ب هیچ شێوەیەکێ هیچ جورە گەشتیارەکێ سێکسی رێک نائێخین. نابیت ب هیچ شێوەیەکی حکومەت ژنان پالبدەن بۆ سێکسیفرۆشیێ. بەلاڤکرنا سێکسفرۆشیێ هەیا کو مفاژی نینە. بەرۆڤاژی ویلایەتێن هەڤگرتی، کوبا چاڤدێرییا ساخلەمیێ بەلاش دابین دکەت. هەر پارەیەکێ دەستکەفت ژ بلندبوونا ئایدزێ و نەخوشیێن

نەساخییێن ڤەگر ب رێیا سێکسی، دهێنە مەزاختن". ئەوێ هەروەها حاشایی ژ گەشبوونا پیشەسازییا سێکسی کر "گەشتیاری د ناڤ هەموو کەرتێن پیشەسازیدا پێشڤە دچیت: ساخلەمی، کولتوور، کەنارێن ئاڤان و هتد. ل هەموو مولاتێن دنیایێ هەیڤانە گەشتیارێن زێدەتر بو مە دهێن. ئەم نەشێن وێ سەرکەفتنێ بۆ سێکسفرۆشیێ ڤەگەرینین. مفایێ خزمەتگوزارییێن هۆتێلان سەرەکیترین ئەگەرن".

هەیا کو حکومەتژی گەشتا سێکسی پێشڤە نابەت. ئینتەرنێتی پاڵدەرەک بوو بۆ رژیانا گەشتیارێن سێکسی بۆ ناڤ کوبا. www.WorldSexGuide.Org و www.alt.prostitutio.com و www.worldsexarchives.com بۆ نموونە ئەڤە سێ ژ وان پێگەهێن ئەلکترونینە کو سێکسفرۆشی ل کوبا بەلاڤ دکەن. د ڤان پێگەهاندا پێزانێن لدور جهێ دیتنا سێکسفرۆشان و تێچوونا کاری و ئەو جهێ دڤێت سێکسفرۆشان بو ببەن و چاوانییا سەرەدەریکرنا دگەل پولیسان تێدا هەنە.

هەر پێگەهەکی نەخشەیەکێ بەلاڤۆکا تێدایە بۆ وێ چەندێ گەشتیار د گەشتاندا رێنمایی و پێزانینان لدور وەربگرن.

پێگەهێن دی وەک www.allforeignbrides.com یان www.asianhearts.com تایبەتن ب هنارتنا بووکێن داخوازکری. د گۆتارا ABC News یا بناڤێ "گەشتیارییا سێکسی بەرەف هەڵکێشانێ دچیت"، کریستێن بێدۆی رێکخەرێ بەرنامەیێ ECPA دبێژیت "ئینتەرنێت بوویە بەلاڤترین ئالاڤ بۆ سەرپێچیکارێن سێکسی، ئەڤەژی ب پێکگوهرینا پێزانینان لدور ئەو جهێن کو لێ ناهێنە دەستەسەر کرن یان ئەو جهێن یاسا یا کێم دەسهەلاتە". ئەگەر چ حکومەت دبێژیت، خوە بۆ کوبا وەک جهەکێ سێکسی بانگهێشت ناکەت، ئەڤ پێگەهێن ئەلیکترۆنی کو خزمەتان پێکشێشی گەشتەوەرێن سێکسی یێن کوبا دکەن وی ولاتی وەک سەیرانگەهەکا سێکسی یا بهێز نیشان ددەن.

سێکسفرۆشیا هەڤچەرخ ل کوبا

ئاراستەیێ سێکسفرۆشیێ نوکە هەتا رادەیەکی یا جودایە ژ بەری شۆڕەشێ. ئەڤرۆ سێکسفرۆشێن کوبی یان هەروەکی ب جینێتێراس دهێنە ناڤ کرن بشێوەیەکێ سەرەکی د خزمەتا گەشتیارێن بیانیدانە. جولیا ئۆکۆنل دێیڤیدسن د گوتارەکێدا ب ناڤێ "گەشتەیارییا سێکسی د کوبادا" پێشبینی کرییە "ل کوبا هیچ تۆرەکا مەلهایان، هیچ سیستەمەکێ رێکخستی بۆ سێکسفرۆشان د باراندا نینە، د ڕساتییێدا ب کێم لایەنێ سیێ د رێکخرستنا سێکسفرۆشییێدا یێ پشکدارە" (Davidson, 1996).

سێکسفرۆش مامەلەیێ ب خێزانێن خۆ ناکەن وەک سێکسفرۆشێن ولاتێن دی د رەوشەکا

نەچارداژی ناژین. ئەو ب رێیا خوە گرتنێ ب کحول و حەبێن هوشبەر خوە نافرۆشن (Econ- The omist، ٢٤ی ئاب ٢٠٠٠). پرانیا سێکسفرۆشان کو بۆ ڤی باسی هەڤپەیڤین دگەل هاتییە کرن ل پێناڤی پێدڤیێن مادی بریار دایە ب حەزا خوە بچنە ناڤ وی پیشەی.

هەروەکی بەری شۆڕەشێ گەلەک ژن ل ناڤ گزیرتان هاتنە هاڤانا هەیا کو بۆ مالباتێن خۆ پارەی کوم بکەن. ئاکنجیێن هاڤانا ب ئەگەرێ گەشتیاریێ ب ساناهیتر دولار بدەست دکەفت. بۆ ئاکنجیێن پارێزگەهێن دی دژوارتر بوو ئەوان دولاران بدەستەڤە بینن کو بۆ ژیارا وان پێدڤی بوون.

ئەو پارەیێ ژنەک مەهانە دهنێریت تێرا چەند حەفتیێن تەمام یێن مالباتێ دکەن. ئەڤەژی فشارەکا پتر دئێخیتە سەر بۆ وێ چەندێ لسەر وی پێشەی یا بەردەوام بیت. جولیا، ژ دوو نەژادان یا بیست سالییە ل camagüey گوت "هەیڤانە ئەز ٥٠ دولاران بۆ دایکا خۆ دهێنێرم. ب هیچ شێوەیەکی من نەگوتیێ کا ئەز چ کار دکەم و ئەوژی ناپرسیت".

سێ ئەگەر لپشت چوونا ژنێن کوبییە بۆ ناڤ سێکسفرۆشیێ. یا ئێکێ و ژ هەمییا گرنگ تر ئەگەرێ مادییە. گەلەک ژن بەرەف سێکسفرۆشیێ دچن، چونکی هیچ رێیەکا دی نینە بۆ ڤەمانێ د ژیانێدا. ئەو دەمێ بوونە سێکسفرۆش ئاسێ دبن، چونکی ژ مالێ دویرن و هیچ رێیەکا دی نینە بۆ دابینکرنا ژیارا خۆ (ب ئەگەرێ یاسایێن ناڤخویی یێن تایبەت ب کوچباربوونێ نەشێن کارەکێ یاسایی ڤەبینن. ژبەر وێ چەندێ رێیا ئێکانە یا دابینکرنا پێدڤیێن وان سێکسفرۆشییە).

ئێسپێرانزا دایکەکا ٢٣ سالییە ژ camagüey. زارۆکەکێ ٢٠ هەیڤی هەیە و ل فرۆشگەهەکا دەرمانان یا دەولەتی هەیڤانە ب ٢٠٠ پێزۆیان کار دکەت. "ئەز نەشێم پارەیێ داینگەهێ بۆ زارۆکێ خۆ دابین بکەم و پێلاڤێ بوو بکرم". شەڤا دووێ ژ ڤەمانا ڤەکولەری ل ئێسپێرازنا ل هاڤانا چاڤ پێ کەفتبوو. چەند رۆژان بەری هنگی خوە ل پلێتەکا پاسێ بۆ هاڤانا دابوو "هندەک هەڤال من ل ڤێرە هەنە بۆ جهێ ڤەمانێ هاریکارییا من دکەن. ئەڤە بۆ دەمێ دوو حەفتیانە ڤی کاری دکەم پاشی ب پارەیەکێ باش کو تێرا مە بکەت دێ ڤەگەرمە camagüey. یا شەرمزارم، لێ چ ژ دەستێ من دهێت؟"

ئەگەرێ دووێ بۆ تێکەلبوونا ژنان ب سێکسفرۆشیێڤە ئەوە نەشێن تێچوونا خواندن یان کارکرنێ ژ پیشەیەکێ هەلبژارتی دابین بکەن. مووچە ل کوبا ئێکچار یێ نزمە. تێکرایا مووچەیێ هەیڤانە نێزیکی ٢٥٠ پێزۆ (١٢ دولار)ێن ئەمەریکایی یە و هەیا کو دکتور و پارێزەرژی نەشێن ژ ٦٠٠ پێزۆیان پتر ب بدەستڤە بینن (Granma، ٢٣یی کانوونا ئێکێ، ٢٠٠٠). هەیا کو کارکەرێن کوبی یێن هەرە خواندەڤان نەچارن ژێدەرەکی بۆ داهاتەکێ جهگر یان زێدەتر ڤەبینن. د گەلەک مالباتاندا ئێک ژ ئەندامێن دامەزراندی دەست ژکارێ خۆ بەردەت و بۆ وێ چەندێ مافێ خۆدامەزراندنێ وەربگریت. ئەڤ خۆدامەزراندنەژی پرانیا جاران ژیارا تەمام بۆ مالباتێ دابین

دکەت. پیشەوەرێن دی دەست ژ کارێن دەولەتێ بەرددەن هەیا کو د کەرتێ گەشتیاریدا کار بکەن وەک شوفێرێن تەکسیێ، خزمەتکار، مەیگێر یان بەردەست کار بکەن(١٠). هندەک قوتابی و کارمەندژی لجهێ وێ چەندێ بەرێ خوە ددەنە سێکسفرۆشیێ.

ژنێن کارمەندژی ب شێوزەیەکی ئاسایی ب شەبەکەیێن (پارت تایم) سێکسی دفرۆشن، وەک رێیەکێ بۆ دابینکرنا ژیارێ. ئەو هەمی شەڤان کارێ سەرجادەیان ناکەن و ل هندەک بارادا د هەڤیەکێدا بتنێ چەند جاران کارکەران وەردگرن. وەک دێیڤیدسن روون کری "ئەو ژنێن ئاکنجیێن یاسایی یێن سەنتەرەکێ گەشتیارینە ب زۆری کارێ سێکسی دکەن ب شێوەیەکێ بێ بەرنامە و کێم و یان بۆ ئارمانجێن تایبەت و دیار کری ئەنجام ددەن " (Davidson, 1996). ئەوان ژنان مەزاختنێن گەلەک گران نینە، ئەو ل مالێ دژین و ژ کرێیا هاتنوچوونێ کو گەلەک ژنێن ولاتی ددەن د بێ خەمن. فرانسیسکا و گابریێلا دوو کچێن هەژدە سالی یێن هەڤرەگەزبازن. ب رۆژێ د قوتابخانەیەکا نوشداریدا برینپێچیێ دخوینن و ب شەڤێژی کارێ سەرجادەیان دکەن ئەگەر بۆ هەیڤەکێ دگەل کارکەرەکیدا بنڤن دووجارا هندی مووچەیێ هەیڤانە یێ خۆ وەک برینپێچ دێ وەرگرن. "ئەم بەس بۆ وەختبوراندنێ برینپێچیێ دخوینین. ب برینپێچیێ ئەم نەشێن پارەیێن تەمام بۆ ژیانا خۆ دەربینین".

ماموستایەکێ خانەنشین یێ ویلایەتێن هەڤگرتی لدور ئاستێ خویندەوارییا سێکسفرۆشێن کوبی گوت "شڤێدی ئەز دگەل کچەکا خشکوکدا بووم. پشتی ئەم خلاس بوین گوتە من کو ئەو بیناسازە. ل چ جهەکێ دی دێ سێکسفرۆشەکا بیناساز ڤەبینی؟".

سێیەم ئەگەر بۆچوونا ناڤ سێکسفرۆشیێ ئەوە هندەک سێکسفرۆش وی کاری ب ژیانەکا باشتر دزانن. سێکسفرۆشی دەلیڤا چوونا یانەیان، ڤەخوارنا ل رێستۆرانتا و کرینا تشتێن کەشخە بۆ وان دروست دکەت. دەمێ مە لدەف دوکانەکا جلکێن مودێلا ل جادەیا ئۆبیسپۆدا رادبوارد، کو بازارەکێ سەرەکی یێ Havana Viejo یێە، هەڤالەکی گوت "ئەڤ دوکانە بۆ فرۆشتنا تشتێن سێکسفرۆشان هاتینە ڤەکرن. ژبلی گەشتیاران کی دی پارەیێ پێدڤی ڤێیە بۆ کرینا تشتان لڤێرە؟".دەرگەڤانێ هۆتێلا پێنج ستێر یاMeliá Varadero ژی وەسا دبین سێکسفرۆشی ژیانەکا خوەشتر ب کچان ددەت "نیزیکی ٩٠٪ یا وان کچێن هاتینە (ڤارادێرۆ) ئەڤ کارە کرییە ژبەر وێ چەندێ ئەو ژیانا کو دخوازن. ئەوە دخوازن بچنە دەرێ بۆ خوارنێ، بۆ ئاهەنگ و بۆ نڤستنێ دگەل زەلامێن جودادا. بتنێ هژمارەکا بچویک یا ژنان ژبەر پێدڤییەکا بێسەروبەرا ئابووری ڤی کاری دکەن".(١١)

سێکسفرۆشی ل کوبا کارەکێ پرمفایە. پرانیا سێکسفرۆشان بۆ شەڤەکێ ٢٥-٤٠ دولاران داخواز دکەن. ل یانەیێن گەشترێن وەک Palacio de la Salsa یان El Comodoro ئەو ٨٠-١٠٠ دۆلاران دخوازن. تشتەکێ ئاساییە زەلامەک چەند سەد دولارەکان بۆ چەند رۆژێن رابواردنێ ب

مەزێخیت. جودی یێ ٢٤ سالٌ سێکسفرۆشەکا بەرێ یە کو بەری شەش سالاَن هاتییە هاڤانا. دەرچوویا قوتابخانەیا ئامادەییە، لێ نەچوویە کولێژێ چونکی دزانیت ب نڤستنا دگەل زەلاماندا پارەیەکێ گەلەک زێدەتر بدەستڤەبینیت. ب هیچ شێوەیەکی بۆ کاری ناچیتە سەر جادەیان، لێ زەلامان ب رێیا هەڤالانڤە د بارەکێدا دبینیت یانژی ژ نیشکێڤە لدەمێ چوونا ناڤ تاخێ وان کو یا تەژی گەشتیارە. "هەمی دەمان ب سەراحەت دبێژمێ پێدڤییە پارەی بدەن. گەلەک جاران داخوازێ ژ من دکەن بۆ حەفتییێ هەمییێ دگەل من رابوێرن. زەلامەکی ٦٠٠ دولار دانە من پشتی کو بۆ چوار رۆژا دگەل من رابوراد. زەلامەکی دی کو من نیاز هەبوو شوی پێ بکەم ب رێیا پۆستی ١٠٠ دورلار بو من هنارتن!" د دوو سالێن بوریدا بتنێ هندەک جاران کارکرن د هەیڤەکێدا ئەوێ ٣٠٠٠ هەتا ٥٠٠٠ دولاران دەرئینایە. هەر ڤان دوماهییان دەست ژ سێکسفرۆشیێ بەردا و نوکە ژڤاندارا ئەلمانییەکێ ٤٠ سالییە. ئەو سالاَنە چەند هەیڤان بۆ بازرگانیێ دهێتە هاڤانا و پارەیان ددەتە جودی.

ئەو جورێ سێکسفرۆشییا جودی دکەت کو ب "سێکسفرۆشییا بێ دوماهی" دهێتە ناسین، بگشتی ژلایێ گەلەک حکومەتانڤە رێ پێهاتییە دان و لسەرانسەری دنیایێ دهێتە پێرەو کرن. ئێد کۆهن کو ڤەکولینەک لدور سێکسفرۆشییا تایلەندێ کرییە دبێژیت "هەرچەندە ئەو پێوەندی وەک خزمەتگوزارییەکا بێ لایەن دەست پێ دکەت، لێ رەنگە ب ساناهی بۆ پێوەندییەکا دومدرێژ و کویر و کەسێتی بهێتە گوهرین کو هەم بۆ حەز و ڤیانێ و هەمژی بۆ بەرژوەندییا ئابووری بیت" (Cohen, 1982). ئەو پێوەندی ب راستەقینە دهێنە دانان و ل پرانییا حالەتاندا هەیا کو دگەهنە ئاستێ هەڤژینیێ. پولیسەکێ کوبی گوتە من ئەڤە نەیاسایی نینە "ئەگەر بو سێکسی پارەی بدەیە کچەکێ ئەو سێکسفرۆشییە. لێ ئەگەر تو حەش کچەکێ دکەی و ببەیە دەرێ بۆ خواردن و سەمایێ و پاشی ئەگەر تە ڤیا سێکسی دگەل بکەی...ئەڤە کارەکێ ئاساییە".

پرانییا سێکسفرۆشان رەشپێستن یان ژ دوو نەژادانە(١٢)، ئەڤەژی ب ئەگەری جوداهییا نەژادپەرستییا وان نینە و هەیاکو مەرج نینە ژ رویێ ئابووریێ نازکترڤە هاتبیت. گەلەک زەلامێن ئەوروپی مەیل و حەزا رەگەزپەرستیێ هەیە و سەردانێن وان بۆ کوبا بتایبەت بۆ تێرکرنا ئەوان حەزانە. جولیا دێیڤیدسن د گوتارەکێدا بناڤێ "گەشتیارییا سێکسی ل کوبا" دنڤیسیت "گەلەک گەشتەوەرێن سێکسی شەیدایێن مەیلا سێکسینە دگەل ژنێن رەشپێست کو ب کێڤی و دەستپێکی دهێنە دانان و ژبەر وێ چەندێ مەیلەکا سروشتی و ورژێنەر و پرتر ژ یێن سپی پیست هەیە (1996 Davidson,). گەشتیارەکێ بەریتانی گوتە من "دەمێ دچمە سەیرانێ لدویف وان کچان دگەرم کو ل ولاَتێ من بدەست من ناکەڤن. گەلەک ژنێن رەشتپیست ل بەریتانیا نینە". کەنارێن Playas Del Este کو رابوورادنگەهەکا گشتی یا ئیتالیایە ب نێزیکی یا پرە ژ ژنێن رەشتپیست.

سێکسفرۆشێن مێ ل سەرانسەری هاڤانادا هەنە، لێ ئەو جهێن گەشتەوەر گەلەک هاتنوچوونێ دکەن، کوم دبن. هەتا سالا ١٩٩٩ Quinta Qvenida کو د ناڤ میانماردا دەربازدبیت، ئەگەرێ

ژنێن سێکسفرۆش ئاسێ بوونە. لێ نوکە زێرەڤانییەکا زور لسەر وان جادەیان هەیە و بتنێ چەند ژنەک تێدا دهێنە دیتن. لا رامپا کو دکەڤیتە سەر Malecón و هۆتێلەکا پێنج ستێری یا ناسیونالە شانازیێ ب زورترین سێکسفرۆشانڤە دکەت کو ل دەڤەرەکە سەردەمەکی لوکسترین دەڤەرا ڤێدادۆ بوو. گەلەک ژن ل ناڤەراستا Parque و ب درێژییا ئۆبیسێۆی Havana Veijeدا دهێنە دیتن. یانەیێن شەڤان وەک کۆمۆدۆرۆ و پالاسیۆ دێ لا سالسا و هاڤانا کافێ و پاپا، پڕن ژ سێکسفرۆشان. یاسایا نوی کو بۆ کونترولکرنا ژمارەیا سێکسفرۆشان ل وان یانەیان هاتینە دانان، رێ ناهێتە دان ژنێن کوبی بێی بیانییەک بێنە ژوور بۆ ناڤ وان یانەیان. لێ ئەڤەژی رێگر نینە لهەمبەری گەلەک سێکسفرۆشان[١٣] کو پارەیێ چوونە ژورێ ددەنە زێرەڤانان. ئەو سێکسفرۆشێن خزمەتا کارکەرێن کوبی دکەن کێمتر ل وان جهێن هاتنوچوونا کێمتر لسەرە دمیننەڤە وەک ل سێنترۆ هاڤانا و Cayo Hueso. ئەو ژن خزمەتگوزارییێن خۆ ب ١ هەتا ٥ دولاران پێشکێش دکەن.

سێکسفرۆشێن نێرژی ل هاڤانا هەنە. ل کوبا بەرۆڤاژی گزیرتێن کاربیبیێن دی وەک جامایکا[١٤]، نێرباز د سێکسفرۆشییا نێراندا خودان بازارن. سێکسفرۆش نێربازێن دی شەڤانە ل کوژییێن Cine Yara ل ڤێدادو کوم دبن. گەلەک نێربازێن دیژی لدەرڤەی فیات کافێتیریا ل Ma-lecón خرڤەدبن.

بگوتنا کارلۆس، نێربازەکێ ٢٧ سالی، ٦٥٪ یا وان چەند نێربازێن هاتنوچوونا وان هەردوو جهان دکەن، سێکسفرۆشن. کارلۆس بخۆ سێکسفرۆش نینە. ئەو دگەل ئسپانییەکێ ٥٠ سالێدا دژیت کو پارچەیێن ئۆتۆمبێلان دئینیت. تەکەزژی دکەت پێوەندیا وان یاساییە "ئەگەر من خوش نەڤیابا، دگەلدا نەدبووم ئەڤجا گرنگ نینە چەند پارەژی هەبایە". سێکسفرۆشییا نێربازان وەک سێکسفرۆشییا دژی رەگەزانە. سێکسفرۆش پتر د خزمەتا زەلامێن ئەوروپایدانە بتایبەت ئیتالییان. ژ ٣٠ دولاران هەتا ٥٠ دولاران داخواز دکەن. ئەو سێکسفرۆش ب رێیا باش بۆ پارەدەرئینانێ دزانن و بگشتی ب ئەگەرێ نەئومێدیێ یان بۆ دابینکرنا حەب و کحولی لێ راهاتینە، سێکسفرۆشیێ دکەن. ئەوان نێربازان جلکێن مارکەیێن دیار وەک Tomy Hilfiger و Versace و Kalvin Klein لبەرە. رایموند کو خۆ ب دۆناتێلا ناڤ دبەت ب شانازیڤە تیشێرتێ خو کو مارکەیا Versace بوو نیشا ڤەکولەری دا. "ئەڤە دیارییەک بو ژلایێ هەڤالەکێ منڤە. نوکە بۆ من ژ مەکسیکێڤە ئینایە". دەمێ لێ پرسم کارەکێ دی هەیە یان نە، گوت "لدویف کاری گەریامە، لێ بۆچی بۆ ٢٠٠ پێزۆیان هەیڤانە کار بکەم لدەمێ ئەز بشێم ڤی کاری بکەم؟".

ل هاڤانا هیچ یانەیەک بۆ نێربازان نینە. ژ دووشەمیێ حەتا پێنجشەمیێ سێکسفرۆش لسەر جادەیانە. ئەگەرێ نێربازیێ بێ شک یێ گرێدایی ئەگەرێ سێکسفرۆشیێ یە. ئەو نێربازێن سێکسفرۆشیێ ناکەن هاتنوچوونا هەمان جهێن سێکسفرۆشان دکەن. چونکی نێرباز جهێن وەسا هەلدبژێرن کو گەلەک گشتگیرترن ژ وان جهێن سێکسفرۆشێن ئافرەت دچنێ. گەلەک نێرباز

دچنه Cine Yara بۆ وێ چەندێ دگەل هەڤال و دوستێن خۆ رابوێرن و بتنێ ئەگەر رەوش بخوازیت، کرێکاران وەربگرن.

هەموو شەڤێن ئەینی و شەمی ئاهەنگێن نێربازان هەیە. جهێ ئاهەنگێ هەموو دەمەکی دهێتە گوهرین و بتنێ ل رۆژا ئاهەنگێدا دهێتە ئاشکرا کرن. شوفێرێن مۆلەت پێنەدایی یێن تەکسیان ب ٢٠ پێزۆیان بۆ هەر نەفەرەکی ئۆتۆمبێلێن پری زەلام بەرەف ئاهەنگێ دهاژوون. نێربازەک کو ب سەرڤەیڤە ئاهەنگەکێ بۆ جووتەکێ ئاسایی (مانایا دژرەگەز) دگێریت، جهەکێ حکوومی ب کرێ دگریت بۆ سازکرنا ئاهەنگەکێ. جهێ نێزیکی ٥٠٠ کەسان تێدا دبیت. بلێتا ئاهەنگێ ب دولارەکییە و دەولەت پشکەکا زور یا مفای وەردگریت. ئەو ئاهەنگ باشترین جهەک بۆ بیانیان بۆ لێگەرینا سێکسفرۆشان.

زەلامێن ب جلکێن ژنان د جڤاک نێربازاندا ب شێوەیەکێ ئاسایی هەنە. هندەک ژ وان بشەڤێ تەمامی وەک ژنان جلکان دکەنە بەرخۆ. ئەوێن دی ئەون یێن رەگەزێن خۆ گوهرین ب رێیا نەشتەگەریێ. زەلامەکێ رەشپێست ب د فنلندیڤە مەمکێن خو یێن نوی نیشادان و گوت "خوشتڤیێ من ل ئیتالیا پارچە سیکوتینەک بۆ من ئینایە. ١٥٠٠ دولار د نەشتەرگەریێ دانە. لێ نوکە فنجانێ ب رەنگێ C من هەیە". رەگەزگوهرەکێ دی گوتی "بتنێ ٣٠٠ هەتا ٤٠٠ دولاران ژ نەشتەرگەرییا وی هاتینە مەزاختن".

مۆنیکا رەگەزگوهرەکا ٣٤ ساڵییە. هەموو شەڤەکێ ل کوژییەکێ Cine Yara رادوەستیت و تێکەلی هزاران نێربازێن وی جهی دبیت. ئاڤاهی تەختەکێ خۆ بۆ هەر دەمژمێرەکێ ب ١٠ دۆلاران ب کرێ ددەتەف سێکسفرۆشان و کریارێن وان. بۆ دابینکرنا ژیارا خۆ وەک سێکسفرۆش حەفتیانە رۆژەکێ یان دوویان وی کاری دکەت. "زەلامێن ئیتالی حەز ژ من دکەن. ئەز ب ژنێن ئیتالی دچم هەرچەندە گەلەک سێکسیترم". پرچەکا کەژ یا سپیەکە یا دەستکرد لسەرە و نیڤ تەنوورەکێ تەنگ و تەیسوکێ کەسل لبەرە. ب دەرزیێ ئاڤێ دکەتە ناف سینگێ خۆ بۆ وێ چەندێ مەمکێن مەزنتر هەبن". بۆ شێلیی یێ هەڤالێ من (رەگەز گوهرەکێ دی) ب سەد دولاران بزاڤێن حەژێکرنێ یێن مێبازانە نیشا ددەم و پاشی ب ٥٠ دولارێن دی سێکسی دگەل دکەم.

ئەز بهایێ خۆ دزانم. ژ ٥٠ دولاران کێمتر ناکەم. من پێدڤیژی ب کارێ سەرجادەیان نینە. من کریارێن بەردەوام هەنە. دوماهی خوشتڤیێ من دڤیا من دگەل خۆ ببەتە ئیتالیا. گوت دێ مەزاختنا نێشتەرگەرییا تە کەم. لێ من نەڤیا بچم من کوبا خوش دڤێت".

جوداکاری لدژی هەڤرەگەزبازان هێشتا هەیە، لێ بەرەف نەمانییە. حکومەتێ پشتی دەستهەلات بدەستڤە ئینایی هەڤرەگەزباز چەوساندن. رۆژنامەیا Revolución نڤیسیت "هیچ هەرەگەزبازەک نوێنەراتییا شۆرەشێ ناکەت کو بۆ زەلامی هێزیێ یە نەک بۆ لاوازیێ، وێرەکییە نەک ترسنۆکی".

کاسترۆ هەڤرەگەزباز ب تاوانبارێن ئاسایی دادنان و ل ساڵا ١٩٨٠یێ هەڤرەگەزبازێن

Mariel Boatlift پاڵددەت ل گزیرتێ برەڤن (Arenas, 1992).

ئەڤرۆ هەڤرەگەزبازێن زێدەتر جهێ خۆ کرییە. ئێدی وەک دوژمنێن دەولەتێ تەماشەی هەڤرەگەزبازان ناهێتە کرن. ماریا رۆدریگوێرز، رێکخەرا سەنتەرەکێ پەروەردەیا سێکسی دبێژیت "هەست دکەم نێرینێن لدور هەڤرەگەزان هاتینە گوهرین. خەلک وەکی جاران ب حێبەتیڤە تەماشە ناکەتێ".

www.ilga.org/infromation/legal-survey/americas/cuba. گەلەک ژ نێربازان ئەگەرێ ڤێ تەحەموولکرنێ ددەنە پاڵ سەرکەفتنا فیلمێ کوبیی Chocolate Strawberry and فراولە و چوکلێت) یێ ساڵا ١٩٩٥ێ. ئەو فیلم باسێ پێوەندییا دناڤبەرا هەڤرەگەزبازەکێ کوبی و قوتابییەکێ ئاسایی یێ زانکویێ دکەت و بۆ وەرگرتنا خەلاتێ Academy وەک باشترین فیلمێ بیانی هاتە دەستنیشان کرن. پرانییا کوبیان وەسا دبینن وی فیلمی دەرگەهێ نوی یێ دیالۆگەکا گشتی لدور بابەتی د ناڤخویا کوبادا ڤەکر. لێ هەڤرەگەزباز هێشتا بدەست جوداکارییێڤە دنالن. لدوری مادێ ٣٠٣أ یا یاسایا سزادانێ ل ساڵا ١٩٨٨تێدا سزایێ هەڤرەگەزبازیێ ب ئاشکرا هاتییە دەستنیشان کرن کو سێ هەیڤێن گرتنێ هەتا ساڵەکێیە (ژێدەرێ بەرێ). ب لێکڤەدانێ ئەو یاسا یا ب مژە و هندەک جاران پارە ژ هەڤرەگەزباران دهێتە وەرگرتن یانژی ب نەرەوایی ژلایێ پولیسانڤە دهێنە زیندانیکرن.

کارڤەدانا حکومەتێ

حکومەت حاشایێ ژ وێ چەندێ دکەت سێکسفرۆشی ئاریشەیەکا مەزن بیت. ب تەخمینا حکومەتێ بتنێ ٧٠٠ سێکسفرۆش ل هاڤانا هەنە (ڤەکولەری بتنێ د یانەیەکا شەڤاندا ٢٠٠ هژمارتن). لدەستپێکا ١٩٩٠ێ کاسترۆ ئامرازێ کۆنترولکرنا سێکسفرۆشیێ نەبوو. د بزاڤەکێدا بۆ هەموارکرنا وێ فشارا نەرێنییا بۆ کوبا دهات، کاسترۆ کوتبوو "کوبا پاقژترین و خواندەڤانترین سێکسفرۆشێن دنیایێ لێ هەنە". ئەڤرۆژی حکومەت ب ئاشکرا رەخنەیێ ل سێکسفرۆشان دگریت و سۆزا ژناڤبرنا وان ددەت. ل ١٩٩٦ێ کاسترۆ راگەهاند، سێکسفرۆشی "د جڤاکێ سوشیالیستیدا نەیاساییە" (Cuban Hookers,1996). کاگالیس ئارۆچا بەرپرسێ پێوەندیێن دەرڤە یا FMC خویا کر، پێدڤییە حکومەت رێیێ نەدەتە وان رەوشێن جڤاکی یێن دبنە ئەگەری دروستیبوونا سێکسفرۆشیێ "ئەرکێ مە پێکدهێت ژ رێگرتن و نەهێلانێ، ئەڤە شەرێ دژی سێکسفرۆشیێ نینە، لێ شەرێ لدژی وی تشتییە یێ پێشڤە دبەت و پاڵددەت".

مەزنترین ترسا حکومەتێ ژ سێکسفرۆشیێ ئەو وێنەیە کو بۆ جیهانا دەرڤە دهێتە بەرجەستە کرن. سێکسفرۆشی و پارچەبوونا دەزگەهـ و بهایێن سوشیالیستی بەرجەستە دکەت. کاسترۆ کەپیتالیزم ب ئەگەرێ سەرەدەریکرنا ب خەلکی را پرۆستۆ دکر. لێ ئەو رسواکرنە بۆ هندێ بوون

هەیاکو کوبا وەک پێگەهەکێ گەشتیاری یێ سێکسی بمینیت. شکلی بوون. Granma کو رۆژنامەیا رەسمی یا دەوڵەتێیە بەردەوام دلگرانییا کاستروٚ لدور وێ بۆچوونا گەشتیاران لهەمبەری کوبا هەی، نیشان ددا "کولتووریٚ سێکسفرۆشیێ و دیاردەیا (گەوادیکرن) پیشەیەکێ نە دجهێ خۆدایە کو پێوەندی ب سێکسفرۆشیێڤە هەیە، رەنگە هەمان رادەیا ناڤ وڵاتی دشێن وێنەیێ سەردابری یێ وەسا لدەرڤە دروست بکەن کو ناڤودەنگێ نەتەوەکێ قەهرەمان خراب بکەن (Granma، ١ی ئەیلوولی ١٩٩٨).

پەیڤا Juventud Rebeldeل ٢٣ی ئەیلوولا ١٩٩٨دا ترسا لیژنەیێن بەرەڤانیکرنا ژ شۆرەشێ ژ سێکسفرۆشیێ ئاشکرا دکەت[١٥] "ئەندامێن لیژنەیان دگەل لیژنەیێن بەرێ و هوشیارییا جڤاکی کار دکەن لدژی هەموو ئەوان کریارێن وێنەیێ جڤاکێ مە تێکددەن وەک سێکسفرۆشی و گەوادیکرن و رەفتارێن نەژهەژی یێن دی Juventud Rebelde.

ترسەکا دی ژ سێکسفرۆشیێ ئەوە هنەک گەشتیارێن ژن یێن کوبی ب چاڤێ کەلوپەلەکێ بۆ بکارئینانێ دبینن کو ئەوژس وێنەیێ کوبا د مێشکێ گەشتیاراندا تێکددەت. ئەوێ دلگرانیێ وەها ل حکومەتێ کر سێکسفرۆشیێ ل کەنارێن ڤارادێرۆ، پرکێشترین کەنار بۆ بیانییان، ژناڤ ببەن. ل ١٩٩٦ێدا ب هزاران ژن وەک سێکسفرۆش ل نیڤ گزیرتا ١٩ کیلومەتریدا کار دکر. ژن ل هەموو پشکێن گزیرتێ دهاتن و ل باژێرێ ڤارادێرۆ یان ماتانزاسدا، ٤٠ کم وێڤەتر، ژوور ب کرێ دگرتن. ئەرکی بۆ کریاران بهێز بوو و لسەر جادەیان ببەردەوامی زەلام دهاتنە بێزار کرن.

ئێکەم هەیڤا ١٩٩٦ێدا کاربدەستان ٧٠٠٠ ژن ڤەگەراندنە ماڵێن وان و پتر ژ ٤٠٠ ماڵ ب گومانا هندێ کو مەلها بن و گرووپەکا فیلمکاری یا سێکسی هەڵوەشاند (CubaInfo,1996). نوکە بۆ کوبیێن ڤارادێرۆ ژوور بکرێدان نەیاساییە. ژبلی وێ چەندێ کەسەک ب جهـ پێدانێ ب سێکسفرۆشان بهێتە تومەتبار کرن دێ خانیێ وی ژێ هێتە وەرگرتن[١٦]. ب گوتنا راڵف، شۆفێرەکێ خانەنشینکری یێ پاسەکێیە، د چەند سالێن بوریدا دەست بسەر ١٧ خانیێن ویدا هاتییە گرتن.

پێنگاڤێن حکومەتێ سەرکەفتیانە سێکسفرۆشی هەتا رادەیەکی ل ڤارادێرۆ ژناڤ برییە، لێ گەفژی ژ داهاتیێ پیشەسازییا گەشتیاری بۆ نیڤ گزیرتێدا کرییە. Dalas Morning News د گوتارەکێدا ل ١٠ێ حوزەیرانا ١٩٩٦ لسەر زارێ کارمەندەکێ هۆتێلەکا ل ڤارادێرۆڤە نڤیسییە "ژمارەکا کێم یا سێکسفرۆشان لڤێرە هەنە...بار و کەنار نێزیکی چووڵ بونێنە. ئەڤە گەلەک جهێ دلتەنگییێیە".

کوبا هەموو پێشکەفتنەک سەیرانگەهێن ڤارادێرۆ کرییە بۆ بەرهەنگاربوونا نەمانا گەشتیارییا سێکسی. سەیرانگەها وەک Gran Caribe یانژی Meliá Varadero هەموو جورێن خوارن و ڤەخوارنێ و وەرزش و ناڤ ئاڤێن گەرم و سەرگەرمییەک دابین کرییە بۆ ئەوان مێڤانێن کو ب

کێمی دناڤ حەوشێدا دەردکەڤن. ژمارەیا کەسێن هەیڤا هنگڤینیدا، جووتێن خانەنشینبووی و مالباتان ل ڤارا دێرۆ بلند بویە. سەرباری نزمبوونا هژمارا زەلامێن سەڵت کو لدیف سێکسڤەنە، گەشتیاری ل ڤارادیرۆ یا بەردەوامە و د گەشەکرنێدایە.

پاپتۆی سەروکێ لیژنەیەکا بەرەڤانییا شۆرەشێیە وێ گوهرینێ ببلند ددەتە زانین "ب پشترستیڤە، سێکسفرۆشیێ ب شێوەیەکێ گەشتیار پاڵ ددان، لێ ئەو ئەو جورێ گەشتیاریێ نینە کو ئەم دخوازین. ئەم ناخوازین ڤارادێرۆ ببیتە مەڵبەندەک بۆ سێکسفرۆشیێ و حەبێن هوشبەر و گەوادی و کحولی. نوکە مە گەشتیارەکێ باش هەیە. گەنج و پیر و ماڵبات سەرەدانا ڤێرە دکەن. دراستییێدا ئەم رۆژانە نێزیکی ١٩٠٠٠ گەشتیاران مە ل ڤارادێرۆ هەنە. مە پێدڤی ب سێکسفرۆشیێ نینە وێ بۆ مە دابین بکەت". حکومەتێ سزایێن "گەوادان" دژوارتر کرییە، "گەواد" ب کەسێن بێ مفا هاتینە ناسین کو ژ بەر زەحمەتا یێن دی پارەی پەیدا دکەن، گەشتیاران هان نادەن و هیچ مافیەک نینە. سەرباری وێ چەندێ. گەواد هێمایێ بکارئینانا ژنانە بۆ ئارمانجێن کەپیتالیستی. مادێ ١٧ یێ یاسایا ژمارە ٨٧ یێ سالا ١٩٩٩ێ سزایێن لسەر گەوادان بۆ سێکسفرۆشیێ هەوار کر، لگوری یاسایا هەموارکری "دەمێ زیندانیکرنێ ژ ٤ هەتا ١٠ سالانە ئەڤەژی ب ئاوایێ شێوەیەکێ ورژاندنێ یان هاندانا کەسەکی بۆ تووشبوونێ ب سێکسفرۆشیێ یان بازرگانی کرنی ب جەستەیی". ئەو سزا ژ ١٠ هەتا ٢٠ سالی بۆ هەر کەسەکێ کو ب گەف یان ب رێیا هێزێ کەسەکێ دی تووشی سێکسفرۆشیێ بکەت". سزایێ وی ژ ٢٠ هەتا ٣٠ ساڵییە بۆ کەسەکی بەردەوام خەلکی بۆ لەشفرۆشیێ پاڵبدەت یان بەری هنگی ژبەر گەوادیێ هاتبیتە حوکم کرن (Gaceta, 1999).

پەیڤدارەکێ Granma ل تشرینا ئێکێ یا ١٩٩٨ێ باسێ ئێک ژ حالەتان دکەت کو لگوری یاسایا هەموارکری. پێنج زەلام و ژنەک ب گەوادیێ هاتینە تاوانبار کرن. دەمێ ٨ هەیڤاندا ئەوان ٨ مینە کو سێ ژوان زارۆک بوون بۆ هاڤانا ئینانە. سۆز دایە وان کچان "بلەز رەوشا وان یا ئابووری باشتر لێ بێت" و تاکتیکا ترساندنێ بۆ کۆنترۆڵکرنا وان بکار ئینایە. ئێک ژ زەلام حوکمێ ٢٥ سال زیندای بسەردا هاتییە سەپاندن، ئەوێن دیژی دناڤبەرا ٥ حەتا ١٢ سالان. گوتار ب ڤی شێوەی دهێتە دیارکرن "جڤاک بەرپرسیارە ژ وێ چەندێ ب هەر شێوەیەکی بیت پشتەڤانییا وێ بکەت کو سێکسفرۆشی ببیتە کەرتەکێ کونترولکری ژلایێ گەوادانڤە". ئەو گوتار بۆ ژناڤبرنا سێکسفرۆشیێ بانگهێشتان ناکەت، بەلکو بۆ بکارئینانا سێکسفرۆشانە ژلایێ ئەوێن دناڤ جهێن واندا.

سەرباری سزایێن توندکری لێ گەواد هەر د بەردەوامن لسەر فرۆستنا سێکسی. زەلامەکێ ژییەکێ ناڤنجی هەیە ل Havana Vejia ل جادەیەکا تاریدا نێزیکی ڤەکولەری بوو و گوتێ "تە هەردوو کچێن من دڤێن؟ ئەو جێمکن!". لReglaێ، دەڤەرا وی رەخێ بەندەرا هاڤانا، ژنەکێ پێنج کچ بۆ ڤەکولەری پێشنیاز کرن. دەمێ پرسیار لێ هاتییە کرن، پێنج کچ بۆ چییە، چنێ گوتێ "چێژێ لێ وەربگرە".[١٧] جودی، سێکسفرۆشەکا بەرێ، وەسا دبینیت گەلەک کچان گەواد هەنە.

"ئەڤ کچە دناڤا جەرگێ گوندان دهێن. کەسێ ناناسن و دترسن. گەواد جهێ ڤەحەواندنێ، دەست و پێوەندی و جلێن جوان و تشتێت دی بۆ دابین دکەن. د بنەرەتدا هیچ یاسایەک لدژی سێکسفرۆشییێ نینە. ل ١ی تشرینا دووێ ١٩٧٩ یاسایەکا سزایێ نوی ژمارەکا یاسایێن دی ژێبرن وەک یا سێکسفرۆشییێ کو ب سەرپێچییەکا تاوانی دهاتە دانان (Department of Army، ١٩٨٥). ئەڤ گوهرینە ژ یاسایا سزادانێ رەنگڤەدانەک بوو بۆ ئەوێ بۆچوونا رەسمی یا حکومەتێ کو سێکفرۆشی هاتییە ژناڤبرن. حکومەتێ ب رەسمی وەسا دانا کوبا سەرکەفتیانە ئەو رەوشا جڤاکی نەهێلایە کو سێکسفرۆشان بەلاڤ کربوو و بڤی ئاوای ئێدی پێتڤی ناکەت ب تاوان بێتە هژمارتن. هەرچەندە هیچ یاسایەک نینە بۆ وێ چەندێ بتایبەت سێکسفرۆشییێ قەدەخە بکەت. مافێ پێکگوهرینا سێکسی لپناڤی پەیداکرنا پارەی جهێ پرسیارێیە. ئەگەرەکێ رێ تێچوویە بۆ هەڵویست وەرگرتنا یاسایی. پارێزەرەکێ وەزارەتا داد دبێژیت "ژن یا ئازادە ژ وێ چەندێ چ ل جەستەیێ خۆ بکەت". لێ پرانییا سەرەدەریێن گرێدایی ب سێکسفرۆشیڤە ل ژێر یاسایێن "ئامارژەیێن مەترسیدار" نەیاساییینە. لگوری ئەوێ یاسایێ پۆلیسان ماف هەیە هەر کەسەکێ گومانا مەترسیبوونێ لێ بکەن، بگرن بەری تووشی تاوانێ ببیت. لگوری مادێ ٧٣ یێ یاسایا سزادانێ "حالەتێ مەترسیداربوونێ ئەوی دەمی د رۆژەڤێدایە کو توشی ئێک ژ ڤان کریاران ببیت: سەرخۆشییا بەردەوام، بکارئینانا حەبێن هوشبەر و رەفتارێن دژی جڤاکی". سەرباری وێ چەندێ مادەیێ رەفتارێن دژی جڤاکی بڤی ئاوایی پێناسە دکەت "رەوشا مەترسیدا ئەوە ئێک بەردەوام یاسایێن پێکڤە ژیانێ ب رێیا توندوتیژییێ بن پێ بکەت یان ب کریارێن دی یێن بێزارکەر مافێ ئەوێن دی بن پێ بکەت یان ب سەرەدەرییەکا گشتی یاسایێن پێکڤەژیانێ تێک بدەت یان رێکوپێکییا جڤاکی تێک بدەت یانژی وەک مشەخورەکی لسەر زەحمەتا ئەوێن دی بژین یان کریارەکا وەسا ئەنجام بدەت کو ژ رویێ جڤاکیڤە نە دجهێ خۆ دایە" (Gaceta, 1999).

دشیاندایە سێکسفرۆشەک لژێر جورەها بەندێن یاسایی بێتە دەستەسەر کرن. هەر کەسەک پارە هەبیت یان راستەخۆ ژلایێ حکومەتێڤە هاتبیتە دامەرزارندن یان پێدڤییە ناڤ هەبیت وەک کارکەرەکێ خۆدامەزرێنەر باجێ بدەت. سێکسفرۆشی کارەک نینە د خوە دامەزراندنێدا رێ پێ هاتبیتە دان. واتە سێکسفرۆشەک کو نەهاتییە دامەزراندن نەشێت لسەر داهاتێ خۆ روونکرنێ بدەت و د بنەرەتدا "مشەخۆرەکێ جڤاکییە" هەروەها پیاسەکرن و جادەپیڤان ب "رەفتارێن دژی جڤاکی" دهێنە هژمارتن و رەنگە ببنە ئەگەری دروستبوونا هێجەتەکێ بۆ دەستەسەرکرنێ.

چەند سالان بەری نوکە حکومەتێ یاسایا کوچباربوونا ناڤخویی جێبەجێ کر کو رێگرە لهەمبەری رژیانا خەلکێ دەرڤە بۆ ناڤ هاڤانا. پولیس بەردەوام داخوازا ناسنامەیان ژ کوبیان دکەن. ئەگەر سێکسفرۆشەک ل هاڤانا ببت بێی مولەتەکا دجهێ خۆدا ئاشکرا ببیت. راستەوخۆ دهێتە ڤەگەراندن بۆ پارێزگەها وی. هەروەها پولیس داخوازا ناسنامەیێ دکەن بۆ تومارکرنا هاتنوچوونا کوبیان. ئەگەر ژن یان زەلامەک گەلەک د جهەکیرا درەنگییا شەڤێ هاتبیتە تومار

کرن، رەنگە تومەتا بزاڤێن دژی جڤاکی بوو بێتە ئاراستەکرن.

ئەگەر پۆلیسی گومانا سێکسفرۆشسیێ ژ کەسەکی کر، دێ نامەیەکا ئاگەدارکرنێ بۆ هنێریت، چەند پێزویەکا دێ ژێ وەرگریت وەک سزا و شەڤەکێژی زیندانی بکەت. هەروەها دێ نامەیێ بۆ مالباتا سێکفرۆشی هنرێیت و سەروکێ لیژنەیا بەرەڤانییا شۆرەشێ ل دەڤەرێ. پشتی سێ گەڤان، سێکسفرۆش ب ئەگەرێ رەفتارێن دژی جڤاکی دێ ب چوار سالێن زیندانیکرنێ دەت.

پولیسژی جاروبارا بسەر سێکسفرۆشاندا دگرن. ئەز شاهدێ هێرشەکێ بووم بۆ سەر لا رامپا، جهێ گشتی یێ کومبوونا سێکسفرۆشێن سەر ب هەردوو رەگەزانڤە. لدەمژمێر ١١ی شەڤێ کومەکا ئوتومبێلێن گەروک یێن پولیسان دگەل سێ مینی پاسێن پولیسان بەرەف لا رامپا و Cine Yara کەفتنە رێ. کومەکا سێکسفرۆشان دەستەسەر کر لدەمەکی ئەوێن دی بۆ خۆ ڤەشارتنێ رەڤیبوونە ناڤ جادەیێن لاوەکی. چەند رۆژا لا رامپا چۆڵ بوو، لێ لدوماهییا حەفتییا داهاتی سێکسفرۆشان جادە داگیر کرەڤە. کارلۆس، هەڤرەگەزبازەکێ ٢٧ سالی، گازندە ژ هێرشان کر. "پولیس ب ئۆتۆمبێلان دهێن و دەوروبەرێن نێربازان دگرن و نەچار دکەن ل بنگەهێن پولیسان بنڤن. ناهێلم وەل من بکەن. ئەز مافێن خو دزانم"".

ئیلدا، سەرۆکێ لیژنەیا بەرەڤانیکرنێ ژ شۆرەشێ ل سێنترۆ هاڤانا کو پشتی سیه سالن خزمەتا سوپا هاتییە خانەنشین کرن باسێ رۆلێ خۆ د بەرهەنگاربوونا سێکسفرۆشاندا دکەت "ئەگەر کچەک توشی سێکسفرۆشیێ بیت، دگەل وێ و مالباتا وێ دروئم و پێدڤییە بزانم بوچی وی کاری دکەت. ئەگەر مالباتا وێ پێدڤی ب پارەی هەبوو ئەم دێ هاریکاریێ کەین، ئەگەر دەست ژ خواندنگەهێ بەردابیت، دێ ڤەگەرینیینەڤە. ئەڤان کچان رێ چارەسەری هەنە. دشێن لدویف کاری بگەرن. د راستیێ دا ئەوان نەڤێت خۆ ماندی بکەن بۆ بدەستڤە ئینانا پارەی و ئەو هەردەم حەز ژ ساناهیترین رێ دکەن. ل ڤی ولاتی پێدڤییە کار بکەین. نەشێن رێی ب سێکسفرۆشان بدەین". ئیلدا گەشبینە ب داهاتی "ئەڤرۆ سێکسفرۆشی بزەحمەت مابیت. سێکسفرۆشی کێم بوویە و دێ هێشتا کێمتر لێ هێت".

لدەمێ چەند هەیڤێن بەرێدا حکومەتێ بتایبەت لدویف وان زەلامان گەریا یێن جلکێن ژنان دکەنە بەرخۆ و ل جهێن گەشتیاری کوم دبن، ل ٤ شوباتا ٢٠٠١ێدا ئانجیل رۆدریگێز ئالپارێزی سەرنڤیسەرێ هەفتینامەیا رەسمی و ناڤخویی یا هاڤانا بناڤێ La Tribuna خەلک هاندا بۆ زەلامێن جلێن ژنان پۆشینە ژ Malecón دەربێخن.

نڤیسیبوو "رەگەزەکێ نوی و جودا و گەلەک هاڤی ب رۆحا مالباتا هاڤانا هەموو شەڤان رووبەرەکێ گەلەک Malecón داگیر دکەن. ل وی جهی گەواد و سێکسفرۆش کوم دبن و دگەل خەلکێ دی یێ بیانی واتە زەلامێن جلێن ژنان لبەر دکەن بۆ خەلکێ دی نموونەیەکەن کو بداخڤە ب دنیایێدا بەلاڤ بوینە، لێ ل کوبا هێشتا هاڤیبووی نە" ئەوێ چەندێژی دبێژیت "مالباتێن هاڤانا

مافێ وێ چەندێ هەیە بپارێزن، ئەڤ جهێ خەیالی کو پتر ژ سەدەیەکییە پشکەکا نەڤەقەتیاییە ژ ناڤودەنگییا کوبیان".

گوتارا وی ب گوتنا زەلامێن جلێن ئافرەتان لبەر دکەن وەک بەرسڤا نووچەیەکێ CNN بوو لدور ژیانا شەڤان یا زەلامێن نێرباز. نووچەیی لسەر ئینتەرنێتێ وێنە و هەڤپەیڤنێن دگەل نێربازان و زەلامێن جلێن ئافرەتان لبەر هاتبوو بەلاڤ کرن. گوتار Tribuna تەکەزێ لسەر دلگرانییا حکومەتێ لدور ناڤودەنگییا کوبا دکەت. زەلامێن جلێن ئافرەتان لبەر رەفتارێن دژی شۆڕەشێ و لادانا ژ جڤاکی نیشان ددەن. ژبلی وێ چەندێ یا ژ هەژی بیت یان نە هەژی بیت، ئەوان جۆران هەمی دەمان حەبێن هۆشبەر و سێکسفرۆشی و رەفتارێن دن یێن نە جڤاکیڤە دهێنە گرێدان.

سیاسەتا حکومەتێ هەمی دەمان ب ئاراستەیێ سنووورداکرنا سێکسفرۆشییێ بوو نەک ژناڤبرنێ و هەروەها بۆ ڤەشارتنا سێکسفرۆشان بوو لچاڤ بیانیان بۆ وێ چەندێ وێنەیێ جوانێ شۆڕەشێ بنەخشینن. لێ حکومەت ناخوازیت ئەوان گەشتیارێن سێکسفرۆشی وان رادکێشیت، ژ دەست بدەت. ژ روییێ تیوریڤە کوبا حەز دکەت سێکسفرۆشی ب ساناهی بۆ گەشتیاران سێکسی بەردەست بکەت. لێ نە لبەر چاڤێ ئەوی جوتێ خانەشینێن ل ڤارادێرۆ بهێنڤەدانێ دکەت.

ل کوبا پشتەڤانەک بۆ بەرهەنگاربوونا سێکسفرۆشییێ وەک وڵاتێن دی نینە. پیشەسازییا سێکسی ل وڵاتێن دی بتایبەت ل ئەوروپا رۆژهەلات و ئەفریقیا ب رێیا تاوانەکا رێکخستی دکەڤیتە کاری. ژ دهێنە سەردابرن، دهێنە رەڤاندن یان ب زۆری سێکس دپێ دهێتە کرن. ژ روییێ جەستەی و هەستیڤە سڤکاتی ب وان ژنان دهێتە کرن و هەژی ژلایێ "دامەزرێنەران" و هەمژی ئەو زەلامێن نەچارن دگەلدا سێکسی بکەن. هەروەتر ئەو ژن نەشێن ب حەزا خۆ دەستان ژ وی کاری بەردەن د سێکسفرۆشییێدا هیچ دەستکەفتەک نینە (Altink, 1995).[١٨] لگوری گوتارەکا ئەڤێ دوماهییێ یا The Economist (بناڤی د ناڤ سێبەراندا، ٢٠٠٠)" سالانە لاشێ کومەکا ژنێن ب قاچاخبری ب خەندقاندی یان کوللەلێدایی یان بێیسەروبەرکری لهەر کوژییەکێ ئەوروپادا دهێنە ڤەدیتن. لاشێ ژمارەکا گەلەک زێدەتر هەردەم ناهێنە ڤەدیتن". حکومەتێن ڤان وڵاتان هەردەم بەرهەنگارییی سێکسفرۆشییێ دبن ئەوژی بۆ بەرەڤانیکرنا ژ وان ژنان یێن دبنە قوربانییێن سێکسفرۆشییێ.

لێ ل کوبا پرانییا سێکسفرۆشان ناهێنە رەڤاندن، ناهێنە قوتان یان وەبەرهێنان پێ ناهێتە کرن. ئەو تاکێن خوێندەوارن کو ب بریارا خۆدا دچنە ناڤ وی پیشەیی. هەروەها گەلک ژوان ژنان ب سەربخۆیی کار دکەن و بەرێ رەنجا خۆ بۆ خۆ هەڵدگرن. ئەو پارە تێرا ماڵ و خواندن و کرینان جلکێن جوان و هتد دکەت. سێکسفرۆشی ل کوبا ب گشتی تاوانەکا بێ قۆربانییە.

سێکسفرۆشی زێدەتر ژ وێ چەندێ ژ ئێکەم نێرینڤە دیار بۆ ئابوورییا کوبا یا گرنگە. پێوەندی دگەل گەشتیاران جهێ خۆ کرییە. لێ ئەگەرێن دیژی هەنە بۆ وێ چەندێ حکومەت پاڵدەرەکێ روون بۆ ژناڤبرنا سێکسفرۆشییێ نەبیت. کارکەرەکێ کوبی نەشێت هەیڤانە ب مووچەیێ دەولەتێ یێ

٢٥٠ پێژۆیی خوە برێڤە ببەت. ب گوتنا پرانیا کوبییان هەرکەسەک هەیڤانە بلایێ کێمیڤە پێتڤی ٢٥٠ دولاران (٥٠٠ پێزۆ)یان هەیە بۆ وێ چەندێ بمینیتە ساخ. ٤٠٪ یا خەلکی یاساییانە و بەردەوام شیانا کرینا دولاری هەیە ب رێیا پارە هنارتنێ بۆ بانکێ، خۆ دامەزراندنێ، دەستخۆشانە، یان جوتیارییا هەڤبەش[١٩]. ٦٠٪یا دی پێدڤییە جەماوەر ب رێیێن دی یێن نەیاسایی بدەستڤە بینن بۆ وێ چەندێ دولار بدەستڤە بینن.[٢٠]

مالبات ب نەیاسایی خواردنگەهێن ناڤمالان ڤەدکەن، خودانێن ئاڤاهییان ژورێن زێدەتر بکرێ ددەن، تووتنکار ل کارگەهان جگاران ددزن و فیتەرژی کەلوپەلێن جهێ کارێ دبەنە مال بۆ وێ چەندێ ل مال ئۆتۆمبێلان چێ بکەنڤە. سێکسفرۆشی تاکە سەرەدەرییا نەیاساییە کو ژ رویێ داراییڤە زیانان ب دەولەتێ ناگەهینیت[٢١]. سێکسفرۆش گەشتیاران رادکێشن و پالددەن پارەیەکێ زورتر ب مەزێخن. زەلام بۆ سێکسفرۆشان خوارن و ڤەخوارنێ و جلکان دکرن و پارەیان دکەنە ناڤ دەستێن وان کو ل دوماهیێ ل فرۆشگەهێن دەولەتێ دهێنە خەرج کرن. کاسترۆ هەست ب وێ دکەت کو ئەگەر سێکسفرۆشی هاتبا ژناڤبرن ئەو ژن و زەلامان هەوارا خۆ دبرە بەر رێیێن دی یێن نەیاسایی و زیان دگەهاندنە دەولەتێ.

سێکسفرۆشان هەروەها کارتێکرنەکا ب مفا بۆ چەندجاران لسەر ئابووری هەیە. ل تشرینا ئێکێ یا ١٩٩٨ێ El Nuevo Herald نڤیسی هەر چوار کەس بۆ ژیارا خۆ پشتا خۆ ب سێکسفرۆشەکی گرێ ددەن. ئەڤ کارتێکرنا سێکسفرۆشیێ یا تایبت نینە بتنێ ب کوباڤە، لێ ل پارنیا ئەوان ولاتاندا هەنە کو گەشتیاری یا سێکسی تێدایە. د پەرتۆکا خۆدا بناڤێ سێکسفرۆشی، هێز و ئازادی، جولیا دێیڤیدسن نڤیسییە "ب پشتراتیڤە ئوز سێکسفرۆش نینە کو دەستی بسەر بەشێ هەرە زور یێ ڤێ داهاتیدا دگرن، چونکی مفایێ گەستوەرییا سێکسی بسەر هەموو چیناندا دابەش دبیت کو پرانیا وان رولەکێ راستەوخۆ د رێکخستنا سێکسفرۆشییا خەلکێ ئاساییدا نیە" (Davidson, 1998).

شوفێرێن تەکسیێ، کرێدەرێن ئاڤاهییان و گەواد پارەیێ خو ژ سێکسفرۆشیێ دئیننە دەر. ئەڤ نموونەیە بێتە بەرچاڤ کرن، رێ ب چوونا سێکسفرۆش بۆ هۆتێلان ناهێتە دان. زەلامەک ئەگەر بخوازیت دگەل سێکسفرۆشەکێدا رابوێریت، پێدڤییە ژۆرەکێ د ناڤ خانییەکێ کەسێنیدا ب کرێ بگریت. ئەڤ ژوورە نەیاسایینە و دهێنە بکرێ دان، پرانیا وان خانیانژی کو هاتینە تاپۆ کرن ژووران نادەنە ئەوان زەلامێن سێکسفرۆش دگەلدا. ل هۆتێل نێسیونالدا ڤەکولەر ژ دەرگەڤانی دپرسیت ئەرێ دشێت کچکەکێ دگەل خۆ ببەتە ژوورڤە. دەرگەڤان ئێکسەر فیتکەک بۆ زەلامەکی لێدا کو ل کوژییەکی راوەستابوو ئەوژی ژوورەکا تایبەت ب ٢٥ دولاران بۆ هەر شەڤەکێ پشنیاز کر. ٥ دولار ژ وێ کرێیێ دچوو بەریکا دەرگەڤانی بۆ خزمەتگوزارییێ.

شۆفێرێن تەکسییان و گەواد هەروەها د خزمەتا وان زەلاماندانە کو لدویف سێکسفرۆشان دگەرن. دگەل بەرهەنگارێن ڤێ دوماهیێ یێن سێکسفرۆشیێ، سێکسفرۆش کێم بزاڤترن و جلکێن

پاراستی تر دکەنە بەرخۆ. ب سەناهی ناهێنە نیاسین. گەلک ژ کچا خوە ل جادەیان دپارێزن و پشتا خۆ ب خزمەتگوزارێن گەواد گرێ ددەن. ئەوژی شوفێرێن تەکسییانە کو کریاران بۆ دئینن ب ٣ هەتا ٥ دولاران دهێنە خەلات کرن و خودانێن دوکانێن نەیاساییژی ئەوژی وەک گەوادا کار دکەن و هەڤالەکی گوت "سەرتراشێ وی د راستییێدا گەوادە".

ئەگەر ئەو چەند راست بیت کو هەرچوار کەسان کەسەک بۆ ژیارا خۆ پشتا خۆ ب سێکسفرۆشیێ گرێ ددەت، واتە کوبا نەشێت ب ئاشکرا وێ بازرگانیێ راکەت. د ئێکەم سالا قەیرانێدا حکومەت نەچار بوو ٣٠٠٠٠٠ کارکەران لسەر پوستێن بێ بەهەرم یێن دەولەتێ ژ کاری لا ببەت. ئەو کارکەر هاتنە لادان کارەکی نوی بۆ هاتە دابینکرن یان ب ٦٠٪ یا مووچەیێ دهاتنە قەرەبووکرن (CEPAL, 2000). هەتا وی دەمی کارکەر لجوف کاری دگەرن، ئەو قەرەبوویە چەند سەد پێزۆیێن هەیڤانە پێ دهێتە دان. لێ ئەگەر ٥٠٠٠ هەتا ٦٠٠٠ سێکسفرۆشان ل هاڤانا هەبن. کارتێکرنا وێ چەندجارا هندێ وێ یە ب وێ رامانێ ٢٠٠٠٠ هەتا ٢٤٠٠٠ کار هاتینە بەردەست کرن. خەلکەک هەیە دەولەت شولی بۆ دابین ناکەت یان نەشێت پارەی بۆ دابین بکەت[٢٢]. بێکارییا فەرمی دناڤبەرا ٥,٥ هەتا ٦٪ێ یە، لێ ئەو رێژە وی خەلکێ لدویف سێکسفرۆشان ناگەرن، ڤەناگریت.

ئەگەر کاسترۆ سێکسفرۆشسێ بنبڕ بکەت کومەکا ئاریشەیان دا تووش بنێ. یا ئێکێ، نەهێلانا سێکسفرۆشان دبوو ئەگەرێ بلندبوونا بێکاریێ. پرانیا سێکسفرۆشان کو بتنێ پشتا خۆ ب سێکسفرۆشیێ گۆرێ ددەن پێڤی بوو لدویف کارەکێ دەولەتێ بگەرن. خەلکێ دنژی کو هاتینە دامەزراندن، پێدڤیی بوو مەزاختنێن دی ژ ژێدەرێن جهگرڤە واتە کارێن نەیاسایی بۆ هاتبانە دابین کرن. ڤەگوهاستنا ٢٠٠٠٠ هەتا ٣٠٠٠٠ کارکەران کو بازارێ رەش داگیر کرییە بۆ بازارەکێ دن هەڤسەنگیێ تێک ددەت. ئەو کارەکەرێن بەر نووکە پشتا خۆ ب سێکسفرۆشیێ گرێدای، بسەدەمێ زور ب رێیێن وەسا ژیارا خۆ دئینا دەر ژ رویێ داراییڤە زیانێ ب دەولەتێ دگەهاند.

دوماهییێدا گەشتیارێن بەرەف نەمانێ دچوو. هەرچەندە گەشتیار رەنگە درێژە کێشابا، لێ کوبا رووبەرەکێ شکستی یێ زەڤێ گەشتیاری دبوو. بشێوەیەکێ سرۆشتی تشتەکێ ب مفایە کو گەشتیارییەکا فرەپەسند بهێتە پێشڤەبرن. لێ نوکە ل کوبا خەما مەزن بدەستڤەئینانا دولارێ ئەمریکییە. کوبا وەکی وڵاتەکێ پشتی قەیرانا ئابووری دکەڤیتە سەر پێ، پێدڤییە لپێناڤی بەرەژوەندییا ئابووری و بازرگانی ب هایێن سوشیالیستی کربیت.

سێکسفرۆشی و جڤاک

کارڤەدانا جڤاکێ کوبی لهەمبەری بلندبوونا سێکسفرۆشیێ د دەمێ دەهێن بوریدا یا جۆراوجۆرە. گەلەک ژ خەلکی سێکسفرۆشیێ ب دیاردەیەکا نەدجهێ خۆدا ددەنە زانین کوپێدڤییە بێتە ڤەگەراندن. ئەڤ بوچوونە بتایبەت د ناڤ کوبیێن دانعەمردا یا بەربەلاڤە، ئەوێن ل سالێن ١٩٥٩ێدا

هەبوون واتە لدەمێ شۆڕش بسەر کەفتی. ئەو د وێ باوەرێدابوون سێکسفرۆش ناخوازن کاری بکەن و ناخوازن لپێناڤی داخوازیێن سوشیالیزێ قوربانیێ بدەن. بۆ ئەوێن ب ئارمانجێ شورەشێڤە وەفادار مانە دیمەنێن نەڤیێن نویتر دەست ژ خواندنێ بەردەن و کاری دکەن، کارەکێ ب زەحمەتە. کرێدەرەکێ خوەدامەزرێنەرێ ئاڤاهییان گوت "ئەڤ ژنە نەچار نینن بەرێ خوە بدەنە سێکسفرۆشیێ. خوارن هەیە، جلوبەرگ و دەرمانژی هەنە. راستە باشترین خوران و جل نینە، لێ سێکسفرۆشی هیچ دەکەمی یا پێدڤی نینە".

خەلکی دی زۆرتر دوو لایەنن. خەباتا بەردەوام بۆ زێندی ڤەمانا ئابووریێ بۆچوونێن ون لدور ب راست و خەلەت خوار کرییە. کوبیێن فیرکری نووچەیێن سەرپێچیکەرین جیرانێن خۆ بدەنە لیژنەیا بەرەڤانییا شورەشێ. د دەمێ بوریدا تورا سیخوری یا تاخێ پشکەکا زور یا سەرپێچیکاران دگرتن. لێ ئەڤرۆکە پرانییا جەماوەری بشێوەیەکێ ب کارێ نەیاسایی کەفتینە. حکومەت نەک وەک دابینکەرێ خەلکی، لێ وەک دەستەکی کو ژیارێ ژێ وەردگریت دهێتە دیتن. خەلکێ کوبا ژ پێدڤیبا ئەنجامدانا کریارێن نەیاسایی لپێناڤی زێندی مانێ تێ دگەهن و هەیاکو پولیسژی گەلەک جاران چاڤێ خو ژ سەرپێچییەکێ گرن ئەگەر ئەو لایەنەک گەلک یێ پڕمفا نەبیت (Trumbull, 2000). لدەف گەلەک زەحمەتە سێکسفرۆشیێ شەرمزار بکەن. ددەمەکیدا بخۆ بەرتێلان وەردگرن، پارەبی ڤەدکێشنەڤە یان بەرهەم و خزمەتگوزاریێن دەولەتێ ددزن. سێکسفرۆشی بتنێ شێوازەکێ دییە بۆ زێندی ڤەمانێ. کارکەرەکێ ژیێ وی یێ ناڤەندی یێ کافیتریایەکێ ئەڤ بوچوونە هەبوو "ئەو ژنێن سێکسفرۆش نینە. ئەو خەباتکارن. ئەو بۆ هاریکارییا ماڵباتان خەباتێ دکەن".

سێکس ل پێناڤی پارەی وەسا بەلاڤ بوویە کو ژنێن ئاساییژی ب خەلەت ب سێکسفرۆش دهێنە زانین. دیکسی ئێدیس، رۆژنامەنڤیسەکێ Juventud Rebelde گوت ل Malecón ێ گەشتیارەکێ کەچەل چەکەکێ ٥٠ دولاری بۆ من پێشنیاز کرییە. ئەو دنڤیسیت "پرانیا مە ئەو نینە یێن هوین هزرێ لێ دکەن" ل ٢٠ێ ئەیلوولا ١٩٩٨، هەر ژنەکا بتنێ پێ خۆەژی هاڤێتبا د یانەیکا شەڤانڤە پێشنیاز پێ دهاتە دان. ژنەک پشتی کو ل یانەیەکا شەڤان دچیتە دەرێ گازێ تەکسیێ دکەت و پرسیارا کرێ ژێ دکەت. شۆفێر بەرسڤ ددەت "پرسیار دجهێ خۆ دا ئەوە کا تو داخوازا چەندێ دکەی؟".

سەرهەڵدانا سێکسفرۆشیێ لدوماهیێ د جڤاکێ کوبیدا نیشانا گوهرینەکا کویرترە. واتە جوداهی دناڤبەرا دولارداران و پێزۆدارانددا. یاساییکرنا دولاری ئابوورییەکا دوولایەنی و دگەلداژی قەیرانێن جڤاکی بەرەف زێدەبوونێ دچن. کوبیێن دولاردار ئەو تشت و خزمەتگوزاری هەنە کو پێزۆدار نەشێن بدەستڤە بینن. پێدڤیبا بدەستڤە ئینانا دولاری رەوشا جڤاکێ کوبی تێک دایە. خەلک ژ حکومەتێ ددزن. خزمەتکار پارەیێ زێدە ژ کارکەران وەردگرن، رێڤەبەریێن هۆتێل و

ریستورانت و خودانێن پیشەیان بەرتیلا ژ سەرپێچیکەران وەردگرتن "لێ بۆ چارەسەریێ" وەک درووشمێ نوی یێ رەوشتی لجهێ دروشمێ سوشیالیستێ ڤەگرت.

ئیزابێل هۆلگادۆ فێرناندێز یا نڤیسەرا پەرتووکا ب ساناهی نینە (No facil!) ئەو ڤەخواندنا ئابووری ب گوهرین د پێوەندیاندا دهێتە گرێ دان، د گوتارەکێدا ل El Nuevo Herlad، فێرناندێز دبێژیت پێدڤیێن ئابووری بارگرانییەکا زور بۆ پێکئینانا خێزانا نوی بتایبەت بۆ ئەوژنێن موچەیێ وان یێ کێمە" وێ چەندێژی بەرچاڤ دکەت "ژن هەیە شوو ب وی زەلامی دکەت بۆ برێڤەچوونا ژیانا وێ هاریکاریێ لێ بکەت. ئەوێن دژی ب حەزا خۆ شوو پێ دکەن، لێ ئەڤە کێمترە".

ل (٢٢ی ئاب ٢٠٠٠). سێکس ل کوبا چنەمایە دێ بیتە بازارەک. پێدڤییا ئابووری گەلەک جاران د پێوەندیێن سیاسیدا رولێ خۆ دگێریت. ئەگەر ژنەک دگەل زەلامەکیدا کو ژ رویێ ئابووریڤە جێگرتر سێکسی بکەت، لجهێ هندێ چاڤەرێی هاریکارییا دارایی بکەت. زەلامەکێ هەڤرەگەزباز گازندە هەبوو "ڤەدسیتنا خوشتڤییەکێ ئاسایی یا ب زەحمەتە. گەلەک خەلکی حەز بتنێ ل من نینە لێ ژ وان تشتانژییە کو ئەز دشێم بدەمێ. من جلەک دا ئێک ژ خوشتڤیێن خۆ چونکی گەلەک جل نەبوون، لێ من بخۆژی گەلک زۆر نینە".

دگەل بلندبوونا جوداهییا دارایی، دیاردەیەکا جڤاکی یا نوی سەرهەلدا، کوبی کو بەدەمێ ٣٠ سالان د ئابوورییەکا تا رادەیەکی یەکساندا دژیان، نوکە حەز دکەن سامانێ خوە یێ مادی دەربێخن. بەلاڤۆکا

Cultura y Sociedad یا کوبی ئەو دیاردەیە ب قۆرخکرن especulación ددەتە زانین. د زمانێ بازاریدا ئەو پەیڤ هەلگرا حەزا کەسەکییە بۆ نیشاندانا ئەوی تشتێ مولکێ وێیە یان هەیاکو ئەوێ کو نییەتا لپێناڤی باوەریئینانێ ب خەلکێ دی ب وێ چەندێ کو ئەوی ژیانەکا باشتر هەیە (Vanidid, 2000).

قورخکرن پاڵدەرە بۆ سەرەدەرییا نەیاسایی. کارمەندەک کو بۆ دەولەتێ یێ وەفادار، دەستێ وی ژ خوشیێن مادی یێ کورتە. ب مووچەیەکێ هەیڤانە یێ ٢٥٠ پێزۆی هیچ دەمەکی نابیت جلکەکێ مارکە و زێرۆ و ئامیرێن کارەبایێ یێن جوان بکریت.

د جڤاکەکیدا کو نوکە دابەشبوونا یەکسانییا دارایی رەت دکەت، خەلک یێ بلەزە بۆ وێ چەندێ ل هەر جهەکێ بیت خوە دەربێخن. دناڤا ڤی جڤاکێ تێکچوویدا سێکسفرۆش دشێت بازگانییەکا سەرنجراکێش بیت. رێیێ ب پشکداران ددەت چێژ /خوەشی/یێ ژ قورخکرنێ وەربگرن. ژ رویێ ئابووریڤە سەربخۆیێ ددەتە ژن و زەلامان، مەرج نینە سێکسفرۆش ب ئەگەرێ پێدڤیێن دارایی پێوەندیێ گرێ بدەن. نەچارژی نینن دەستی بۆ کریارێن دی یێن نەیاسایی ببەن. رەنگە قوتابیێن زانکۆیێ بن و هیچ دلگرانییەک بۆ پەیداکرنا پارەیێ پێدڤی بۆ نانێ شەڤان نەبیت.

سێکسفرۆشێن کوبا ئەو خالا رەش پێڤە نینە کو لسەر سێکسفرۆشێن وڵاتێن دی هەیە. ئەو

رەڤیایی، نەخوێندەوار و حەبخورن نینە یان وەکی دی کەسێن دژی جڤاکی یان لادەر نەهاتینە هژمارتن (The Economist، ٤ێ کانوونا دووێ یا ٢٠٠١ێ، جڤاکێ ئەوان ب رووسپی یانژی خەلکێ ژ روییێ سێکسیڤە بێهنگەهنی نابینیت. کوبا ژ روییێ سێکسیڤە ولاتەکێ ئێکجار ئازادە.

لگوری ئەو تشتێن پرانییا کوبییان ب من گوتی، هەتا رادەیەکی ئاساییە بەری هەڤژینییێ دگەل گەلەک هەڤپشکا سێکسی بکەت. هەرچەندە هێشتا پێوەرەکێ نەرەوا بۆ ژنان د رۆژەڤێدایە، مێ ژی دشێن بەری هەڤژینێ دگەل گەلک هەڤپشکا سێکسی بکەن. چەمکی سێکسفرۆشییێ ئالۆزتر دبیت ب ئەگەرێ ئەوێ راستییێ کوبی خوە ب جەماوەرەکێ ژ روییێ سێکسیڤە ڤیایی دزانن و بۆ دەربرینا ئەوێ مەیلا جەستەیی وان نارەڤیت. گوتارەکا Juventud Rebelde نڤیسییە "ئەم سەرنجراکێشترین حەژێکەرین. بتنێ ژبەر چێژا مە نینە کو بۆ سەرجهان ب حێبەتیڤە مە ناڤودەنگ دەرکرییە. کی دزانیت ئەرێ ئەڤە ب ئەگەرا گەرما کەمەرییە یانژی شۆخ و شەنگییا ژنێن مەنە" (Sexo a lo cubano, 1998). لگوری ئامارەکێ کو د هەمان گوتاردا هاتییە کوبی خوە ب سێکسیترین خەلکێ دنیاییێ ددەنە زانین. هەیاکو هندەکان گوتییە سێکسفرۆشێن کوبی مفا ژ هەستێن خوە یێن سێکسی وەرگرتییە. ئەو د پرۆسەیێدا خوە کێم ناکەن یان نابنە ئەرزانەکا سێکسباز. گەلەک ژنێن کوبی پێوەندیێن سێکسی یێن ئاسایی دگەل زەلامێن کوبیدا هەنە و ژیانەکا سێکسی یا سەخلەم ل دەرڤەی چوارچوڤێ کاریدا بسەر دبەن.

حکومەت ئێکجار ژ وێ چەندێ یا دلگرانە ئەو جڤاکێ کوبی یێ نوی ئێکە ژ هەرە مەزنترین دەسکەفتێن شورەشێ لا بدەت واتە سیستەمەکێ چاڤدێرییا ساخلەمیێ. کاربەدەستێن ساخلەمییا کوبا ترس ژ وێ چەندێ هەیە کارتێکرنا سێکسفرۆشان و بلندبوونا گەشتیاران لسەر بەلاڤبوونا نەخوشیێن ڤەگوهاستی ب رێیا سێکسی (Márquez, 2000) هەبیت. د دەمەکێدا ولاتێن دەوروبەرێن دەربابا کارایبی ب دەستێ ئایدزێ دنالن، کوبا ب نێزیکی شوینپێیەکی بەرنەکەفتییە. بتنێ ٢٪ یا جەماوەرێ کوبا توشی وی ڤایرۆسی بوونە. ل هایتی ١٩٠٠٠٠ کەس (١٧,٥٪) و ل کۆمارا دوۆمینیک ٨٣٠٠٠ کەس (٩,١٪) تووشی ئەوێ نەخوشیێ بوونە (www.webster.edu). ل ١٩٨٠ و ١٩٩٠ کوبا هەلویستەکێ توند وەرگرت بۆ رێگرتنێ ژ وێ نەخوشیێ. ل ١٩٨٦ێ بانکا خوینێ ب تەمامی هاتە ژناڤبرن و خوینا نوی و تاقیکری لجهێ وێ هاتە دانان.

ل سالا ١٩٩٤، ٩٦٪ یا خەلکی لدژی ئایدزێ هاتنە تاقیکرن. ١٣ ڤەکولین بۆ نەخوشێن تووشبووی کر. نەخوشێن تووشبووی ی ئایدزێ دبیت ٣ هەتا ٦ هەیڤانە ل نەخوشخانەیێ بمیننەڤە کو تێدا دهێنە چاڤدێریکرن و بۆ چاوانییا ژیانێ بسەربرنێ دگەل نەخوشییێ کو نەسیحەت ژێ دهێنە کرن. هەیاکو ل ١٩٩٩بتنێ ٥٧٧ کەس ب ئەگەرێ ئایدزێ مرن و ٢١٤٢ کەسژی تووش بوون (http://www.cubasida.net).[٢٣]

ددەمێ چەند سالێن بوریدا بلندبوونەک د حالەتێ ئایدزێ هاتە تێبینی کرن. ب گوتنا دکتور

جۆرگ پێرێز رێڤەبەرێ تاقیگەها لۆس کۆکۆس، نێرباز کو ٥٦,٣٪ یا خەلکێ توشبووی بووینە، ئەگەرێ بهێزتر یێ نەخوشییێ ژێ دهێتە کرن. وەک د El Nuevo Herladدا هاتی گەلەک نێربازێن سێکسفرۆش وی دەمی سێکسفرۆشییێ دکەن ئەگەر کوندوم نەهێتە داخواز کرن. سێکسفرۆشەکێ گوت یێ بەرهەڤە سێکسیا نەپاراستی بکەت، لێ پشتی ١٠٠ هەتا ١٥٠ دولاران دکەت لجهێ مەترسییا زێدەتر یا (La Prostitución, 2000).

بۆ رێگرتنێ ژ بەلاڤبوونا زێدەتر یا نەخوشییێ کو حکومەت پشتا خۆ ب پەروەردەیا سێکسی و هوشیارییا هەمبەر ئایدزێ گرێ ددەت. بۆ قوتابییێن پەروەردێ سێکسا زۆرەکی و ل پولا شەشێ و حەفتێڤە دەست پێ دکەت. گەلەک کوندووم هەنە و گەلەک ئەرزانن.(٢٤)

ئەنجام

د دەهـ سالێن داهاتیدا دهێتە چاڤەرێکرن هژمارا گەشتیارێن سالانە یێن کوبا سێجارا هندی نوکە لێ بهێت. هەڤدەم دگەل ڤەکرنا کوبا ب روییێ جیهانا دەرڤەدا کونترۆلکرنا وەلاتییان ژلایێ دەولەتێڤە دێ ب سەنگتر بیت. گەشتیار شێوازەکێ نوی یێ جلکان، هزرێن جودا و دولارێ ئەمریکی دئینن. دگەل کویرتربوونا جوداهییا ئابوری لسەرانسەری دنیایێ، وەلاتێن جیهانا سییێ هەرگاڤ زێدەتر گەشتیاران رادکێشن. بەرۆڤاژی رەتکرنا حکومەتێڤە، ئینتەرنێت کوبا وەک بەهەشتەکا سێکسی دەردئێخیت و بۆ گەلەک گەشتیارێن سێکسی گوپیتکا حەزێن وانە. سێکس ل کوبا یا کەمەریی و بێ مەترسییە، ژنێن ساخلەم و خوێندەوار و حەزژێکەری خزمەتێ ب بهایەکێ هەتا رادەیەکی ئەرزان خوە پێشکشێ دکەن. هەر ژبەر وێ چەندێ ب بەردەوامی داخواز لسەر سێکسفرۆش هەیە و لسەر گزیرتان بۆ دەمەکێ درێژ ڤەدکێشیت.

کوبا نەشێت ب ئێکجاری دەستبەراری وان هەموو گەشتیاران ببیت، ئەو ژێدەرێ داهاتێ هزاران ژن و زەلام و گەنجانە و نەراستوخۆ نێزیکی چوارهندی یێن دی کاری دابین دکەن. سێکسفرۆشێن کوبا گەلەک جودانە ژ یێن پاشڤەماییێن دنیایێ. بەرۆڤاژی ئەوێ چەندێ ل ئەوروپا یا رۆژهەلات و ئەفریقیا و ئاسیادا روی ددەت، ژنێن کوبی ناهێنە رەڤاندن و ب زۆری نابنە سێکسفرۆش. لێ کوبا یا دلگرانە ژ وێ ناڤودەنگییا سێکسفرۆشان بۆ دنیایا دەرڤە ڤرێ دکەن. ژبەر وێ چەندێ سێکسفرۆشی ل گەلەک دەڤەرێن دیارکریدا سنووردارە و هەڤسەنگییا ئەوان ژن و زەلامان یێن دڤی کاریدا پشکدارن دهێتە دیار کرن و پاراستن. سێکس بە ئەوێن لدویف دگەرن یا بەردەستە، لێ ئەو چەند بسەر گەشتیارێن ئاساییدا ناهێتە سەپاندن.

سێکسفرۆشی ل کوبا دەرئەنجامێ گوهرینێن جڤاکییە بۆ مێنتەلّیەتی یا کەبیتالّیزم هەیاکو ئەگەر حکومەتژی یا مکور بیت لسەر وێ چەندێ هێشتا دەولەتەکا سوشیالیستە. پشتی هەرفینا ئێکەتییا سوڤیەتی، دەولەت ئێدی نەدشیا پێدڤییێن وەلاتییانی بەردەست بکەت. چاکسازیێن

ئابووری یێن ١٩٩٣ هەتا ١٩٩٤ێ کو ب ئارمانجا رزگارکرنا سوشیالیزمێ بوون، کوبی هاندان ژ رویێ دارایيــڤــە ژ دەولەتێ ســەربخــۆ بن. دگــەل یاســایی کــرنا دولارێ ئەمــریکی، ئابووریيــەکا دوولایینانە دەست پێ کر و مەزنترین ناکوکییا دناڤا جڤاکێ کوبیدا ژێ چێ بوو. ئەو خــەلکێ ب شــۆرەشــێــڤــە مــانە وەفــادار، ب پێــزۆیێ یێ نێــزیکی بێ بهــا یێ کــوبی پــارە وەردگــرت، دولارێ ئەمەریکایی یێ ب بهاژێ دەستککەفتبوو، ئەوێ هەڤدژیێ رەوشــتــێ جڤاکێ کوبی تێکدا. ل پێناڤی ژیانێ، یاسا دهێتە بن پێکرن. کەس نەشێت لسەر حسابا خۆ قوربانیێ بۆ دەولەتێ بدەت، چونکی دەولەت ئێدی رۆلێ دابینکەر نابینیت. سێکسفرۆشی ژێ ژ وان هەردوو هەڤدژیيان هاتییە.

لدەمێ کـاسـتـرۆ پشـتی شـۆرشێ سـێکسـفـرۆشی ب دومـاهـی ئینایی. بزاڤ کـر ئەوێ رەوشـا جـڤـاکی یا سـێکسـفـرۆش پاڵدان، بگوهـریت. پەروەردەیێ پێـشـڤـە ببـەت و کـاری نـوی بۆ ژنان بەردەسـت کـر. لێ ئـەڤـرۆ نـاڤـودەنگـیـا سـێکسـفـرۆشـێن کـوبی یێ جـودایە. ئەو، بەرۆڤـاژی سـێکسـفـرۆشـێن ١٩٥٠یێ، خـویندەوار و سـەربخـۆنـە و هندەک جاران بـخـودانکەرێن مـاڵبـاتێنە. جارەکا دی ئەگەر کوبا بخوازیت سێکسفرۆشیێ بنبڕ بکەت، پێدڤییە ئەو ڕهوریشالێن لسەر کەسک بوین، ژناڤ ببەت. مووچەیێ دەولەتێ یێ کێمە و کوبی نەچارن بۆ ژیارا خۆ پشتا خو ب بازارێن رەش گرێ بدەن. ب ئەگەرێ پێلا گەشتیاران، سێکسفرۆشی ب سەناهیترین و پرمفاترین کارێ رەشە. بەرهەنگاربوونا دگەل سێکسفرۆشیێ د جڤاکیدا کو سێکسفرۆشیەک دشێت پتر ژ نوشدارەکی وەربگریت. ب زەحمەتە. چاکسازییا ئابوری رێیا ئێکانەبوو بۆ بەرهەنگار بوونا ئەوێ ئاریشــەیا جـڤـاکی. هـەیا وی دەمێ دەولەتێ سنـوور بۆ دەلیـڤـا ئابووری یا خــەلکێ کـوبا دابینت، سێکسفرۆشی دێ هەر یا بەردەوام بیت.

پەراوێزەکان:

١- دیکی سێنتر ل کولێژا Darmouth پارە بۆ ڤێ ڤەکولینێ دابین کرییە. حەز دکەم سوپاسییا جودیس بایفیلد و ماتیاس ترافێز-دیاز و لاری کوروین و ولیام ترامبوول و تێد هێنکێن و گەلەک هەڤالێن دی یێن کوبی بکەم کو دڤی پرۆژەیدا هاریکارییا من کرییە.

٢- چونکی سەرهەڵدانا سێکسفرۆشیێ ل کوبا دیاردەیەکا نویە، ڤەکۆڵینا ئەکادیمی لدور سێکسفرۆشیێ ل کــوبادا یا سنووردارە. ژبەر وێ چەندێ، ژبەر هندێ ژێدەرێن ســەرەکی یێن نڤـیـسی لدور بابەتی پێکدهێن ژ بەلاڤوکێن فەرمی یێن کوبا.

٣- هەروەک پاشی دێ روون کەمەڤە ئەڤ چاکسازییە هەروەها بۆچوونا کوبا ل هەمبەری سێکسی هاتییە گوهرین. سێکس بەری هەڤژینیێ بۆ هەردوو رەگەزان گەلەک بەلاڤتر بوویە و زێدەتر جهێ خۆ کرییە.

٤- خۆ دامەزراندن ل پتر ژ سەد بواراندا یاساییە، لێ کەس نەشێت د وی بیاڤیدا راهێنانا پیشەیی پێ هاتییە کرن، بازارێ خوە هەبیت.

٥- گەشتیارێن ئەمەریکی ب ئەگەرێ دورپێچا بازرگانییا ویلایەتێن هەڤگرتی لسەر کوبا رێ پێ نەهاتییە دان. گەمی کو سالانە ١٢ هەتا ١٤ ملیون گەشتیاران ڤەدگوهێزن بۆ ولاتێن کارایبی بگشتی ب ئەگەرا

دورپێچیێ ل هاڤانا نا راوەستن (Figueres- 2000، لاپەڕە ٣–٥).

٦– ل دەهەیێن بوری گەلەک ل ولاتێن جیهانا سێییێ وەک ڤیەتنام و سریلانکا و کوبا کو بەری نوکە رۆئاڤاییان هەق بسەردا نەبوویە. ب رویێ گەشتیاراندا هاتنە ڤەکرن. ئەڤان ولاتان پێدڤی ب وان دولاران هەیە کو ژ گەشتیاران بدەست دکەڤن. پرانیا جاران سندووقا نیڤدەولەتی یا دراڤ و بانکا جیهانی وان ولاتان هان ددەت بۆ پێشخستنا گەشتیاریێ، هەرچەندە ئەو ولات بۆ بەرهەنگاربوونا ئاریشەیێن خۆ هەڤدەم دگەل پێشکەفتنێ نە بەرهەڤن و نەشیان هەنە. مفا وەرگرتن ژ سێکسی ژ زارۆکان نوکە ئاریشەیەکا جیهانییە.

مالبات زارۆکان بۆ سێکسفرۆشیێ دفرۆشن یانژی ئەو زارۆک دهێنە رەڤاندن و دهێنە نەچار کرن د بازرگانییا سێکسیدا کار بکەن. لگوری تەخمینا ECPAT، رێکخراوەکە لدژی سێکسفرۆشییا زارۆکان کار دکەت، ٥٠٠٠٠٠ زارۆک ل بەرازیلێ و ٤٠٠٠٠٠ ل هیندستانێ و ٢٠٠٠٠٠ هەتا ٨٥٠٠٠٠ ل تایلەندێ و ١٠٠٠٠٠ تا ٣٠٠٠٠٠ ل ئەمریکا باکور کەفتینە ناڤ پیشەسازییا سێکسیدا Www.Ecpat.Net.

٧– لێ بەرەڤ دوماهییا ١٩٩٦ و دەستپێکا ١٩٩٧ێ کاسترۆ دەست ب ژناڤبرنا سێکسفرۆشان بتایبەت ل کەنارێن ڤارادێرۆ. ل ١٩٩٧–١٩٩٨ و ل ١٩٩٨–١٩٩٩ ب ڕیز ژمارەیا گەشتیارێن ئیتالی بۆ ٧٪ و ١٥٪ هاتە خوار (2000 Corporativa, Centro de Inteligencia).

٨– پێوەندییا د ناڤبەرا سێکسفرۆشی و هژمارا گەشتیارێن نێر ل ولاتێن دیدا هاتییە پشتراست کرن. ل ١٩٩٣دا ٦٤٪ و ژ کوما ٥٧٦٠٠٠٠ گەشتیارێن ناڤ تایلەندێ نێر بوون. تایلەند ئەوی دەمی باشترین جهێ گەشتیارییا سێکسی بوو و مالا پتر ل ٢٠٠٠٠٠ سێکسفرۆشان لێ هەبوو (Opperman, 1998).

٩– بۆ پاراستنا ناسنامەیا ژێدەری، ئەڤ باسە ناڤێ ڤەشارتی بەکاردئینیت.

١٠– مووچەیێ رەسمیێ کارکەرێن گەشتیاران یێ کێمە، لێ ب بەردەوامی دەستخۆشی و بەرتیل پێ دهێنە دان و دشێن ب سەناهی دولاران کوم بکەن.

١١– ژنەکێ ئەڤە گوت کو بەردەوام دەستێ وێ د ناڤ دولاریدایییە و نە کارکەرەکژی ل فرۆشگەهەکا دەولەتێدا.

١٢– گزیرتە ٥١٪یا جەماوەری پێک دئینن، سپی پێست ٣٧٪ و رەشپێست ١١٪ و رۆژهەلاتییژی ١٪.

١٣– ل دەرگەهی یانەیا شەڤان یا ئێل کۆمۆدۆرۆ ل میانمار، نوێنەرێ یانەیێ پرسیا ژ ڤەکۆلەر و هەڤالەکێ وی کر ئەری مە دڤێت د ژوورەکێدا دگەل دوو کچێن گەنج بمینین. ئەم رازی بووین و ئەوانژی هەر ئێکێ ٥ دولار بۆ هاتنە ژوری دان.

١٤– جامائیکا ب کومبوونێن کەنارێن ئاڤان یا بناڤودەنگە واتە زەلامێن رەشپێست کۆ د خزمەتا ژنێن سپیپێستێن سەلتدانە کۆ ب پرانی خەلکی کەنەدا یان بەریتانیانە.

١٥– لێژنەیێن بەرەڤانییا شۆرەشێ ل ١٩٦٠ ژ ئاکنجییان دهاتنە پێکئینان بۆ وێ چەندێ پشتەڤانیێ ژ سەرەدەییا شورەشکێریێ د تاخاندا بکەن. ئەڤرۆژی بەردەوام د چاڤدێرییێدانە، لێ هەروەها چالاکیێن خوین بەخشینێ و داینگەهان و گرووپێن هاریکارییان رێک دئێخن. سەروکێ ئێک ژ وان لیژنەیا ڤێ

دوماهیێ وەسا ددیت ئەو لیژنە بەرێ بنیاتێ جڤاکێ سوشیالیستی یێ کوبینە.

١٦–ئەڤ پێزانینە ژ ئەنجامێ گوتوبێژێن دگەل ئاکنجیێن ڤارادێرۆڤە بدەستڤە هاتینە.

١٧– لگوری پێوەرێن ئەمەریکا نابیت ئەو ژن ب مەلهادار بێنە دانان. نە ئەو گرێبەستێن دگەل وان کچان کرین کو کاری دگەلدا دکەت، نە کچ ژی دئێنە نەچار کرن بۆ کارکرنێ. ئەو بتنێ ب پارە کریار و فرۆشیاران بێک دگەهینن. لێ لگوری یاسایا کوبییان ئەو گەوادە.

١٨– د گوپیتکەکێدا رەوشا بازرگانی یا نیڤدەولەتی ب ژنان و زارۆکان کو لیژنەیا لاوەکی یا کارۆبارێن رۆژهەلاتا نێزیک و ئاسایا باشوور مێڤاندار دکر، براون باکی، سەروکێ لیژنەیێ باسێ رێیێن توشکرنا ژنان ب سێکسفرۆشیێ دکر. ئەو دبێژیت پشکەکا زۆر یا کچ و ژن و زارۆکان کو ب زۆری ژ گوندێن بچووک یێن ولاتێن جیهانا سییێ ل باژێراندا پێشنیازا خزمەتکارییا ناڤمالان یان کارکەرێن کارگەهان پێ دهێتە دان. ژن ب سەناهی ئەوان کاران قەبوول دکەن هەیاکو ژ هەژارییێ ل گوندان رزگار ببن و بشێن پارەی بۆ مالباتێن خۆ کوم بکەن.

هەر دەمێ مالا خۆ بجی دهێلن، دهێنە رەڤاندن و لسەر سنوورێن نیڤدەولەتی ب قاچاخ دهێنە برن. زۆری لێ دهێتە کرن و دهێنە ئازار دان و پاسپۆرتێن وان ژێ دهێنە وەرگرتن. وەک بیانییەکێ نەیاسایی ل ولاتەکێ بیانیدا یێ بێ پشتیڤانن و پرانیا جاران خوە تەسلیمی حەزێن دیلگرتییێن خۆە دکەن. ژ ترسا مرنێ و نەوەکی مالباتێن وان توشی تولڤەدانی ببن، وەک سێکسفرۆش بەردەوام دبن. لگوری تەخمینا وەزارەتا دەرڤە یا ویلایەتێن هەڤگرتی سالانە ئێک ملیون ژن و زارۆک ب زوری تووشی سێکسفرۆشیێ دبن.

١٩–نێزیکی ٢٥٪ یا جەماوەرێ کاردار راستەوخۆ ژلایێ دەولەتێڤە نەهاتینە دامەزراندن وەک جووتیارێن هەڤبەش و کارکەرێن خوەدامەزرێنەر. سەرباری وێ چەندێژی، ١٥٪یا جەماوەری ژلایێ خزمەتێن وانڤە ل ویلایەتێن هەڤگرتی دولار د رژیتە ناڤ حسابێن وان (Rivera، ١٩٩٨، لاپەڕە ١٠٧).

د دوماهیێدا نێزیکی ٢٪ یا جەماوەرێ خودان کار د پیشەیازییا گەشتەوەریدا کار دکەن (CEPAL, 2000).

٢٠– حکومەت بو کوبیان سنوور بۆ رێیا بدەستڤەئینانا دولارێ ئەمەریکایی دادنیت. حکومەت بتنێ مولەتا ٢٠٠٠٠٠ خوە دامەزراندنێ دایە، هەرچەندە ئەوێ مولەتێ داخوازییەکا ئێکجار زێدەتر لسەر هەیە. دەولەت پرانیا کارکەران نەچار دکەت ژ کارێ خو یێ دەولەتێدا بەردەوام بن، لێ مووچەیەکێ تەمام پێ ناهێتە دان.

٢١– بۆ نموونە، خودانێ خواردنگەهەکا نەیاسایی یا ناڤ مالانژی کارکەرێن رێ تێچویی یێ ریستۆرانتێن دەولەتی رێنمایی دکەن.

٢٢– وەک لسەری هاتییە تێبینی کرن، سێکسفرۆش هەمی بێ کارنین، د راستییێدا هندەک ژ وان کارمەندێن ئێکجار خوێندەوارن.

٢٣– زانکۆیل وێیستر ل سێینت لویس، ئێم ئو دیار بوویە. ئەڤ پێزانینە د راپۆرتا UNAIDS-WHO لدور نەخوەشیا جیهانی ئایدزێ، ئێچ ئای ڤی هاتییە وەرگرتن.

٢٤– بەرهەمئینانا ئەڤان کۆندومان کێم تێ دچیت و هندەک جاران جهێ باوەرییێ نینە.

ناڤەرۆک

واتە کۆوارەکا زاراڤێن سەردەمییە. بەدران ئەحمەد حەبیب 3

کۆمارا کوردان ل مەهابادێ. ئارکیبۆلد بولۆک رووزڤێلت. ژ ئینگلیزی: عەوف عەبدورەحمان 6

دوماهی سالێن ژیانا مستەفا بارزانی. نووسینی: دیڤید کۆرن. ژ ئینگلیزی: تاهیر تەیب ئەحمەد 27

نامەیەکا ئیسماعیل بێشکچی. 50

وێژەیا کوردی ل یەکیتییا سۆڤییێت. د. تۆسنێ رەشید 53

دەستپێکەک بۆ ناسینا عەلی حەریری. بەدران ئەحمەد حەبیب 68

شوان کەمال. ئا: رۆستەم ئاغالە 105

جڤاکێ ڤەشارتی .یودیت نورینک 121

گەشتیارییەک ل کوبا . چارلز ترامبوول. وەرگێران ژ ئینگلیزی: لەیلا حەمید 126